

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DEKİ MUHAFAZAKÂR SİYASET
VE DEĞİŞİM İLİŞKİSİ: AK PARTİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

KÂZIM KANDEMİR

İSTANBUL,2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DEKİ MUHAFAZAKÂR SİYASET
VE DEĞİŞİM İLİŞKİSİ: AK PARTİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

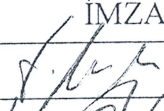

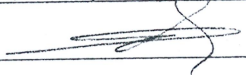
KÂZİM KANDEMİR

Danışman: PROF. DR. TALİP KÜÇÜKCAN

İSTANBUL,2013

TEZ ONAYI

Enstitümüzün, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506410006 no. lu Kazım KANDEMİR' in hazırladığı "Türkiye'deki Muhafazakar Siyaset ve Değişim İlişkisi: Ak Parti Örneği" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 15. maddesi uyarınca 28.10.2013 tarihinde saat 10:00'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin Kabulü.....' ne OYBİRLİĞİ/ OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Talip KÜÇÜKCAN	Olumlu	
Doç. Dr. Hamza AKENGİN	Kabul	
Yard. Doç. Dr. Özlem ULUÇ	Olumlu	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Kâzım Kandemir

Anabilim Dalı : Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Talip Küçükcan

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans- Haziran 2013

Anahtar Kelimeler : Muhafazakârlık, Neoliberalizm Yeni Muhafazakârlık, Adalet ve Kalkınma Partisi

ÖZET

Fransız İhtilali sonrasında siyasal düşünceler tarihinde yer edinmeye başlayan muhafazakârlık, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı rasyonel düşünce biçimi eksenindeki köklü değişim hamlelerine karşıt bir tutum almıştır. Edmund Burke'ün Fransız Devrimi'ne getirdiği eleştiriler, muhafazakâr düşünce geleneği açısından en temel referans noktasını oluşturmuştur. Üzerinde kesin bir görüş birliği sağlanamayan muhafazakârlık kavramı, süreç içerisinde Anglo- Amerikan muhafazakârlığı ve Kıta Avrupası muhafazakârlığı olma üzere iki ana koldan ilerlemiştir.

Dergâh Dergisi etrafında başlangıç evresini yasayan Türk muhafazakârlığı, önceleri Bergson felsefesinin etkisi altında kalmıştır. Türk muhafazakârlığı, cumhuriyet inkılapları ile gelen aşırılığı eleştirirken, rejimle çatışmamış, gelenek, tarih, din gibi alanlarda kendi hassasiyetini kültürel muhafazakârlık zemininde savunmuştur. Çok partili yasama geçişle birlikte, siyasal muhafazakârlığın etkileri de ortaya çıkmıştır.

Sosyo-ekonomik açıdan ilerlerken geleneğin, ahlaki ve manevi değerlerin korunması gerektiği düşüncesi, Türk muhafazakârlığının en önemli özelliklerindedir.

Türkiye’de muhafazakârlığın toplumsal tabanı 1980 sonrasında iç politik ortamı ve dış etkiler ışığında genişlemiştir.

Türkiye’de siyasal muhafazakârlığın gerçek adresi merkez sağ partilerdir ancak muhafazakârlık merkez sağ partilerde açık ideolojik tutum haline getirilmemiştir. Anavatan Partisi, farklı ideolojik eğilimleri tek potada eritmeye çalışırken, bu eğilimleri genellikle muhafazakârlık ortak paydasında birleştirmiştir. Doğru Yol Partisi, Demokrat Parti-Adalet Partisi geleneğinin muhafazakâr hassasiyetini korumuş ancak muhafazakâr damar Anavatan Partisi kadar belirgin olmamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi ise, muhafazakârlık kavramını ilk defa sistematik olarak parti kimliği haline getirmeye çalışması sebebiyle muhafazakârlık açısından bir adım ileriye gitmiştir; fakat ideolojik kimliğini parti dışı çevrelere kabul ettirme açısından yapısal sorunlarından tam olarak kurtulamamıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Kâzım Kandemir

Field : Middle East Sociology and Antropology

Supervisor : Prof. Dr. Talip Küçükcan

Degree Awarded and Date : Master- June 2013

Keywords : Conservatism, Neoliberalism, New Conservatism, Justice and Development Party

ABSTRACT

Conservatism that has started to take place in history of political ideas after French Revolution, opposed radical change movements of axis of enlightenment period and French Revolution. Edmund Burke's criticisms on French Revolution, has formed the basic reference point in terms of tradition of conservatist idea. Concept of conservatism that don't bring definite agreement about, within the process has been advanced in two way named by American conservatism and Continental European conservatism.

Turkish conservatism that has lived establishment period around periodical of Dergâh, has taken under the effect of Bergson Philosophy at the beginning. Turkish conservatism as criticizing excessiveness created by revolutions of Republic has not clashed with new regime and it defended its own sensitivity within the scope of cultural conservatism that contained subjects such as tradition, literature, history and religion.

Along with passing the multi party system, effects of political conservatism has also appeared.

One of the most important characteristic of the Turkish conservatism is the idea of the protection of traditional, moral and spiritual values along with improvements on socio-economic fields. In Turkey, social base of conservatism has enlarged in the light of ahead of 1980's internal political situation and external effects.

Real address of political conservatism in Turkey is central rightist parties but conservatism has not been clear ideological approach in central rightist parties. Motherland Party, has strived to melt different ideological approaches in one crucible and generally joined together that approaches at a common point of conservatism. True Path Party, has protected the conservatist sensitivity of Democrat Party-Justice Party tradition but conservatist tendency has not been clear as in Motherland Party. As for Justice and Development Party, it has taken one step ahead in terms of conservatism because of the reason that for the first time it has tried systematically to form concept of conservatism as a party identity but it has not gotten rid of structural problems in terms of acceptance of ideological identity to out of party circles.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu, çağdaş siyasal akımlardan muhafazakârlığın teorik temeli ile Türkiye’deki düşünsel ve siyasal temelleri bağlamında, 3 Kasım 2002 seçimleriyle Türkiye’nin gündemine girerek iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin geliştirmeye çalıştığı “Muhafazakâr Demokrat” kimlik arayışı çabaları teşkil etmektedir.

Ülkemizde muhafazakârlık yüzyılı aşkın bir süredir düşünce ve eylem dünyamızı meşgul etmesine rağmen, bu alanla ilgili bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır. Sosyal, siyasal ve kültürel yaşamımızda bu denli etkili rol oynamasına rağmen muhafazakârlık ile ilgili çalışmaların sınırlı olması düşündürücüdür. Muhafazakârlık konusunun kapsamı çok geniş olması nedeniyle, çalışmamız muhafazakârlığın Türkiye’ye yansımaları ve AKP’nin kendisine kimlik olarak seçtiği Muhafazakâr Demokrasi konusu ile sınırlandırılmıştır.

Türkiye’nin temel problemlerinden birisi olarak görülen bu konunun seçilmesindeki en önemli etken, Türk siyasetini derinden etkileyen geniş bir muhafazakâr kitlenin varlığına rağmen, böyle önemli bir konunun yıllarca ihmal edilmesi ve bu alanda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olmasıdır. Ayrıca, AKP’nin kendine siyasal kimlik olarak seçtiği “Muhafazakâr Demokratlık” kavramının muğlâklığı, bu konuda henüz bir fikir birliğine varılamaması ve tartışmaların devam ediyor olması siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi açısından konuyu önemli kılmaktadır.

Çalışmamız boyunca yerli ve yabancı kaynaklardan elden geldiğince yararlanılmış, Türk siyasal yaşamında yer alan siyasal partilerin tüzük ve programları taranarak buradaki muhafazakâr temalar ortaya konulmuş ve bunlar arasında bir mukayese yapılmıştır. Ayrıca, muhafazakârlığın teorik temelleri ve Türkiye’ye yansımaları bağlamında AKP’nin Muhafazakâr Demokrat kimlik arayış çabaları, AKP’li üst düzey yönetici ve temsilcileriyle yapılan anket uygulamasıyla desteklenmeye çalışılmıştır.

Son olarak, bu çalışma boyunca ilgi, destek ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Talip Küçükcan’a ve tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
MUHAFAZAKÂRLIK VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	7
I.1.MUHAFAZAKÂRLIK NEDİR?	7
I. 2. SİYASET FELSEFESİ OLARAK MUHAFAZAKÂRLIK	9
I. 3. BATI'DAKİ YÖNÜYLE MUHAFAZAKÂRLIĞIN FARKLI BİÇİMLERİ VE YANSIMALARI.....	15
I.3.1. Kıta Avrupa'sı Muhafazakârlığı.....	16
I.3.2 İngiliz Muhafazakârlığı	17
I.3.3 Amerikan Muhafazakârlığı	19
I.4. YENİ MUHAFAZAKÂRLIK.....	24
I.4.1 Yeni Sağ	25
I.4.2. Yeni Muhafazakârlık.....	29

I.5. MUHAFAZAKÂRLIK VE DİN	37
I.6. MUHAFAZAKÂRLIK VE DEMOKRASİ	39
I.7. MUHAFAZAKÂRLIK VE LİBERALİZM.....	42
I.8. TARİHSEL SÜREÇTE MUHAFAZAKÂR SİYASET DENEYİMLERİ	46
I.8.1. İngiliz Muhafazakâr Partisi	48
I.8.2. Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU)	51
I.8.3. Amerikan Cumhuriyetçi Partisi.....	53
İKİNCİ BÖLÜM	56
MUHAFAZAKÂRLIK VE TÜRKİYE	56
II.1. OSMANLI DÜŞÜNCESİ'NDE MUHAFAZAKÂRLIK.....	56
II.1.1. Tanzimat Düşüncesi ve Muhafazakârlık.....	58
II.1.2. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Muhafazakârlık	62
II.2. ULUS DEVLETE GEÇİŞ VE TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞI	65
II.3. CUMHURİYETÇİ MUHAFAZAKÂRLIK	69
II.4. LİBERAL-MUHAFAZAKÂR SÖYLEM.....	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	78
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SİYASAL HAYATI, MUHAFAZAKÂRLIK VE DEĞİŞİM	78
III.1. CUMHURİYET DÖNEMİ VE MUHAFAZAKÂRLIK.....	78
III.2. DEMOKRAT PARTİ VE MUHAFAZAKÂRLIK	88

III.3. 1980 SONRASI DÜNYADA MUHAFAZAKÂRLIĞIN YÜKSELİŞİ VE YENİ-SAĞ POLİTİKALARIN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI	93
III.4. ANAVATAN PARTİSİ VE MUHAFAZAKÂRLIK EĞİLİMİ	98
III.5. MİLLİ GÖRÜŞ SİYASETİ VE MUHAFAZAKÂRLIK.....	107
III.6. 28 ŞUBAT SÜRECİ VE AK PARTİ	113
III.7. MUHAFAZAKÂR BİR FİGÜR OLARAK AK PARTİ VE DEĞİŞİME KATKISI	117
III.7.1. Ak Parti'nin Politik Kimliği ve Muhafazakârlık Anlayışı.....	119
III.7.2. Cumhuriyet ve Demokrasi' ye Bakışı	130
III.7.3. Din ve Laikliğe Bakışı.....	133
III.7.4. Dış Politika Anlayışı.....	140
III.7.5. Ekonomi Anlayışı	144
III.8. AK PARTİ VE YENİ MUHAFAZAKÂRLIK	147
III.9. NEOLİBERAL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ VE AK PARTİ.	150
SONUÇ	162
KAYNAKÇA	171

KISALTMALAR

a.g.m	adı geçen makale
a.g.e	adı geçen eser
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	Adalet Partisi
Bkz.	Bakınız
CDU	Hıristiyan Demokrat Birliği
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	Çeviren
der.	derleyen
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
Ed.	Editör
FP	Fazilet Partisi
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Muhafazakâr Parti
MSP	Milli Selamet Partisi
MGK	Mili Güvenlik Kurulu
RP	Refah Partisi
SP	Saadet Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TpCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TÜSİAD	Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
yay. haz.	Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Muhafazakârlık, siyasi bir doktrin ve ideoloji olarak 18. yüzyıl sonlarında gelişen toplumsal ve siyasi olaylar sonucu ortaya çıkmıştır. Siyasi geçmişi Fransız Devrimi'ne karşı duruş ile başlayan muhafazakârlık, 1970'lerin ortalarında liberalizmle eklemlenerek siyasal hayatta bir aktör olarak "yeni sağ" olarak yerini almıştır. Diğer bir ifade ile 20. yüzyılda muhafazakârlık Batı'da yükselişe geçerek, dünyanın birçok ülkesinde bu eklemlenme ile iktidara gelebilmiştir. Bu yükseliş Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) R. Regan, Birleşik Krallık'ta (İngiltere) M. Thatcher, Federal Almanya'da H. Kohl'un isimlerinde simgeleşmiştir.

Birçok farklı toplumda ortaya çıkan muhafazakârlığı, kapsayıcı bir biçimde tanımlamak pek mümkün görünmemektedir. Bu zorluğun nedeni muhafazakârlığın, gelenekle çok yakın bir ilişki içinde olması ve geleneklerin toplumdan topluma farklılık göstermesidir. Geleneklerin, toplumdan topluma farklılaşmasının muhafazakârlığın homojen, standart bir ideolojik yapı sergilemesini engellediği ileri sürülebilir.

Liberalizm ve muhafazakârlık tarihsel olarak birbirine karşıt ideolojiler olmakla birlikte, 20. yüzyılda kazandıkları yeni anlam yüklemeleri doğrultusunda yeni sağ ideolojide birbirlerine eklemlenmişlerdir. Yeni liberalizm, bireycilik, seçim özgürlüğü, piyasa toplumu ve sınırlı devlet ilkeleri üzerine kuruludur. Yeni muhafazakârlık ise, güçlü hükümet (muhafazakârların savunduğu aile değerlerinin korunması, ulusal savunma ve iç güvenlik gibi belirli alanlarda), sosyal otoriterlik, hiyerarşi, itaat ve milliyetçilik gibi değerlere dayanmaktadır. Ancak, uygulamada bu zıtlıklar, iki akıma da egemen olan serbest piyasa sistemi ve kapitalizme olan bağlılık, refah devletine karşı çıkış, yerel ve dinsel cemaatlerin canlandırılması, biçimsel demokrasi özlemi ile kural ve düzen temaları (*law and order*) çerçevesinde uzlaşarak, yeni sağ ideolojinin temel öğelerini oluşturmuşlardır. 1980'lerden itibaren ekonomik liberalizm ve dinsel muhafazakârlık en çok savunulan ve eklemlenmeye çalışılan ideolojilerden biri olmuştur.

Osmanlı/Türkiye siyasetinde muhafazakârlık ise, Tanzimat sonrası modernleşme hareketlerine karşı gelişen bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat

döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde, Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık ve Turancılık/Türkçülük gibi çok sayıda siyasal ideoloji doğmasına rağmen, Batı'dakine benzer veya kuramsal, *bağımsız* siyasal muhafazakâr bir düşünceye rastlamamaktayız. Ancak Tanzimat döneminde muhafazakârlık, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük/Milliyetçilik görüşleri içerisinde dağınık halde görülebilmektedir. Türkiye toplumunda Tanzimat'la başlayan modernleşmeye karşı gelişen İslamcılık, günümüze kadar birçok değişim geçirmiştir. Türkiye'de çoğunlukla İslamcılıkla eşanlamlı olarak anılan, ancak doğuş yeri olan Avrupa'da ayrı bir siyasi görüş olarak ifade edilen muhafazakârlık, ülkemizde sağ partileri besleyen bir damar olarak daima hissedilmiş ve toplumsal destek görmüştür.

Türkiye'de genel olarak muhafazakâr bir toplumsal tabanın her zaman için Türkiye toplumuna içkin olduğu söylenebilse de, 1946'da çok partili siyasal sisteme geçişle birlikte muhafazakâr tutum ve anlayış Türkiye siyasetinin içine bir aktör olarak girmiştir. Diğer bir ifade ile muhafazakârlık, Türkiye'de Demokrat Parti (DP) iktidarı ile siyasal arenada kendisini ifade olanağı bulmaya başlamıştır. 1980 Askeri Darbesi sonrası yeniden şekillendirilen siyasal yapı içinde ise, özellikle 1990'ların başı olmak üzere iktidara gelebilecek çoğunluğa ulaşma anlamında hızlı gelişim göstermiştir. Muhafazakârlığın Türkiye'deki gelişiminde Milli Görüş Hareketi önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamcı karakteri ağır basan "Milli Görüş" Hareketi, kendi siyasal partisini, Milli Nizam Partisi (MNP), kurmuştur. MNP'nin kapatılması sonrasında, Milli Görüş Hareketi Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kurmuştur. 1980 Askeri Darbesi'nin bütün partileri kapatması sonrasında ise, Refah Partisi (RP) ortaya çıkmıştır. RP'nin 1990'ların ortalarında iktidar olma deneyimi ve 28 Şubat süreci sonrasında, Milli Görüş Hareketi yoluna Fazilet Partisi (FP) olarak devam etmiştir. FP'nin de kapatılmasıyla, hareket Saadet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) olarak ikiye bölünmüştür. Ancak AKP, milli görüş kimliğini geri plana attığını ifade ederek, "muhafazakâr demokrat" kimliğe vurgu yapmaktadır.

Muhafazakârlık, Batı tarihinde zengin bir felsefi mirasın taşıyıcısı olan bir düşünce geleneğidir. Modern zamanların hem bir parçası hem de muhalifi olan muhafazakârlık kapsamlı bir doktrindir. Aynı zamanda içinde yaşadığımız çağa

damgasını vuran siyasi bir ideolojiyi ifade etmektedir. Muhafazakârlık ön adıyla anılan birçok siyasi hareket Türkiye'nin de siyasi alanında yer almıştır. Ancak siyasi kimlik olarak muhafazakârlığı kullanan ilk parti Adalet ve Kalkınma Partisi'dir.

Türkiye' de muhafazakârlık kavramının kullanımına genellikle sağ partiler başvurmaktadır. Muhafazakârlık, Türkiye'de halkın dini ve kültürel değerler dünyasını kuşatıp daha fazla toplumsal destek sağlamak için “pragmatik” bir araç olarak siyasi partiler tarafından kullanılmıştır. Türkkan'ın da belirttiği gibi, muhafazakârlar soyut ilkeler ve prensiplerden çok, sonuca götürecek yöntemlere ve gücün önemine inanırlar. Bu anlamda, Hayek ve Barry'nin de vurguladıkları gibi, muhafazakârlar “pragmatist”tirler.¹ Bu sebeple, muhafazakârlık, AKP'nin siyasi kimliğini tanımlamada kullandığı bir kavram olmasının yanı sıra, AKP'nin “pragmatik” bir siyaset anlayışı izleyip izlemediği konusunda da önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki muhafazakârlığın evrimini, yapı ve programları itibariyle muhafazakâr olarak nitelendirebileceğimiz siyasi partiler üzerinden incelemektir. Bu bağlamda çalışmamızın merkez noktası AKP'dir. 1980'li yıllardan sonra İslamcı gruplar içindeki önemli aktörlerden birisi Milli Görüş Hareketi'dir. Bu noktada Milli Görüş Hareketi içindeki ayrışma sonucu kurulan AKP, 2000'lerin ilk on yılında iktidar olması dolayısıyla da siyasi kimliği bakımından önem kazanmaktadır.

Muhafazakârlığın ve kapitalizmin gelişiminin birbirleriyle yakından ilintili olduğu söylenebilir. Bu ilinti AKP'nin sosyal, siyasi ve iktisadi politikalarında gözlenebilir. İdeolojilerin ortaya çıkışları ve gelişmelerini sınıfsal yapıdaki dönüşümlerden soyutlamanın olanaksız olduğu ileri sürülebilir. Diğer bir ifade ile özgül bir düşünce ve siyaset akımı olarak muhafazakarlığın varlığı, sınıfsal ayrımların ve onlara tekabül eden düşünsel-ideolojik farklılaşmanın netleştiği bir tarihsel ve toplumsal durumu gerektirir. AKP, neo-liberal/yenisağ çizginin çerçevesinde kapitalizmin “kutsal” addettiği yapıları sahiplenmiş, yani kapitalist sermaye birikim süreçlerine uygun şekilde

¹ Erdal Türkkan, **Vizyon Rekabeti**, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s.146

özelleştirmeler, sosyal devletin tasfiyesi ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi (neoliberal) sosyal ve ekonomik politikaları uygulamaktadır.

Muhafazakâr demokrat olduğunun altını sık sık çizen AKP'nin, yukarıda da belirtildiği gibi, Milli Görüş geleneği ile bağlarını kesmiş olduğunu ileri sürerek, toplumsal yaşamı olabildiğince muhafazakârlaştırarak içselleştirip, normalleştirmeye çalıştığı ileri sürülmektedir. Diğer yandan ise ekonomik alanda küresel kapitalizme entegrasyonu, yani ekonomik liberalizmi savunduğunu ileri sürmek mümkündür.

Bu çerçevede, AKP'nin siyasi kimliğinde bir muğlâklığın olduğu ileri sürülmektedir. Bu çalışmanın sorunsallarından birisi burada ortaya çıkmaktadır: AKP'nin içinden çıktığı Milli Görüş Hareketi'nden ne kadar farklılaştığıdır. Bu çalışma, Türkiye'de muhafazakârlık olgusunu AKP'nin içinden geldiği geleneğin partileşmesi sonrasında yaşanan süreci de göz önüne alarak, aşağıdaki temel varsayımlara yanıt aramak amacıyla yapılmaktadır:

1. AKP, Türkiye'de, Kıta Avrupa'sında gelişen muhafazakârlıktan çok dünyadaki yeni muhafazakâr ekolün temsilcisi olarak ifade edilmektedir.

2. AKP'nin siyasi kimliği belirlenirken, Türkiye'de ve dünyada yaşanan siyasi ve toplumsal olaylar, özellikle 28 Şubat sürecine vurgu yapılmaktadır.

3. AKP'nin iktidara geliş süreci basit bir kırılmanın ötesinde sınıfsal, bölgesel ve uluslararası dinamiklerin de içinde yer aldığı kapsamlı bir gelişmedir.

4. Milli Görüş Hareketi zaman içinde zorunlu da olsa değişime uğramıştır. RP döneminde başlayan tartışmalar ve değişim arayışları ilk kez FP programında karşılığını bulmuştur.

FP ve SP ile AKP'nin parti programları çok büyük benzerlikler göstermektedir. Dolayısıyla AKP, değişen Milli Görüş'ün partisidir, ancak önemli olan değişimin düzeyini ortaya koyabilmektir.

5. Partinin ortaya koyduğu “muhafazakâr demokrat” kimlik, pragmatik saiklerle ortaya çıkan ve partiye meşruiyet sağlamak isteyen bir kimlik arayışına işaret etmektedir.

6. AKP'nin muhafazakâr demokrasi yaklaşımı, kapitalizmin yeni sermaye birikim süreçlerine uygun düşecek şekilde neoliberal sosyal ve ekonomik politikaları savunmaktadır. Neoliberalizmin Türkiye’de tam manasıyla tesis edilmesini sağlayan aktörün muhafazakâr çizgideki AKP olduğu açıktır.

Bu çalışmanın yöntemine ilişkin olarak ise diyalektik bir yaklaşım benimsenmektedir. Çalışmada esas alınan yöntemin temelini sosyo-ekonomik dinamikler, değişim ve dönüşümün süreç içinde izini süren ancak kronolojiden kaçınan bir tarihsel yaklaşım oluşturmuştur. Karşılaştırmalı yöntem, gerek duyulduğunda kullanılmıştır.

Araştırma tekniği ise, Dünya’da ve Türkiye’de muhafazakâr düşünce ve muhafazakârlığın değişimine ilişkin literatür taramasına, Muhafazakârlık temayülüne partilerin ve AKP’nin parti programlarını ayrıntılı biçimde ele alan eserlerin analizi ile 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan AKP’nin günümüze kadar uyguladığı toplumsal, siyasal ve iktisadi politikalara farklı açılardan bakan çalışmaların incelenmesine dayanmaktadır.

Tezin alanı, yukarıda bahsedilen temel varsayımlar çerçevesinde sınırlı tutulmuştur. Muhafazakâr düşüncenin teorik çerçevesi, bu düşüncenin Türkiye özelinde yansımaları irdelenirken aynı zamanda AKP’nin içinden geldiği gelenek olan Milli Görüş hareketi ile AKP arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ve bu ayrışma temelinde oluşturmak istediği muhafazakâr demokrat kimlik arayışı ile sınırlandırılacaktır.

Yukarıda bahsedilen varsayımları, yöntemi ve sınırlılıklarıyla genel çerçevesi az çok ortaya konan bu çalışmanın birinci bölümünde muhafazakârlığın ortaya çıkışı ve temel değerlerinin neler olduğu incelenecektir. Her ülkede kendine özgü değerlerle gelişen muhafazakârlık çeşitli şekillerde tasnif edilerek, Kıta Avrupası, İngiliz ve Amerikan muhafazakârlıkları ve Türkiye muhafazakârlığı karşılaştırmalı olarak incelenecektir..

İkinci bölüm de Muhafazakârlığın Türkiye’deki algılanma biçimleri ve Osmanlı’dan itibaren Muhafazakâr hareketlerin neler olduğunu ve nasıl ortaya çıkıp ne gibi etkilere zemin hazırladığını vurgulanmaya çalışılacaktır. Genel anlamda Osmanlı ve Cumhuriyet düşüncesi etrafında Muhafazakârlığın ve Muhafazakâr Hareketlerin oluşum sürecini tahlil edilecektir.

Çalışmamızın son bölümünde, halihazırda Türk Siyasal Hayatı’ndaki muhafazakâr eğilimleri içeren siyasi yapıları ortaya koyarak, Ak Parti ve Muhafazakarlık Anlayışı’nı daha geniş başlık içerisinde analiz etmeyi hedefledik. Bu temelde, AKP’nin muhafazakâr kimliği cumhuriyet, demokrasi, laiklik, din, dış politika ve ekonomi kavramlarına yaklaşımı çerçevesinde tartışılacaktır. Dünyadaki muhafazakâr eğilimlerin ideolojik söylemleri ile AKP’nin muhafazakârlığa yaptığı gönderme dolayısıyla Türkiye muhafazakâr düşünce geleneğinin değişimine ve kavramın tanımlanmasına ne ölçüde katkıda bulunduğu sorgulanacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye siyasetinde yeni koşulların/eğilimlerin yükselişiyle birlikte oluşan genel değişimin İslamcı gruplar üzerindeki etkilerini tartışmaya açmak amacıyla yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂRLIK VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

200 yılı aşkın süredir dünya siyasetinde tartışılmakta olan bir kavram olarak “Muhafazakârlık” yıllar içinde çıkış noktasından oldukça farklı özellikler kazanmıştır. Muhafazakârlığın siyasi yaşamdaki başlangıç noktası olarak Fransız Devrimi kabul edilmektedir. Muhafazakârlığın siyasi olarak doğuşu ve gelişimini aktarmadan önce “Muhafazakâr” görüşün temelini bir kez daha hatırlatılmasında fayda vardır. Daha çok on sekizinci yüzyılda Aydınlanma düşüncesine tepki olarak, gelenek, din, devlet, toplum ve aile gibi değerlerin korunması temel iddiası ile ortaya çıkan Muhafazakârlık, zamanla önem kazanmış ve ciddi bir şekilde muhalif söylemini meydana getirmiştir. Muhafazakârlığın geçirdiği değişimi irdeleyebilmek açısından öncelikle muhafazakarlığın genel ilkelerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Kapsam olarak birinci bölüm, Muhafazakârlık kavramı etrafında, Muhafazakârlığın ne olduğu, dünya düzlemindeki yansımaları ve gelişim evreleriyle çerçevelemiştir.

I.1.MUHAFAZAKÂRLIK NEDİR?

Etimolojik köken itibarıyla, muhafazakârlık, “muhafaza etmek, korumak, gözlemlemek” anlamlarına gelen *conserve* kelimesinden türetilmiştir. Fransız siyasi literatüründe, ilk defa Napolyon politikalarının siyasi başarısızlığa uğramaları sonucu, Devrim-Öncesi Dönem’in (*Ancient Regime*)² siyasi inanç ve değerlerini yeniden gerçekleştirmek üzere Fransız düşünürleri tarafından, yeni bir felsefi terminoloji olarak ve Devrim’in jakoben düşüncesine karşı, adalet ilkesini ve uygarlığın güvenliğini sağlama anlamında kullanılmıştır.³

Bu bağlamda, Muhafazakârlığın Fransız Devrimi’ne beslenen tepkiyle, bu devrimin fikri temellerini hazırlamakla suçlanan Aydınlanma filozoflarının fikir ürünlerine yöneltilen eleştirilerin vücuda getirdiği bir ideoloji olarak ortaya çıktığı ileri

² Ancien Régime ya da kadim devlet, kentli ve köylü toplumların meşru haklarını elde etmek için uğraş sarfettikleri bir düzendir. Bkz. Ulus S. Baker, *Siyasal alanın Oluşumu Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Paragraf Yayınları, 2005, s.10

³ Mehmet Vural, *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*, Ankara: Elis Yayınları, 2007, s. 16

sürülebilir. Aydınlanma hareketinin amacı, insanları köleleştirdiğine inanılan hurafe, mit ve önyargılardan oluşan “eski düzen (*ancien régime*)” den kurtarıp, özgürleştirdiği kabul edilen “akıl düzeni” ne sokmaktır.

Edmund Burke’ ye göre, başlangıcı itibariyle, beşeri varoluşun hemen her alanında hızlı ve köklü değişimlerin yaşandığı bir çağın ve yeni bir dönemin başlatıcısı sayılan bir devrimin ardından belirginleşmiş olması, muhafazakârlığın ideolojik örgüsü içinde devrim kavramının merkezi bir tema olarak yer alması anlamını taşımıştır.⁴

Yine Burke’ye göre Muhafazakârlık, Fransız Devrimi sonrası, geçerlilik göstermeye başlayan modern bir siyasal kavram ve tutum olması bakımından, eleştiri şeklinde olsa da, Fransız Devrimi’nin ürünüdür.⁵ Philippe Benetton ise, muhafazakârlığı karşı-devrimci anın ürünü olarak tanımlamaktadır.⁶

Tarihsel olarak Muhafazakârlık, Aydınlanmacı-devrimci aklın merkeze alınarak, geleneği reddetmesine karşı, geleneğin akli da referans alarak, çoğu kez “doğal” ile “var olan” arasındaki örtüşmeye dikkat çeken eylemsel bir tutum ortaklığıdır.

Muhafazakârlık, bir bütün olarak ilk defa Modernliğin aynasında görülmüştür. Muhafazakârlığın kimliğine ve nasıl ortaya çıktığına dair yapılan araştırmalar modernlik kavramı ile tamamlandığında, muhafazakârlığın görünür hale geldiği söz konusu olmaktadır.⁷ Bu anlamda, Bekir Berat Özipek’e göre Muhafazakârlık, içinde yaşadığımız modern çağa, onun belirlediği toplumsal ilişkilere ve ortaya çıkardığı sorunlara karşı derin kökleri olan bir eleştiriye ifade etmektedir.⁸

Muhafazakârlık, Fransız Devrimi’yle birlikte siyasi bir hüviyete bürünmüş, dönemin İngiliz siyaset ve fikir adamları tarafından sistemleştirilerek yaygınlaştırılmıştır. Ortaya çıkışı itibariyle aristokratik bir zümrenin ürünü olan

⁴ Edmund Burke, *Aydınlanma-devrim Eleştirisinden Karşıtlığına*, çev. Fatih Duman, 2002, s.71

⁵ Burke, *Reflections on the Revolution in France*, ss.60-61 Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, İstanbul: Selis Yayınları, 2007, s.164

⁶ Philippe Benetton, **Muhafazakârlık**, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, 2011, s. 50

⁷ Armağan Öztürk, Fırat Mollaer, **Muhafazakâr İlişki ve Rasyonalite**, İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:35, Ekim 2006, s.51

⁸ Bekir Berat Özipek, “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye. A.Çiğdem(Ed.)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık Cilt 5**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 144

ideolojilerdenmiş gibi görünse de; köklü değişimlere öncülük eden Fransız Devrimi ve aydınlanmanın karşısında bir alternatif olarak gelişmiştir. Bu nedenle bu iki gelişmeyi temeline alan yaklaşımların karşısında geleneğin ve geleneksel otoritenin bilinçli reddine ve devrimin sonuçlarına karşı bir duruş geliştirmek, tüm radikal kopuşlara karşı “ muhafaza etmek” amacıyla doğmuş ve gelişmiştir.

I. 2. SİYASET FELSEFESİ OLARAK MUHAFAZAKÂRLIK

Muhafazakârlığı, siyasi-ideolojik yaklaşımların zaman içerisinde gösterdikleri bir özellik olmasının yanı sıra kendi içerisinde bağımsız bir ideoloji olarak da incelenmek mümkündür.

Muhafazakârlık hakkında yaygın görüşlerden biri, Aydınlanma Felsefesi ve Fransız Devrimi’yle başlayan aristokratik bir kökene sahip olduğu ve tarihin bu anından itibaren direnme eğilimi gösteren sert bir ideoloji olarak biçimlendiğidir.

Öte yandan Muhafazakârlığın bir ideoloji olup olmadığı konusunun tartışmalı bir konu olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu çerçevede, Şerif Mardin’e göre, genel olarak düşük yoğunluklu bir ideoloji olarak tanımlanan Muhafazakârlık, pragmatik niteliğinin belirlenmesi için kullanışlı olsa bile, Muhafazakarlığın ideoloji’ye uzak bir yapı olduğu sanısına götürmemelidir. İdeolojiler, dünyayı anlamaya, yorumlamaya ve değiştirmeye yarayan; geleneksel zihin haritalarının modern çağda faydalarını yitirmelerinin sonucu olarak filizlenmiş toplum haritalarıdır. Muhafazakârlık da bu çerçevede ideoloji dairesindedir. Bununla birlikte, söz konusu harita, daima kesin ve açık bir anlatıma sahip olmayabilir. Zihnimizde taşıdığımız toplum haritası, gerçek bir haritadaki gibi kesin çizgiler taşıyor olabilir.⁹

İngiliz sosyo-politik yapısını inceleyen Peter Viereck Muhafazakârlığı, “bir düşünce tarzı” olarak görmekte ve Muhafazakâr mizacın herhangi bir ideoloji veya partiyle ilişkilendirilemeyeceğini belirtmektedir. Huntington da benzer biçimde Muhafazakârlığın gelenek, tarih ve tecrübe gibi temel özelliklerinden dolayı “durumsal”

⁹ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yayınları,1993, s.25

olduğunu ifade eder. Ona göre Muhafazakârlık, bir grubun veya toplumun amaç ve çıkarlarından öte, birey ve grupların toplumdaki ilişkilerine bağlıdır.

Tutum olarak muhafazakârlık “değişim ve devrim” karşıtlığı ile özdeşleşmiş görünmektedir. Muhafazakâr bir bakış açısıyla devrimler, çoğu zaman karmaşa ve boşluk getirmektedirler. Oysa Muhafazakâr tutum için önemli olan toplumsal uyum, süreklilik ve düzendir. Bununla birlikte modernizmin getirdiği yeniliklere karşı olması bakımından da Muhafazakârlığın tutumu dikkat çekicidir. Buna göre eğer yenilik, düzenin korunması ve pekişmesi yönünde ise kabul edilecek; değilse bu tür yeniliklerin karşısında olunacaktır.

Muhafazakârlığın ‘aşırılık’lara karşı olmak anlamında sergilediği bu ‘tedirginlik’, Muhafazakârlığın ruhunu, deyim yerindeyse varlık nedenini teşkil eder. Muhafazakârlığın en belirgin özelliklerinden biri, zihinsel kagıllardan kaynaklanan bir itidal arzusudur diyebiliriz. Zaten Muhafazakârlığın “kronik düzen kaygısı ve düzen arayışı” da, bu ‘ölçülülük’ tutumuyla doğrudan ilişkili bir şey olarak görülebilir.¹⁰

Michael Oakeshott gibi Muhafazakârlar, siyasette rasyonel ideoloji ve plânları reddetmektedirler. Oakeshott için Muhafazakârlık, inanılması gereken bir inanç sistemi veya doktrin değil; insanî bir eğilim ya da başka bir ifadeyle mizacın kendisidir.¹¹ Mehmet Aydın da benzer bir şekilde Muhafazakârlığın bir ideoloji olmadığını, aksine bir “bağlam”, “ortam” ve “iklim” olduğunu ileri sürmektedir.¹²

Muhafazakârlığı insan psikolojisi ile irtibatlandırıp değerlendirenlere göre, Muhafazakâr “inancı”, “akıl dini” ile değiştirmek istemez, fakat aynı zamanda mistisizmi veya akılsızlığı¹³ siyasetin kaynağı da yapmak istemez. İşte burada bir “tavır” olarak Muhafazakârlık ve “tutarlı inançların bütünü” olarak Muhafazakârlık arasında ayırım yapmak önemlidir. Tavır olarak Muhafazakârlık, geçmişe ait değer ve prensiplerden bağımsız olarak geçmişe olumlu yönde eğilim gösterir. Tutarlı inançların bütünü olarak Muhafazakârlık ise inanca ve geçmişe ait değerlere mutlak bağımlı

¹⁰ Şükrü Argın, “Siyasetin ‘Taşra’sında Taşranın Siyasetinin Tahayyül Etmek”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 468-469

¹¹ Michael Oakeshott, *On Being Conservative*, **Conservative Texts**, London: 1975, s.23

¹² Mehmet Aydın, “Muhafazakârlık Bir İdeoloji Değildir, Bir Bağlamdır”, **Zaman Gazetesi**, 2004, İstanbul, s.11

¹³ Sezgisel bilgiyi temel referans kabul edip, aklın devre dışı bırakılmasını ölçüt görme eğilimidir.

olarak, o inanç ve değerler bütününden geçmişin temel referanslarını temel almak suretiyle vazgeçememe eğilimindedir.

Muhafazakârlığı ideoloji bağlamında ele alan Karl Mannheim, Muhafazakârlığın belli bir tarih ve sosyal duruma bağlı olması nedeniyle onu ideolojiyle ilişkilendirir. Mannheim'e göre Liberalizm burjuva ideolojisine, Sosyalizm proleter ideolojiye, Muhafazakârlık ise Aristokrat ideolojiye bağlıdır.¹⁴ Öyle ki, ilk dönem Muhafazakârların büyük bölümü aristokratlar, zenginler, unvan sahipleri ve sanayicilerden oluşmaktaydı.¹⁵

Robert Nisbet de Muhafazakârlığı bir ideoloji olarak tanımlama eğilimindedir. Zira ideoloji, sosyal, ekonomik, ahlâkî ve kültürel ideallerin siyaset ve siyasî güç olarak en iyi şekilde referans edilmesi durumunda bir anlam kazanır.¹⁶

Hilal Onur İnce de bu bağlamda ideoloji olması bakımından Muhafazakârlığa ilişkin üç yaklaşımdan bahsetmektedir. Bunlarda birincisi tarihsel-türsel (özgücü) yorumdur. Bu yoruma göre muhafazakârlık, Fransız Devrimi'ne karşı aristokrat ve klerikal (ruhani) bir tepki olarak şekillenir ve Sanayi Devrimi öncesi tarımsal ve feodal kurumların korunmasını savunur. Geleceğe yönelik bir perspektiften yoksun olan bu yaklaşım, "siyasal romantizm" şeklinde tezahür eden ve geride kalan Ortaçağ özlemine işaret eder. Bu yorumun belirleyici ögesi, Muhafazakârlığın belli katmanları ve sınıfları öne çıkaran sosyolojik bir kavram olduğu anlayışıdır. Dolayısıyla, aristokrasinin belirleyiciliği, tıpkı liberalizmin burjuvazinin temellerini oluşturduğu algısı gibi, Muhafazakârlığın tarihsel ve özgün temelleri olarak ifade edilir. Bu anlamda Muhafazakârlık, aristokrasinin burjuva özgürlük mücadelesine karşı geliştirdiği ve tarihsel sınırlılığı olan bir hareketin ifadesi ve ideolojisi olarak, feodal ve anti-kapitalist kesimlerin Fransız Devrimi'ne karşı duruşları ile ortaya çıkan bir yenileme (onarım) hareketidir. Muhafazakârlığı ideolojik olarak böyle kategorize etmek, onu bir daha

¹⁴Karl Mannheim *Essays on Sociology and Social Psychology*, Roudledge ve Kegan Paul Ltd. London: 1969, s.43

¹⁵ Niyazi Berkes, *Siyasî Partiler*, İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları, 1946, s.43

¹⁶ Robert Nisbet, *Conservatism: Dream and Reality*, Open University Press, Bristol: 1991, s.14

tekrarlanmayacak dönemseller olgu şeklinde algılamayı beraberinde getirir. Bu tarihselci yoruma göre, aristokrasinin ortadan kalkmasıyla kavram geçersiz olacaktır.¹⁷

Evenselci-antropolojik yorum olarak ifade edebileceğimiz ikinci yaklaşıma göre, ebedi insani tutum, genel değerler ve düşünceler düzeni olarak kategorize edilen Muhafazakârlık, burada, bir tutum ve tüm insanların belli evrensel temel değerlere bağlılığı olarak açıklanmaktadır. Toplumsal düzenin temel koşullarının bilinci olarak görülen Muhafazakârlık bu yaklaşımda insanlığın davranışı ve düşüncesi olarak genelleştirilmekte ve tüm sosyal kesimler için tarihsel ve siyasal zorunluluk olarak belirtilmektedir.¹⁸

Üçüncü yaklaşım ise *duruma özgü yorumu içermektedir*. Tarihsel olarak belirli evreye bağlı olan ve aristokrat sınıf temeline indirgenen Muhafazakârlık tanımına bağlı evrenselci-antropolojik bakış açısının tersine, duruma özgü değerlendirmede Muhafazakârlık, periyodik olarak ortaya çıkabilen, farklı olgulara bağlı bir tezahür olarak ifade edilir. Günümüz Muhafazakârlığını, geçmişe bağlılık olarak görmenin yetmeyeceği anlayışında olan bu yaklaşıma göre, Muhafazakârlık topluma dair sorumluluk temelinde hareket ederken, kendi ideolojik etkinliğini artırma arayışı ile liberalizm arasında bir denge kurma çabasıyla hareket etmektedir. Gönüllü katılım, karmaşık toplumlar için bir “olmazsa olmaz” olarak kabul edildiğinden, bu yorumun uzantısı olan “teknokratik muhafazakârlık” için teknoloji ile barış zorunludur.

Her ne kadar Muhafazakârlığın özü olan otorite ve düzen devamlılığı ilkesi onu yeniden tanımlama, bir başka deyişle "güncelleme" çabası içinde olan görüşler açısından merkezi değer olma özelliklerini korusalar da bu değerlerin korunma araçları radikal tarzda biçim değiştirmiştir. Bu yoruma göre, o güne kadar var olan sosyal yapılar krize girdiğinden, varoluşlarını tehlike altında gören her kesimin başvurabileceği ideolojik söylemler bütünüdür.

Dolayısıyla Muhafazakârlık, kriz dönemlerinin bir olgusu olarak tanımlanır; çünkü sosyal ve ekonomik kriz dönemlerinde, otorite arayışları, güçlü devlet

¹⁷ Hilal Onur İnce, **Muhafazakâr İdeoloji Din-Siyaset**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2010, s.26

¹⁸ İnce, s.27

beklentileri ve toplumun devletin bekası için birleşmesi talepleri, kriz ve karmaşa dönemlerinde kitleler tarafından yaygın destek görmektedir. Güçlü devlet ve zinde ordu talepleri, 19. yüzyıldan itibaren Muhafazakâr partilerin, dış ve iç tehditlere karşı savundukları temel yaklaşımdır. Bu yaklaşıma ilaveten, komplo teorileri etrafında örgütlenen kitlesel korkuların yanı sıra devleti hedef alan hareketlere ve devrimlere karşı radikalleşmelerin odağı olarak görülen liberal ve sosyalist eğilimlere yönelik tepkilerin, Muhafazakâr düşünce ve siyasetin oluşumuna katkısını belirtmek gerekir.¹⁹

Manheim'e göre ise, modern sınıflı toplumlara özgü bir ideoloji olan Muhafazakârlık, gelenekselcilik ve reaksiyonellikten farklı olarak değerlendirilmeli ve onun doğuşunun “zorunlu tarihsel ve sosyolojik şartlarını yaratacak bazı faktörlerin ortaya çıkması” gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bir ideolojik durak olarak Muhafazakârlıktan söz edebilmek için, tarihsel-toplumsal güçlerin konumu, toplumsal farklılaşma, farklılaşmış sınıflara karşılık gelecek çatışmacı dünya görüşlerinin doğması ve verili toplumsallığın politik bir özellik kazanması gerekir. Buna göre, Muhafazakâr ideoloji, işlevsel olarak üst düzeyde farklılaşmış toplumlarda varlık kazanmaktadır.²⁰ Dolayısıyla anahtar kelimelerden ilki “tarihsel ve toplumsal arka plan” , İkincisi ise “ideolojilerin taşıyıcısı olabilecek toplumsal aktörler” olmalıdır.

Muhafazakârlığın bir ideoloji olarak görülemeyeceğini iddia edenlerin temel tezine göre, Muhafazakârlık bir ütopya/ideal bir gelecek tasarımı ve belirgin bir ideolojik omurgadan²¹ yoksundur. Ancak, bir düşünce üslubu olarak kolaylıkla diğer ideolojilerle eklenebilir ve onların özellikle uygulamalarında beliren değişim taleplerine direnç gösterebilir. Böylece Muhafazakârlık, olsa olsa bir karşı-ideoloji olarak kavramsallaştırılabilir. Ancak bu “karşıtlık” mutlak bir yadsıyıcılık olarak değerlendirilemez. Andrew Vincent'e göre Muhafazakârlık terimi tam anlamıyla bir

¹⁹ İnce, s.29-30

²⁰ Ahmet Çiğdem(Ed.), Sunuş, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık içinde**, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss.13-18

²¹İdeolojik omurga, belirgin bir ideolojinin dayandığı temel referans kaynaklarıdır. İdeolojinin dayandığı ilkeler bütünüdür.

ideoloji değildir. Buradaki paradoks hiçbir teoriyi kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır.²²

Amerikalı ünlü Muhafazakâr düşünür Russell Kirk, rasyonalist tarihçilerin Muhafazakârlığı birçok açıdan yanlış kullandıklarını iddia etmektedir. Kirk'e göre Muhafazakârlık, doğası bakımından ne mistik bir yaklaşım ne de ideolojiktir. İdeolojik olmayan Muhafazakârlık, mevcut düzene moral değerleri yüklemeye çalışır. Ayrıca, Muhafazakârlığın teorik temelden yoksun olduğu düşüncesi de yanlıştır. Çünkü entelektüel temellerinde Edmund Burke'ün oluşturduğu büyük bir gelenek vardır.²³

Muhafazakârlığın bu şekilde paradigmatik belirsizliği, yani nerede, neyin kabul edileceği ya da reddedileceğinin açık olmaması onun eleştirilen yönleridir. Bu nedenle Friedrich von Hayek, Muhafazakârlığı “esnek bir ideoloji” olarak görmektedir. Bu tutumun doğal neticesi olarak kimi zaman farklı ideolojik ve siyasal hareketlerle Muhafazakârlık, aynı kutupta yer almakta ya da dışarıdan bu şekilde bir birliktelik gözlemlenmektedir. Muhafazakâr tutumun böylesi dilemması onu pragmatik bir konuma götürmektedir. Çünkü bu şekilde muhafazakâr bir tutumu herhangi bir ideoloji veya siyasal proje ile sınırlandırmak mümkün görünmemektedir. Bu yaklaşımda, korunacak olanlar her topluma göre değişen unsurlar olduğu için, bu anlamda evrensel ve bütün toplumları kapsayacak genel geçer bir Muhafazakâr tutumdan da söz edilememektedir.²⁴

Muhafazakârlığın savunucuları Muhafazakârlığın ideolojik bir içeriğe sahip olmadığı görüşündedir; çünkü onlara göre ideoloji, bir saplantı olma özelliğine sahiptir ve ancak bir suçlamanın ifadesi olabilir. İdeoloji teriminin tarihsel bir konumlanışı vardır ve Muhafazakârlık tarihsel olarak ideoloji, teori, kuram gibi terimlerin taşıyıcısı olan toplumsal ve düşünsel hareketlere muhalefetle konumlanmıştır. Muhafazakâr ideolojinin asli bileşenleri bu tarihsel çatışmanın izlerini taşır ve iddianın aksine bu

²² Andrew Vincent, **Modern Political Ideologies**, Oxford: Blackwell, 1992, s.82

²³ Russell Kirk, “Muhafazakârlık Fikri”, Çev. Bengül Güngörmez, **Liberal Düşünce**, Yıl: 10, Sayı: 37, Kış, Ankara: 2005, s. 15

²⁴ Friedrich von Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago, s.397

ideolojik olmaktan kaçınışının bir ideolojinin karakteristiklerinden biri olduğunu gösterdiği ileri sürülebilir.²⁵

Fırat Mollaer'e göre, Muhafazakârlığın yakın durduğu varsayılan aşkınlıklar dünyası, onu ideoloji ötesi olarak konumlandırmaya destek sağlamaktadır. Bu dünya çoğu zaman ideolojiler üstü derin fikirlerin dünyası olarak algılanır. Anti-ideolojik görüşün gerekçelerinden biri de, muhafazakârlığın özgül gerçekliklere verdiği önem nedeniyle genel ideolojik özelliklere sahip olmadığı iddiasıdır. Ancak belli ideolojik ilkelere yoksunluk tezi, Burke'ten Oakeshott'a muhafazakâr düşünürlerin, rasyonalist ilke siyasetine karşı belirgin bir tepki geliştirdiğini düşünürsek anlaşılmalıdır.²⁶ Bu düşünürlere göre, insan aklı toplumsal bir yeniden yapılanmayı başarabilecek kapasiteye sahip değildir. Muhafazakârlığın manifestik bir ideolojik yapı arz etmemesi, tam da bu "rasyonel siyasi bilgiye karşı kuşkucu tavrı"nın bir neticesidir ve aslında tavrın kendisi bir toplum haritasının koordinatlarını gösterir.²⁷

İsmail Safi'ye göre, Muhafazakârların ideoloji terimine duyduğu uzaklığın temelinde de rasyonel bilgiye yönelik bu şüphe vardır. Yaygın olarak kabul gören bir anlayışa göre, modernliğe karşı toplumsal düşünceleri temalaştıran dünya görüşlerinin genel kategorisi olarak tanımlanan muhafazakâr ideolojinin Aydınlanma Felsefesi ve Fransız Devrimi'ne bir tepkiyle şekillendiği tespiti klasikleşmiştir. Bu anlayışa göre muhafazakârlık Aydınlanma ve Fransız Devrimi'ne karşı giriştiği düşünsel mücadele ile başlayan ve zaman içerisinde kendi iç dönüşümünü de sağlayarak toplumsal siyasal bir projeye dönüştüğü haliyle bir ideoloji olarak ele alınabilir.²⁸

I. 3. BATI'DAKİ YÖNÜYLE MUHAFAZAKÂRLIĞIN FARKLI BİÇİMLERİ VE YANSIMALARI

Muhafazakârlığın Batı felsefesi içerisinde üç farklı düşünce geleneği içerisinde somutlaşan Kıta Avrupa'sı Muhafazakârlığı, İngiliz Muhafazakârlığı ve Amerikan muhafazakârlığı olmak üzere üç farklı Muhafazakârlık biçiminden söz edilebilir. Bu üçlü

²⁵Fırat Mollaer, **Türkiye'de Liberal Muhafazakârlık ve Nurettin Topçu**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008, s.43

²⁶ Mollaer, **Muhafazakârlığın İki Yüzü**, s.33

²⁷ Mollaer, **Muhafazakârlığın İki Yüzü**, s.33

²⁸ İsmail Safi, **Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Ankara: Lotus Yayınevi, 2007, s.18

tasnif çerçevesinde muhafazakârlığın farklı biçimlenişlerini ele alarak Batı'daki muhafazakârlık anlayışlarının tarihsel yönlerini ortaya koymaya çalışacağız.

I.3.1. Kıta Avrupa'sı Muhafazakârlığı

Ömer Çaha'ya göre, *Klasik Muhafazakârlık* Kıta Avrupası'nda gelişmiş olmakla birlikte, bütün kıtanın özelliklerini tam olarak taşımamaktadır; çünkü Kıta'da biri *Frankofon*, diğeri de *Germanofon* olmak üzere iki tür Muhafazakârlık gelişmiştir. Fransız kaynaklı *Frankofon Muhafazakârlık*'ın öncü isimleri Josep de Mistre ve Louis de Bonald gibi düşünürlerdir. Fransız Muhafazakârlığı'nın, diğer Muhafazakârlık biçimlerinden farklı olan tarafı, diğerlerine göre daha radikal, katı, uzlaşmaz ve reaksiyoner bir özellik taşımasıdır. *Frankofon Muhafazakârlık* gelenekleri, monarşiyi, kilise eksenli cemaat yapılanmasını savunan; devrim ve ilerleme düşüncesini şiddetle reddeden bir yaklaşım geliştirmiştir. Fransız Muhafazakârlık düşüncesi Kıta'ya hâkim olan Aydınlanma Düşüncesi'ne tepki göstermekle birlikte, onun kullandığı üsluba yakın bir üslup kullanarak, kolektivist, bütüncül, uzlaşmaz bir tutum sergilemiştir.²⁹

Buna karşılık, *Alman Muhafazakârlığı*'na baktığımız zaman buradaki muhafazakâr düşünce, muhafazakârlığın genel geçer söylemlerini kabul etmekle birlikte akıl ve ilerleme düşüncesine de açık bir noktada bulunmaktadır. *Alman Muhafazakâr düşüncesinin* fikir babası tartışmalı olmakla birlikte Hegel'dir. Hegel, sadece “millet” ve “devlet” kavramına verdiği önemden dolayı muhafazakâr gelenek içinde yer almakla kalmaz, aynı zamanda hakikati rasyonelliğin mükemmel formu olarak kabul ederek, muhafazakârlığını derin bir felsefî temele de dayandırmıştır. Hegel, ilerleme fikrini, Aydınlanmacı düşünürler gibi, kurgulayıcı akla ve devrime değil, milletin ve tarihin ruhundaki (*nationgeist* ve *staatgeist*) diyalektik gelişmenin içsel dinamiğine dayandırmıştır³⁰

Muhafazakâr siyasi düşüncede daha çok Alman Muhafazakârları'nda dikkat çeken öge “romantizm”dir. Modern gelişmelere tepkisel bir hareket olma özelliğini taşır. Bundan amaç ise, eski Alman efsanelerinin ideallerini, masal ve hikâyelerini

²⁹ Ömer Çaha, **Dört Akım Dört Siyaset**, İstanbul: Zaman Kitap, 2001, s.102

³⁰ Çaha, **Dört Akım Dört Siyaset**, s.103

dramatize ederek, yeni toplum yaşamında canlandırmaktır. Bir başka ifadeyle Romantik Muhafazakârlık, unutulmuş ve yaşanmayan kurum ve değerleri, mevcut durumda canlı tutmaya çalışmaktadır.³¹

Alman muhafazakârlığı, Kant'ın da etkisiyle Aydınlanma'nın karşıtı (*Sturm und Drang*) ortaya çıkarmakla kalmamış, karşıtı kendinden daha belirgin bir siyasal ve felsefi kavrayış haline getirmiştir. Bu yönüyle Alman Muhafazakârlığı, Kant'la birlikte Aydınlanma'nın sınırlanması, romantizm ve idealist tarih felsefesiyle Aydınlanma projesinin aşılmasını temsil etmektedir.³²

I.3.2 İngiliz Muhafazakârlığı

Aydınlanma düşüncesini inşa eden filozoflardan bir kısmı, Aydınlanma'nın karşısında olan muhafazakâr düşünce geleneğine de katkıda bulunmuşlardır. Bu düşünürler arasında dikkatleri akla ve sözleşme teorilerine çeviren Hume' un önemli bir yeri vardır. Ayrıca liberalizmin önde gelen ismi olan Locke da siyasal ve ekonomik düşünceleriyle İngiliz Muhafazakârlığı'na etki etmiştir. Kıta Avrupası'nın mutlak gerçekliğin akıl yoluyla bulunmasının mümkün olduğuna ve toplum ile siyasetin bu kesin bilginin üzerinde kurulabileceğine inanan, siyasal bakımdan da genellikle radikal olan Condorcet gibi düşünürlerden farklı olarak, özellikle İskoç Aydınlanması'nın mimarı olan Hume gibi düşünürler, diğer tüm insani değerlerden bağımsızlığını ilan eden Aydınlanma düşüncesi ve Kartezyen felsefeye yönelttikleri eleştirilerle, uzun vadede onu tahtından indiren bir felsefi mücadelenin de destekçileri olmuşlardır.

Bu bağlamda İngiliz demokrasisi, Muhafazakârlık ve Siyaset Felsefesi açısından başvurulması kaçınılmaz bir örnek oluşturur. Bu kaçınılmazlığı oluşturan iki unsur vardır: Bunlardan ilki, tarihsel açıdan en eski demokrasi geleneğini temsil ediyor oluşu ve bu geleneğin oluşumunun çeşitli mücadelelerle şekillenerek olgun bir forma kavuşmuş olması; ikincisi, güçlü bir entelektüel birikimi yanında taşıması ve demokratik yönetimde bağımsız bir parlamenter sistemi bulundurması gibi

³¹ Hasan Hüseyin Akkaş, **İngiliz Muhafazakar Siyaset Düşüncesi ve Edmund Burke**, Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: 2000, s.148

³² Vural, s.28

unsurlardır.³³ Bu bağlamda İngiliz siyasal sisteminin Taht, Kabine ve Parlamento şeklinde üç temel çarkı bulunmakta, bütün bunlar ise, muhafazakârlığın değer verdiği kurumları temsil etmektedir.³⁴

İngiliz Muhafazakârlığının özelliklerinden birisi pragmatist oluşudur. Demokrasi ve monarşiyi, liberalizm ve muhafazakârlığı bir arada tutabilmesi, İngiliz siyasal sisteminin pragmatik niteliğinden kaynaklanmaktadır. Aslında İngiliz muhafazakârlığında baskın olan bu nitelik, muhafazakârlığın genel özellikleri arasındadır.

İngiliz Muhafazakârlığının en önemli özelliği gelenekçi olmasıdır. Bu akım, vatanseverliği ve otoriteyi vurgular; kadının özgürleşmesi, etnik entegrasyon, kolay boşanma gibi konularda sosyal ve siyasi değişime karşı anti-modern bir tutum içerisindedir. Gelenekçi olması nedeniyle var olan kurumların desteklenmesini savunur. Kurumsal düzeyde mevcut yapıdaki değişikliklere karşıdır. Çünkü tarihselliğin var olan kurumlara meşruiyet verdiğini düşünür. Lordlar Kamarası ve Monarşi gibi tarihselliği derin kurumlara kuvvetle bağlıdır.³⁵ İngiliz Muhafazakârlığının temel ilkesi, “siyaset, güç içindir” ilkesidir. Bunun için muhafazakârlar iktidarı ele geçirmek için gerekli olan değişimi gerçekleştirmeyi hedeflerler.

İngiliz muhafazakâr Roger Scruton, XX. yüzyılın ortasında ülkesindeki muhafazakârlığa bakışı şöyle izah etmekteydi: “... İngiliz entelektüellerin neredeyse tamamı “muhafazakâr” kavramına hakaret nazarıyla bakıyorlardı... Muhafazakâr olmak yaşlılarla beraber olup gençliğe, mazinin yanında olup geleceğe, otoritenin yanında olup yeniliğe, kendiliğindenliğe ve hayata karşı çıkmak anlamına geliyordu”.³⁶ Bu durumun da gösterdiği gibi muhafazakârlık, tarihin her döneminde aynı ölçüde itici ya da çekici olmamıştır.

³³ Ahmet Helvacı ve M. Turgut Demirtepe, “Muhafazakâr Parti’nin Dönüşümü: Thatcherizm ve Yeni-Sağ”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 2, Sayı: 9, Kış, Ankara: 1998, s.96

³⁴ Maurice Duverger, **Siyasî Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1993, s.60

³⁵ Helvacı ve Demirtepe, s.97

³⁶ Owen Harries “Muhafazakârlığın Anlamı”, Çev. Metin Boşnak, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara: 2004, s.91

Bununla birlikte Muhafazakârlar ve Muhafazakâr Hıristiyan Parti'ler, XX. yüzyılda rol oynamakla birlikte, büyük halk kitleleri tarafından destek görmeyi de başardılar. Bunun başlıca nedeni olarak, önce refah devletinin sosyal demokrat fikirlerini ve sosyal güvenliği, daha sonra da, bir asır önce muhafazakâr düşüncenin tam karşı tezi olan aşırı serbest pazar liberalizmini benimsemelerine olanak tanıyan ideolojik esnekliklerine yorulmalıdır.³⁷

Günümüz İngiliz Muhafazakârlığı, gelenekçilik ile bireyciliğin birleşmiş Yeni-Sağ siyasetler bağlamında modern bir form altında yeniden formülasyonuna dayandırılmıştır. Bilindiği gibi, Yeni-Sağ düşüncesinin temelinde klasik liberal ilkeler yatmasına karşın, Yeni-Sağ düşünürler bu ilkeleri geliştirmişler ve modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için daha uyumlu ve sistemli bir siyaset meydana getirmişlerdir.³⁸

Sonuçta İngiliz Muhafazakârlığını, değişen koşullara göre kendini eviren, zamana kolaylıkla uyum sağlayabilen ve tarihsel süreç içerisinde birçok siyasî ve toplumsal reforma öncülük etmiş bir muhafazakârlık örneği sergilediğini söyleyebiliriz.

I.3.3 Amerikan Muhafazakârlığı

Tarihsel olarak baktığımız zaman, ABD' nin kuruluşundan beri egemen olan anlayışın liberalizm olduğu savunulabilir. Ancak 1929 Buhranı'ndan ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan Muhafazakârlığı ciddi bir şekilde ön plana çıkmaya başlamıştır. Muhafazakâr Siyaset felsefesi'nin teorik ve pratik uygulama alanı olarak, kendini en iyi ABD' de gösterdiği ileri sürülebilir. Bu felsefenin en önde gelen isimleri olarak Russell Kirk (1918-1994), Clinton Rossiter (1917-1970), Friedrich von Hayek (1899-1992), Richard M. Weaver (1910-1963), Eric Voegelin (1901-1985), William F. Buckley Jr. (doğ. 1925), Leo Strauss (1899-1973) ve Robert A. Nisbet (doğ.1913) gibi düşünürler sayılabilir.

³⁷ Erik Jan Zürcher, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.41

³⁸ Helvacı ve Demirtepe, s.113

Muhafazakâr düşünce geleneğini geriye doğru izlediğimizde, Aydınlanma aklına karşı en köklü eleştirilerin genellikle Anglo-Amerikan Muhafazakârlığı temsil eden düşünür ve siyaset adamlarından geldiğini görmekteyiz. “Burke’cü Muhafazakârlık” olarak da tanımlayabileceğimiz bu akım, Maistre’in katı, uzlaşmaz ve monarşist çizgisinin aksine, güçlü ve yaşayan muhafazakârlığı temsil etmektedir. Ampirik muhafazakârlar olarak da nitelenen bu grupta Burke, Melbroune, Stephens, Salisbury, Churchill ve Oakeshott’ın isimleri ön plândadır.³⁹ Ampirik liberaller gibi devrimci olmaktan çok evrimci sayılabilecek bu düşünürler, dogmatizmin ve mutlakçılığın saptırmasına karşı direnerek akılcı olmaktan çok makul olmayı temsil eder.⁴⁰ Viereck’in “Burke’cü muhafazakârlık” olarak adlandırmasıyla bu muhafazakârlık muhafazakârlığın çıkış dönemindeki katı uzlaşmaz özelliklerini kaybederek dogmatizm ve mutlakçılığa karşı akılcı olmaktan öte makul olmayı temsil eden, yaşayan bir muhafazakârlıktır.

Bu grupta yer alan muhafazakârların ayırıcı vasıfları, Aydınlanma aklını karşıt eleştiriler öne sürmek için sadece dayandıkları felsefi temelleri kabul ettirme yönünde bir çaba içinde olmamaları; eleştirilerini, Fransız Devrimi gibi somut tarihsel olayların herkes tarafından kabul edilebilecek olumsuzluklarıyla da ilişkilendirerek sunmayı başarabilmeleridir.⁴¹

Amerika’daki muhafazakârlık liberal değerler üzerine kurulmuş ve liberalizmin devamlılığı için, din, aile, gelenek gibi muhafazakâr değerler ithal edilmiştir. 1960’ların entelektüel hareketlerinin önemli isimlerinden Viereck’e göre, Amerikan muhafazakârlığı, ne gelenek karşıtıdır ne de Avrupa’nın devrimci sağ eğilimlerini desteklemektedir. Amerikan muhafazakârlığı gelenek ve yasal zorunlulukları kabul ederken, devletçi zorlayıcılığı reddeder. Amerikan muhafazakârlarının büyük bir çoğunluğu Amerikan tarzı muhafazakârlığının “liberal-muhafazakâr” çizgide olduğu konusunda birleşmektedir.

³⁹ Robert Lindsay Schuettinger, “Varieties of Conservatism”, *Swinton Journal*, Vol. 15, No: 3, Autumn. 1969, s.23

⁴⁰ Özipek, Muhafazakârlık -Akıl, Toplum, Siyaset-, s.41

⁴¹ Ramazan Akkır, **Türkiye’de Din ve Muhafazakârlık**, Çukurova Üniversitesi S.B.E Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: 2006, ss.18-19

Amerikan muhafazakârlar çoğunlukla, liberalizmin aşırılıklarından dolayı muhafazakârlığa yönelmiş ve liberalizmin amaçlarını terk etmemiş liberallerdir.⁴² Bu bağlamda Amerikan Muhafazakârlığının temel özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Devamlılık: Amerikan Muhafazakârlığında düzen ve değişimin hızı önemli bir yer tutar. İstikrar esas olduğu için geniş ve köklü değişimlere karşıdırlar. Muhafazakârlığın ana teması olan geleneklere saygı burada da çok önemlidir. Geçmiş, istikrar ve akıl birikimi taşır. Rossiter'e göre iyi bir toplum düzen, birlik, eşitlik, istikrar, devamlılık, güvenlik, uyum ve değişimin sınırlılığı gibi etmenlere dayanır.⁴³

2. Otorite: Amerikan Muhafazakârlığında devletin gücü ve sınırlarının belirlenmesi önemli bir yer tutar. Buna göre devletin temel işlevi dış tehditlere karşı savunma, içeride ise düzeni koruma olmalıdır

3. Toplum: Toplumsal kurumların yerinden yönetimi ideal bir muhafazakâr devlette çok önemlidir. Buna göre kilise, sendika, üniversite, basın gibi sivil toplum kuruluşları, kurum ve bölgesel birlikler, merkezi otoritenin gücünü dengeler. Bu tür yerel kuruluşlar, ihtiyaçları devletten daha iyi karşılayabilir.

4. Tanrı, insan ve ahlak birbiriyle yakın ilişkisi olan Amerikan muhafazakârlarının çok değer verdikleri kavramlardır.

5. Görev, Haklar ve Sorumluluklar: Bu ilkeye göre görev haktan öncedir. İnsanın bencillikleri ve irade zayıflıkları karşısında insan doğası kontrol edilmelidir. Tanrı, insan üzerindeki son otoriteye sahip olduğuna göre, insan bireysel haklar peşinde koşacağına tanrıya karşı görevini yerine getirmelidir.

6. Demokrasi: Bu anlayışta demokrasi “sınırlı egemenlik” ve “anayasa” yı içermektedir. Yani yönetim erkinin faaliyetleri, anayasal düzen içerisinde devlet sisteminin ortaya koyduğu kurullarla sınırlıdır.

⁴² Songül Sallan Gül, **Sosyal Refah Devleti Bitti, Yaşamın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısılcında Refah Devleti**, İstanbul: Etik Yayınları, 2004, s.79

⁴³ Clinton Lawrance Rossiter, **Conservatism in America**, Cambridge Press, 1982, s. 63

7. Mülkiyet: Ekonominin rolü liberaller kadar olmasa da toplumsal yaşamda önemli bir yer tutar. Amerikan Muhafazakârlığında özel mülkiyete büyük inanç vardır. *Laissez-faire* “bırakınız yapsınlar” kapitalizmi en iyi ekonomik sistem olarak görülür. Devlet, ekonomiye mümkün olduğu kadar az müdahale ederek arz-talep yasasının çalışmasını sağlamalıdır. Genel olarak ekonomi ile ilgili düşünceleri Locke'a dayanır. Ona göre, devletin başlıca amacı yaşam, özgürlükler ve genel olarak mülkiyeti korumaktır. Kirk'e göre ise, mülkiyet ve özgürlük ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır. Böylece kişi etrafını değişikliğe uğratarak kişiliğini geliştirir.

8. Özgürlük: Muhafazakârlık'ta temel bir değer olarak özgürlüğün, kişisel girişimciliğin, bağımsız çalışma ve gelir elde etmenin en doğal güvencesi olarak pratik ve vazgeçilmez önemi vardır. Bu bağlamda mülkiyet ile özgürlük arasında kopmaz bir bağ vardır.

9. Meritokrasi: Muhafazakârlarda en iyi yönetim konusunda mutlak bir birliktelik yoksa da önder yönetimi olan meritokrasiyi en iyi yönetim tarzı olarak görme eğilimi söz konusudur. Muhafazakâr düşünceye göre doğal aristokrasi toplumda düzeni sağlayan elit bir sınıftır. ABD'nin 2. Başkanı (1797-1801) ve siyaset felsefecisi olan John Adams (1735-1820)'a göre, üstünlük ve yeteneklerini kullanıp çok çalışan her insanın girebileceği doğal aristokrat bir sınıf her toplumda bulunabilir.

10. Anti-Komünist Tepki: Muhafazakâr siyaset felsefesi, Aydınlanma düşüncesine yönelttiği eleştirilerini benzer bir şekilde komünizm için yapmaktadır. Anti-komünizm ve çağdaş Batılı değerlere yapılan eleştiriler, muhafazakâr hareketin büyümesinde çok önemli rol oynamıştır. Aslında, Muhafazakârlık'ta anti-komünist tepkiler, Amerikan Muhafazakârlığı'nda çok belirgin olduğu gibi, Kıta Avrupa'sı Muhafazakârlığı ve Türkiye Muhafazakârlığı'nda da oldukça etkili olmuştur.⁴⁴

ABD'de muhafazakârlık 1960 ve 70'lerde gelişmeye başlamış, ancak Avrupa'daki gibi “devrime karşı olma” yaklaşımı taşımamıştır. Bu aşamada en sık karşılaşılan veri Fransız ve Amerikan Devrimleri'nin birbirinden oldukça farklı içeriğidir. Philippe Beneton, Amerikan tarihi tecrübesi ve muhafazakârlık siyasi

⁴⁴ Vural, ss.50-51

görüşüne vurgu yapmaktadır. Beneton'a göre, Amerikan Anayasası aklın, düşünüp taşınmanın ve seçimin eseridir. Hak eşitliğinin gerektirdiği kendi kendini yönetim, fakat sınırlı bir hükümet, özerk bir sivil toplum, işbirliği, dinlerin ailenin ve eğitim sisteminin ılımlılaştırıcı etkileri ve ahlaki rolünü veri olarak kabul etmiş ve erdem üzerine kurulmuş bir rejim tanımlanmıştır. Amerikan rejimi başından itibaren modern kapitalizm anlayışıyla sıkı ilişkiler içinde olmuştur.⁴⁵

Beneton'a göre, Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi'nden farklıdır. Yazar bu farklılığın temelde üç nedenden kaynaklandığını aktarmıştır: Amerikan devrimi ideolojik bir devrim değildir, bir kopuştan çok kurtuluştur ve Amerikan rejimi kısa süre içinde istikrarlı ve kalıcı bir rejim halini almıştır. Ve son olarak Amerikan tarihi bu nedenle muhafazakâr değerleri temsil eden modernleşme öncesi gelenekleri içermemektedir.⁴⁶

Avrupa muhafazakârlığının temel yaklaşımı yüzyıllara dayanan gelenekçilikle özdeşleşirken, dayanabileceği bir geleneği olmayan Amerikan muhafazakar siyaseti olsa olsa yeni muhafazakârlık olur ve bu yeni muhafazakarlık ABD'de modern fikirlerin zafere ulaşması nedeniyle tecrit olmaya ya da marjinal kalmaya mahkum olmuştur. Çağdaş döneme kadar Amerikan siyasal ve düşünce tarihi bu yorumu doğrulamaktadır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'ndan sonra koşullar değişmiştir. 1950'li yıllarda muhafazakâr olduğunu öne süren bir düşünce hareketi gelişmiştir. Bunu izleyen yirmi yılda "Amerikan Muhafazakarlığı" hem sağladığı destek hem de kazandığı destek bakımından yaygınlaşmıştır.⁴⁷

Muhafazakâr hareketler Amerika'da *New Deal* in izinde yürütülen "liberal" siyasete karşı (terimin Amerikan anlamında) bir tepki olarak gelişmiş ve 1960'lı ve 1970'li yıllarda yoğunlaşmıştır. Bu siyaset, birçok bakımdan Amerikan geleneğinden ayrılmaktadır. Merkezîyetçiliğin gelişmesi, ekonomik ve toplumsal konulardaki kamu düzenlemelerinin çeşitliliği, geleneksel yerel iktidara ve Amerikan törelerinde kök salmış bazı somut özgürlüklere, özellikle kamu okulunu seçme özgürlüğüne, zarar

⁴⁵ Beneton, ss.84-85

⁴⁶ Beneton, ss.79-80

⁴⁷ Beneton, ss.83-84

veriyordu: Azınlıklara (siyahlar ve kadınlar gibi) tanınan fırsat eşitliği geleneksel yaklaşıma ters düşüyordu. Ahlaki hoşgörünün gelişmesi, Amerikan anlayışının genel değerlerinde bir kopukluğu belirliyordu. Diğer bir deyişle, devlet, geleneksel topluma saldırıyordu; bunun karşılığında, kendisine "muhafazakâr" adını veren gelenekçi bir tepkiye yol açtı. Bu nedenle, oranlarının farklılığını bir yana bırakırsak, bu tepki ile Fransız Devrimi karşısındaki Avrupalı muhafazakârların tepkileri arasında bir benzerlik olduğu ileri sürülebilir. Ancak aralarında, doğası itibarıyla bir fark da vardır. 19. yüzyıl Fransası'nda ve İngilteresi'nde gelenekçilik muhafazakârlıkla karışıyordu, ama 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Amerika için aynı şey söylenemez. Amerikan geleneği liberaldir (ya da liberal muhafazakâr). Bunun sonucu olarak "muhafazakâr" adını alan bu geleneğe sadık kişiler, gerçekte liberal kişilerdir ya da liberal-muhafazakârdır.⁴⁸

I.4. YENİ MUHAFAZAKÂRLIK

Burke'den günümüze kadar ulaşan muhafazakârlığın geleneksel biçimi, genel olarak Klasik Muhafazakârlık (Eski-Sağ) olarak nitelenmektedir. Bu süreçte Klasik Muhafazakârlık, Geleneksel Muhafazakârlık ve Paleo-Muhafazakârlık gibi değişik adlar altında varlığını devam ettirmiştir.⁴⁹

Burke ile birlikte sağlam bir siyaset felsefesi özelliği kazanan Klasik Muhafazakârlığın (Eski-Sağ), çağımızda bir takım şartların zorlaması sonucu bir yanda Yeni-Sağ, öte yanda Yeni-Muhafazakârlık şeklinde olmak üzere iki ayrı kola ayrıldığı görülmektedir.⁵⁰ Şüphesiz bu iki ana kol, her tarihsel dönemdeki ve her ülkedeki şartlar nedeniyle farklılık gösterebilmektedir. Ancak Yeni-Sağ daha dayanışmacı ve cemaatçi olup, liberal siyaset ve ekonomik modele itirazları varken; Yeni Muhafazakârlık, bireysel özgürlüğe, serbest girişime ve özel mülkiyete olumlu bakış açısıyla liberalizme daha yakındır. Muhafazakârlık, değişik açılardan değerlendirilip, farklı isimler altında kategorize edilmesine, literatürde çok daha kuşatıcı sınıflandırmalar olmasına rağmen,

⁴⁸ Beneton, ss.84-85

⁴⁹ Vural, s.104

⁵⁰ Helmut Dubiel, **Yeni Muhafazakârlık Nedir**, Çev. Erol Özbek, İstanbul: İletişimYayıncıları, 1998, s.15

günümüzde genel olarak, Yeni-Sağ ve Yeni-Muhafazakârlık şeklinde ikili bir ayrımla ele alınabilir.⁵¹

I.4.1 Yeni Sağ

Yeni sağ ifade etmek için çoğu kez “Liberal Muhafazakâr”, “Muhafazakâr Liberal”, “Yeni Liberal” ya da “Yeni Muhafazakâr” gibi kavramlar kullanılır. Bunun temel nedeni Yeni Sağ kavramının hem Yeni Liberalizm’i, hem de Yeni Muhafazakârlığı ifade etmek için kullanılmasıdır. Bonsequet, Gamble ve Pierson gibi yazarlar, yeni sağ terimini yeni liberalizmi tanımlamak için kullanırlar. Bu anlamda Yeni Sağ düşüncesi, ekonomide bireyciliği ve serbest piyasa anlayışını savunur, politik felsefede gelenek ve hiyerarşi gibi eski sağın Otoriter-Muhafazakâr düşüncelerini temsil eder ve üç gelenekten oluşur. İlki, geleneksel ‘bırakınız yapınlar’cı ekonomik bireycilik anlayışıdır. İkincisi, kapitalizmin savunusunu ahlaki temeller üzerine inşa eden liberteryenizm ve üçüncüsü de, Carl Menger’le başlayan ve Hayek ile devam eden sosyalist yapının karşıtlığıdır.⁵² Gun ve Habermas gibi düşünürler ise Yeni Sağ terimini Yeni Muhafazakârlığı ifade etmek için kullanırlar. Benzer olarak Himmelstein ve Nash da kavramı yeni muhafazakârlığı belirtmek için kullanmakla birlikte; kurucu öğeleri ekonomik liberalizm ve liberteryenizm, toplumsal gelenekselcilik ve militan komünizmi olan Amerika’daki muhafazakâr hareketi ifade etmek için kullanırlar.⁵³

“Yeni Sağ” ile “Yeni Muhafazakârlık”, her tarihsel dönemdeki ve her ülkedeki şartlar nedeniyle farklılık gösterebilmektedir. Ancak ana hatlarıyla bunlardan ilki daha dayanışmacı ve cemaatçidir ve Russell Kirk örneğinde olduğu gibi liberal siyasî ve ekonomik modele itirazları vardır; diğeri ise bireysel özgürlüğe, serbest teşebbüse ve özel mülkiyete sempatiyle bakar; bunlar Frank Meyer örneğinde olduğu gibi liberalizme daha yakın durmaktadır.⁵⁴

⁵¹ Vural, s.105

⁵² Gökhan Koloğlan, **1980 Sonrası Geleneksel Bürokratik Yönetim Paradigmasında Değişim ve Yönetel-Siyasal Yeniden Yapılanma Arayışları**, edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduvd/article/view/1364/1451, 12.06.2013, s.96

⁵³ Gül, ss.85-86

⁵⁴ Vural, s.91

Yeni Sağ 1975'ten beri siyasette yerini almıştır. Yeni Sağı oluşturan yeni Liberalizm ve yeni Muhafazakârlık, kavramsal olarak çoğu kez birbirinin yerine ya da iç içe geçmiş olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar Yeni Sağ ideolojinin oluşturan unsurlar arasındaki ilişki ve tarihsel dayanak noktaları çelişkiler içeriyorsa da, Yeni Sağ adı altında Keynesci refah devleti ve refah toplumu modeline karşı bir uzlaşmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla kavramın daha net anlaşılabilmesi için, Neo-Liberalizm'in günümüzdeki ekonomik ve politik zaferinin daha detaylı ele alınması gereklidir.

Tarihsel olarak 17. yüzyılda ortaya çıkan Liberalizm, bireyciliği, bireysel hak ve özgürlükleri, özel mülkiyeti ve serbest piyasa sistemini *laissez-faire* temel alır. Ancak Liberalizm, entelektüel bir duruş olmakla birlikte, siyasete ve devlet politikalarına yön vererek, bir ideoloji haline dönüşmüştür. Sonuçta, tarihsel gelişim sürecinde üç tür liberalizm ortaya çıkmıştır: Klasik, Sosyal ve Yeni Liberalizm. Her liberalizm türü bir diğerinin eleştirisi olmuş ve birbirinin alternatifini sunmuştur.

Yeni liberalizm, kendinden önceki sosyal liberalizmin özgürlük, adalet anlayışlarıyla, toplum ve devlet ilişkilerine bir tepki olarak ortaya çıkmış ve piyasa anlayışını temel alan bir toplum modeli ileri sürmüştür. Yeni Liberalizm'in ekonomik mimarlığı Avusturya, Virginia ve Chicago Ekonomi okulları tarafından yapılmıştır. Sosyal liberalizmin temel aldığı “pozitif özgürlük, sosyal adalet, katılımcı demokrasi ve eşitlik ilkeleri üzerine geliştirilen toplum ve refah anlayışına karşı çıkmıştır. Bu ilkelerin yerine negatif özgürlük, serbest piyasa ve rekabet, sınırlı devlet, biçimsel demokrasi, kendi kendine yeterlilik ve bireysel sorumluluk gibi değerler savunulmuştur. Yeni Liberalizm, bir yandan “ekonominin ve sermayenin globalleşmesi”, “yeni dünya düzeni” ve “özelleştirme” gibi ekonomik söylemlerle, diğer yandan da “devletin ve politik alanın geri çekilmesi” ya da “ulus devletinin çözülüşü”, “küreselleşme global piyasa” ve “sivil toplumculuk” ya da “yerel topluluklara dönüş” gibi Muhafazakâr politik söylemlerle, hem ulusal hem de uluslararası alanda başat bir ideoloji haline gelmiştir.⁵⁵

⁵⁵ Gül, s.85

King'e göre, Yeni Liberalizm'in temel kavramları bireycilik, serbest piyasa ve sınırlı devlettir.⁵⁶ Yeni Liberalizm, Klasik liberalizm'in temel ilkeleri üzerine yükselmiş bir hareket olarak, tamamıyla gelişmiş bir ekonomik ve politik sisteme karşılık gelir. Serbest piyasa Yeni Liberal düşüncenin merkezindedir. Giddens ise, Yeni Liberalizm'in içsel olarak çelişkili olduğunu ve bu çelişkinin giderek daha açık bir biçimde görüldüğünü belirtir.

Yeni Sağ toplum modeli bireyi, özel mülkiyeti ve piyasa egemenliğini içermekle birlikte liberteryen ve muhafazakâr öğelerle çelişkili bir biçimde eklemlenmiştir. Yeni Sağ düşünürler içinde sosyal olguların incelenmesi, bilimsel bilgi ve yöntem konularında önemli çalışmalar ortaya koyan düşünürlerin en önde geleni kuşkusuz Frederik A. Hayek olmuştur. Hayek, toplum ve düzen kavramlarının 1935-1970'lerdeki Keynesci dönemde kazandığı anlamları eleştirir. Liberal düzende sosyal düzenin nasıl sağlanması gerektiği gibi konuları rasyonalizm, bilimsel yöntem ve adalet kavramları çerçevesinde Yeni Sağ bakış açısıyla yeniden ele alıp, bu bakış açısıyla yeni bir düşünce eksenini geliştirmeye çalışmıştır.⁵⁷

Giddens'a göre, F. A. Hayek'in önde gelen düşünürlerinden olduğu Yeni , son yıllarda Muhafazakâr politikada asıl radikal güç olmuştur. Modern dünyanın sorunu olan kapitalist girişimcilik, toplumsal düzenin ana kurumsal kaynağı olan iyi işleyen piyasa ve hükümetlerin işlerliği kontrol ettiği konumlarıyla farklılığını ortaya koymaktadır. Ona göre ekonomik piyasalara büyük önem veren yeni sağ düşünceleri, Yeni muhafazakârlık'tan çok Yeni Liberalizm olarak tanımlamak uygun olmaktadır.⁵⁸

Hayek'e göre de Yeni Sağ, Yeni Liberalizm olarak da adlandırılan ve temelinde klasik liberal ilkeler bulunan ve bunların modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap verebilme amacıyla geliştirilip sistemleştirilmesinden oluşan yeni ideolojinin diğer bir adıdır. Ancak 1980'li yıllardaki politik uygulamalardan dolayı, bu yeni ideolojinin sadece teorikde kalmayıp pratikte doğan yeni versiyonlarını da kapsamak

⁵⁶ Desmond S. King, **The New Right Politics: Markets and Citizenship**, Chicago: The Dorsey Press, 1987, s.16

⁵⁷ Friedrich A. Hayek, Kurallar ve Düzen, **Hukuk, Yasama ve Özgürlük**, Çev. Atilla Yayla, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s.42

⁵⁸ Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.33

amacıyla “Liberal Yeni Sağ” ve “Muhafazakâr Yeni Sağ” ayrımları yapılmaya başlanmıştır.⁵⁹

Yeni sağ, hem entelektüel hem de ideolojik bir harekettir. 19. yüzyılda birbirine rakip olan Liberalizm ile Muhafazakârlık, özellikle son otuz yılda, yeni liberal ve yeni muhafazakâr biçimler kazanarak ortak ideolojik zeminde, Yeni Sağ’da buluşmuşlardır. Gerek yeni liberalizm gerekse yeni muhafazakârlık, refah devleti ve onun ideolojik dayanağı olduğunu ileri sürdükleri ortak düşman olarak gördükleri Sosyalizm’e karşı ortak tavır geliştirerek, serbest piyasa temelli kapitalist zeminde birleşmişlerdir. Yeni sağ, toplumun ve sosyal olanın kavranmasında ve dönüştürülmesinde de, bireyciliği ve piyasa temelli bir yaklaşımı beraberinde sunmaktadır. Yeni-sağ kavramı, II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan refah devleti olgusunun, Batı modernizminin çelişki ve ikilemlerinin derinleşmesi ile ortaya çıkan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların çözümü yönünde oluşan düşünsel ve siyasal dönüşümü ifade etmektedir. Bu biçimiyle yeni-sağ, sosyal, siyasal ve ekonomik yönetim boyutları olan kapsamlı bir dönüşümü tanımlayan çerçeve bir kavramdır. Bu kavramın içeriğinde güncel siyasetleri biçimlendiren ana yaklaşımlar ve değerler yer almaktadır. Birbirleriyle çok ciddi çelişkileri olan liberal, muhafazakâr gibi yaklaşımlar yeniden tanımlanarak yenileştirilip, güncelleştirilmiş ve bir bütünselliğe kavuşturulmaya çalışılarak, yeni-sağ adı altında hem bir siyaset hem de uygulama ifade etmek üzere bir araya getirilmişlerdir.⁶⁰

Yeni-sağ, ekonomik faaliyet özgürlüğünü temel özgürlük olarak gündeme getirmekte, serbest piyasa ekonomisinin bireysel ekonomik özgürlüğün gelişmesi için gerekli bir ön koşul olarak vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, topluma ekonomik ilişkiler yumağı olarak bakılmasını sağlamaya çalışmakta, kamu girişimi alanının yapısal-işlevsel özelliği nedeniyle, kaynakların verimsiz kullanılmasına ve israfa neden olması dolayısıyla küçültülmesini önermektedir. Ayrıca ekonomik yapısal dönüşümün yeni liberal değerler yönünde gerçekleşip yerleştirilmesi aşamasında devletin görece

⁵⁹ Hayek, s.43 Üzeyir Tekin, **AK Parti’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**. Ankara: Orient Yayınları, 2004, s.96

⁶⁰ A. Şinasi Aksoy, “Yeni-Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 1, Ocak, Ankara: 1998, ss.4-5

daha disiplinli, hatta otoriter bir yasal-anayasal çerçeve içinde faaliyet göstermesi gereğini dolaylı da olsa görmekte, dönüşümden kaynaklanan sorunları muhafazakâr söylemle kabul edilebilir ve giderilebilir hale sokmaya çalışmaktadır.⁶¹

I.4.2. Yeni Muhafazakârlık

Yeni Muhafazakârlık, içerisinde kültürel temel tasavvurların, sosyal-felsefi insan imgelerinin, sosyal bilimsel teori metinlerinin ve ampirik tariflerin yoğunlaştırılarak, siyasî savlar hâline getirildiği bir paradigmadır.⁶² Ayrıca Yeni Muhafazakârlık, Soğuk Savaş döneminin ikinci yarısında çizgileri netleşmeye başlayan, esas olarak Sosyalist sisteme ve sınıf mücadeleleri sonucu Batı toplumlarında ortaya çıkan halkın kazanımlara karşı bir tepki olarak gelişen bir burjuva akımı olarak şekillenmiştir. “Yeni muhafazakârlık iktisadi bakımdan ultra liberal bir program ile ideolojik olarak muhafazakâr/gerici anlayışın eklektik bir siyasal ifadesi şeklinde gelişmiştir”.⁶³

Yeni Muhafazakârlık kavramı, kelimenin dar anlamıyla, bir düşünsel anlamda gerçekleştirilmiş bir teori değildir. Teori kavramı, kendi aralarında birbirlerinden türetilen merkezi temel varsayımlardan tündengelimle elde edilmiş bir hipotezler yapısına mahsustur. Yeni Muhafazakârlığın böyle bir bilişsel merkezi, hipotezlerin türetilmesi için kuralları yoktur; daha ziyade, siyasi sorunların çözümüne yönelik bir toplum öğretisidir. Bu öğretinin birliği kendi içinde değil, eleştirdiği şeydedir; yani Liberal sistemlerin bunalım fenomeni ve burjuva değer sisteminde gerçekleştiği iddia edilen otorite boşluğu. Onu karakterize eden eklektizm ve tek tek eleştiri nesnelere ayırlığı üzerinde, Yeni Muhafazakârlığın, daha önce hiç kimsenin sahip olmadığı düşünsel bilgiler anlamında yeni olmadığı gösterilebilir. Yeni Muhafazakârlık bir tepki [reaksiyon] oluşumdur. Yeni Muhafazakârlık, neo-liberal ekonomi-politikten, sosyobioloji ve insan genetiğinden, pozitivist Marksizm eleştirisinden, muhafazakâr kültür eleştirisinden ve demokrasi hakkındaki elitist teoriden gelen savları, tehdit altında

⁶¹ Vural, s.106

⁶² Dubiel, s.13

⁶³ Merdan Yanardağ, **Yeni Muhafazakârlar (Neo-Cons)**, İstanbul: Chiviyazıları Yayınları, 2004, ss.35-36

olduğunu hissettiği Batılı toplumların “liberal” akılcılığının siyasi savunması için seferber eder.⁶⁴

Burke’teki ilk biçimleriyle liberal bir nitelik taşıyan, ancak bireye, üretime ve bölüşüme ilişkin duyarlılıkları ile kapitalizme karşı ihtiyatlı bir kabul politikası da içeren Muhafazakârlığın önemli bir bölümü, II. Dünya Savaşı sonrasında, sosyalizme karşı duyduğu nefretin de etkisiyle Liberalizm’e yaklaşmaya başlamıştır. Günümüzdeki Yeni Muhafazakârlık, ikili bir yapıyı yeni sağın ekonomide liberal, siyasette otoriter bir parçasını yansıtmaktadır.⁶⁵

Yeni Muhafazakâr hareket, üniversitede, medyada ve bürokratik yönetimde, küçük fakat oldukça bilinçli ve dikkat çeken entelektüellerden taraftar bulmuştur.⁶⁶ Bu entelektüellerin birçoğu daha önceleri “New Deal”⁶⁷ siyasetini aktif bir biçimde desteklemişler, hatta bir kısmı önceleri sosyalizmi benimsemişlerdi. Bu aydınların Sosyalizm ve Liberalizm’den kopup Yeni Muhafazakâr harekete katılmaları, hem 1960’lı yılların aşırılıklarına bir tepkiyi hem de inandıkları eski Liberalizm’in bazı önemli yönlerini sürdürme isteklerini yansıtır.⁶⁸

Yeni Muhafazakârlık, Klasik Liberalizm’in özgürlüklere ilişkin bazı ilkelerini benimsemiştir: Bireysel girişimcilik, hiçbir mazeretle ve otorite tarafından geri alınamayan kişisel hak ve özgürlükler ile bireyin bağımsızlığını ve yaratıcılığını engellemeyen “gölge devlet” bunların önde gelenleridir. Kişisel hak ve özgürlüklerin en sağlam güvencesi özel girişimcilik ve özel sektördür. Güçlü bir özel sektör, devlet kurumu karşısında sadece ekonomik değil, siyasal özgürlüklerin de koruyucusu olarak görülür. Birey, bilinçle donatılmış bir varlıktır. Durumunu düzeltmek isteyen her ahlaklı

⁶⁴ Dubiel, s.13

⁶⁵ Özipek, Muhafazakârlık; Akıl, Toplum, Siyaset, ss.170-171

⁶⁶ Peter Steinfels, The Neo-Conservatives: The Man are Changing America’s Politics, Simon ve Schuster, New York: 1979, s. 79

⁶⁷ 1929’da New York Stock Exchange’ de yaşanan çöküşe takiben dönemin Amerikan Başkanı Franklin Delano Roosvlet tarafından başlatılan kalkınma planıdır. Beş senelik evreler halinde uygulanmaya konulmuş, ülkenin dört bir tarafında başlatılan karayolları, havaalanları inşaatları gibi projelerle binlerce kişi istihdam edilerek batık vaziyetteki ekonomi tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır. Bkz. Kemal Yıldırım, Doğan Karaman, **Makro Ekonomi**, Eskişehir: Eğitim, Sağlık, Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, 2001, s. 12

⁶⁸ Safi, s.63

kişi, her iyi yurttaş bunu çevresinin zararına değil rekabet ederek yapar. Rekabetin doğal ortamı pazardır.

Yeni Muhafazakârlar, pazarın erdemine seleflerinden daha fazla inanırlar. Bu yüzden, durumlarını iyileştirmeyi, pazar mekanizması çerçevesinde ve onun kurallarına uygun olarak yapmayı ilke edinmişlerdir. Muhafazakâr gelenekten yeni Muhafazakârlığa geçen ikinci önemli özellik, merkezi hükümetin ekonomik girişimciliği konusundaki tepki ve kuşkuudur. Yeni Muhafazakârlar, düşünsel selefleri gibi toplumsal eşitlik ilkesine karşıdırlar. Onlara göre toplumsal eşitlik, stratejik seçkinlerin yok olmasına yol açacaktır. Zaten, doğal eşitliğin sağlanması da mümkün değildir, çünkü doğada eşitlik yoktur. Onu istemek, ütöpik bir arayışı yapay bir biçimde gerçekleştirmeye çalışmaktır.⁶⁹ Toplumda kendiliğinden oluşan bir eşitsizlik vardır. Hükümetin müdahaleleriyle bu eşitsizliğin bozulması, doğal kazanımları dolayısıyla çalışkanlığı, girişimciliği cezalandırmaktadır. Ayrıca toplumda mutlak eşitlik olmazsa da Muhafazakârlık, eşitlik kavramına karşılık fırsat eşitliği kavramını benimsemektedir. Michale Novak'a göre insanlardaki doğuştan gelen farklılıklar göz önüne alındığında; adil sistemlerden hiçbiri eşitliği sağlamamıştır. Ona göre demokratik bir sistemin eşitliği mutlak anlamda bir eşitliği değil, fırsat eşitliğine dayanır.⁷⁰ Toplumunu değiştirme, modernleştirme çabaları sonunda, geleneksel kültür yanında ve onunla çelişen bir karşı-kültür oluşmuştur. Modernleşme adına, yerleşik değer ve davranış biçimlerine karşıt değerler, inançlar ve davranış biçimleri yaygınlaşmış, toplumda bir değer ve kavram kargaşası doğmuştur. Muhafazakârlar, bu durumu kültürel yozlaşma olarak algıladılar.⁷¹

Burke'ün temsil ettiği Klasik Muhafazakârlığın geçmişteki ve günümüzdeki savunucularının farklı kültürleri ve o kültürlerin meşruluğunu tanıyan mistik boyutu, yeni muhafazakârlıkta seküler bir milliyetçiliğe dönüşmüştür. Ulusal kültürden farklı olanın dışlanması ve onun bozucu bir unsur olarak görülmesi, ondan kuşku duyulması gibi otoriter politikalara kaynaklık eden bir anlayıştan söz etmek mümkündür. Dış

⁶⁹ Doğu Ergil, **İdeoloji**, Ankara: S Yayınları, 1986, s.135

⁷⁰ Vural, s.116

⁷¹ Ergil, s.135

politikada ise ulusal gururun yuceltilmesi ve ulkenin gucunun kabul ettirilmesi icin siddet dahil cesitli zorlama yontemlerinin mesru gorulmesi soz konusudur.⁷²

Yeni Muhafazakârlığın önemli özelliklerinden biri de güç ya da egemenlik arayışıdır. Yeni Muhafazakârlık, İngiltere, Fransa, A.B.D gibi emperyalist geleneği olan ülkelerde geliştiği için, bu gelenek, ulusal kültür içinde önemli ideolojik etkiye sahiptir. Bu yüzden, sözü edilen ülkelerin muhafazakârları, toplumlarının dünya devletleri arasında güçlü, hatta egemen olmasını isterler.

Liberalizmle olan bütün benzerlikler, söz konusu entelektüel Muhafazakârlığı “Yeni Muhafazakârlık mı, yoksa Neo-Liberalizm olarak mı?” nitelenmesi konusunu gündeme getirmektedir.⁷³ Yeni Muhafazakârlara göre Yeni Muhafazakârlık’la Yeni Liberalizm birbirinden bütünüyle ayrıdır. Yalnızca Yeni Muhafazakârlık piyasa konusuna eskisinden daha olumlu yaklaşmaktadır. Yeni sağ dışından bir sosyal bilimci olan Andrew Belsey Yeni Muhafazakârlık ve Yeni Liberalizm kavramlarını her biri bir dizi ilke içeren iki ideal tip için kullanır:

Yeni Liberalizm

1. En Az Hükümet
2. Bırakınız Yapsınlar
3. Serbest Piyasa Toplumu
4. Seçme Özgürlüğü
5. Birey

Yeni Muhafazakârlık

1. Güçlü Hükümet
2. Toplumsal Otorite
3. Disiplinli Toplum
4. Hiyerarşi ve İtaat
5. Ulus

Ancak Yeni Liberalizm ve Yeni Muhafazakârlık arasında kuramsal alanda yakınlaşma ve karışmalar vardır. Yeni liberaller piyasayı korumak için güçlü bir hukuk sistemi isterler ve bunu sağlamak için otoriter önlemler alınmasına karşı çıkmazlar.

⁷² Özipek, Muhafazakârlık; Akıl, Toplum, Siyaset, s.180

⁷³ Dubiel, s.160

Kapitalizmin piyasa düzeninin doğallığından ve kendiliğinden oluşmasından sürekli söz edilmesine karşın, bu düzenin yukarıdan dayatılması gerekir.⁷⁴

Yeni Muhafazakârlar ise piyasanın doğallığına ya da kaçınılmazlığına inanmazlar, ama piyasa düzeninin katı disiplinini otoritenin sağlanması için siyaset açısından yararlı bir araç olarak görürler. Bu örnekte olduğu gibi yeni muhafazakârlıkla yeni liberalizm kuramsal olarak da iç içe geçmiştir. Her ne kadar aralarında vurgu ya da tarihsel dayanak ayrılığı olsa da sonuçlar bakımından birbirlerine çok yaklaşmakta, çoğu zaman da aynı noktalarda birleşmektedirler. Bu nedenle Yeni Muhafazakârlık'la Yeni Liberalizm'i birbirinden ayırmak oldukça zorlaşmıştır.⁷⁵

Helmut Dubiel'e göre; entelektüel muhafazakârların burjuva toplumunda yetişmiş olması, düşüncelerini giderek liberalizmden ayırt edilemez hale getirmiştir. Bu nedenle onlara "Yeni Muhafazakâr" mı yoksa "Yeni Liberal" mi denmesi sadece kelime seçme meselesidir.⁷⁶ Bu çerçevede Dubiel Yeni Muhafazakârlığın, Muhafazakârlıkla Liberalizmin lehimlenmiş olduğunu ileri sürmektedir. Yeni Muhafazakârların temel savı modern liberal toplumların değerlerden arınmış, kültürel kimlikten yoksun toplumlar olamayacakları, eğer olursa yozlaşacakları ve çökecekleridir. Liberalizm kazanım olarak ortaya koyduğu ilerleme, özgürlük ve yaratıcılık ancak toplumun temel değerleri korunarak varlığını devam ettirebilecektir. Buradaki eleştiri, Eski Muhafazakârlığın itirazıdır. Savunulan gelenek, din, millet, devlet, otorite gibi Geleneksel Muhafazakârlığın değerleridir. Yeni Muhafazakârlığı yeni kılan şey, eski değerlerin liberal toplumu güvencelemek üzere savunulmasıdır.⁷⁷

Yeni Liberalizm, Muhafazakârların Liberalizm'in köksüz birey anlayışı, toplumsal ve geleneksel değerler ile kurumlara karşı duyarsızlığına yönelik eleştirilerinden yararlanmış, Muhafazakârlığı Liberalizme içselleştirerek gerçekleştirdiği dönüşümü meşrulaştırmıştır. Klasik Liberalizm ekonomik alanda devletin gece bekçisi

⁷⁴ Andrew Belsey, Yeni Sağ Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları, çev. H. İçeren, **Mürrekkep**, 1994, Haziran sayısı, 3-13 s. 5

⁷⁵ Cemal Baltacı, "Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7, Isparta: 2004, ss. 364-366

⁷⁶ Dubiel, s. 166

⁷⁷ Dubiel, s.169, Aktaran Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık**, İstanbul: Birikim Yayınları. 1999, s. 69

rolünde olduğu serbest piyasa ekonomisini benimsemekte ve toplumsal alanda geleneği, ahlaksal değerleri göz ardı etmekteydi. Muhafazakârlık ise tam tersi, piyasa ekonomisinin gerekliliği düşüncesine katılmamakta, devlete, geleneğe ve ahlaksal değerlere vurgu yapmaktaydı. Yaşanan sosyal refah devleti deneyiminin ardından yeni liberaller ekonomik alanda Klasik Liberalizm'in serbest piyasa ekonomisi anlayışına dönüş yapmış, toplumsal alanda da Muhafazakârlığın ahlaksal değerlerle örülü birey anlayışını ve güçlü devlet yaklaşımını benimsemiştir. Yeni Muhafazakârlar da toplumsal değer ve geleneklere verdikleri önemi koruyarak ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisini benimsemişlerdir. Bu tür bir yaklaşma sonucunda iki akım arasında temel konularda önemli bir fark kalmamış görünüyor. İki akım küresel sermayenin gelişmesi için el ele vermiş durumdadır.⁷⁸ Bununla birlikte Yeni Muhafazakârlık, Geleneksel Muhafazakârlığın birçok değerini de benimser: Otoriteye uyması, geleneksel değerlerin benimsenmesi, ahlaki, dinsel ve manevi değerlere saygı konularında yeni muhafazakârlar, eski-sağa yakın görüşler savunur.

Yeni Muhafazakâr siyaset felsefesi, diğer modern siyaset felsefelerinden daha fazla ekonomik düzenin değerleri ile temel kültür arasında bir tutarlılık olması gerektiğini vurgular. Bu bağlantıyı da dinsel kaynakların gerçekleştirebileceğini öne sürer. Özellikle Novak demokratik kapitalizme olan inancın artması için toplumun temel normları olan dinsel ve manevi değerlerin yeniden doğmasının özendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁷⁹

Yeni Muhafazakârlar, kapitalizmi ve serbest piyasa sistemini kabul etseler de, gelişmiş sanayi toplumlarının tüketici, ben merkezci ve köklerinden bağımsız toplum anlayışını eleştirirler. Geleneksel dine dönüşü ve soyut etikçiliği savunurlar. Beneton'a göre, eğer bugün muhafazakâr hareket canlı kalmış ise, bu esas olarak dinsel muhafazakârlık biçiminde gelişmiş olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁰

Yeni Muhafazakârlık; Muhafazakârlığın Amerika'daki algılanış biçimidir. Amerika'daki Muhafazakârlık liberal değerler üzerine kurulmuş ve liberalizmin

⁷⁸ Baltacı, ss. 364-366

⁷⁹ Vural, s. 114

⁸⁰ Beneton, s.115

devamlılığı için, din, aile ve gelenek gibi Muhafazakâr değerler ithal edilmiştir. 1960'ların entelektüel hareketlerinin önemli isimlerinden Vierreck'e göre, Amerikan Muhafazakârlığı, ne gelenek karşıtıdır ne de Avrupa'nın karşı devrimci sağ eğilimlerini desteklemektedir. Amerikan Muhafazakârlığı gelenek ve yasal zorunlulukları kabul ederken, devletçi zorlayıcılığı reddeder. Yeni Muhafazakârlığın Amerika ve Avrupa versiyonları arasındaki ortak payda sosyalist sistemin ve sistemden güç alan sınıf mücadelelerinin baskısıyla daha çok eski kıtada ortaya çıkan "sosyal devlet" ve diğer toplumcu kazanımlara karşı aldıkları tutumdur. Yeni Muhafazakârlar Avrupa'daki anlamıyla Siyasal ya da Klasik Muhafazakârlığın birçok özelliğini reddetmişlerdir. Çoğu kez "Yeni Liberalizm" olarak nitelendirilen bu tutum, geriye çekici ve görece eskiyi (liberal kapitalizmi) ihya etme anlayışını içermektedir. Dolayısıyla, söz konusu anlayış 1970'li yıllarda gelişen ve 1980'lerden sonra kendini gösteren bir kavram olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir. Bu felsefeyi izleyenlerin statükoya (20. yüzyıl kurumlarına) karşı çıkışları nedeniyle Muhafazakâr değil, "değişimci/ilerici" oldukları bile öne sürülmektedir. Ancak, insan aklına karşı aldığı tutum, aydınlanma ve modernite karşıtlığı, Amerikan muhafazakârlığını aktüel Avrupa Muhafazakârlığı karşısında daha gerici bir zemine koymaktadır.⁸¹ Amerikan Muhafazakârlığı'nın önemli isimlerinden kabul edilen Irving Kristol, Avrupa'daki dinsel muhafazakârlığın çok zayıf olması nedeniyle, oradaki yeni muhafazakâr potansiyelinde ölçüde güçsüz olduğunu ifade etmektedir.⁸²

Yeni Emperyalizmin ihtiyaçlarına denk gelen, felsefi tabanlı bir siyasi hareket olan Yeni Muhafazakârlık, 1990'lı yıllardan itibaren ABD'deki bütün hükümetlerde etkili olmuştur. Nitekim Bush ekibinin en belirgin özelliği Hıristiyan köktenciliği ile yeni muhafazakâr geleneği birleştirmesidir. Bu hükümetler, Soğuk Savaş döneminde yaratılan bütün küresel kurum, kuruluş ve örgütlerin (ve dolayısıyla hukukun) SSCB'nin çöküşüyle gereksizleştiğini, hegemonya alanını daraltıcı bir işlev

⁸¹ Gül, s.79

⁸² Irving Kristol, Yeni Muhafazakâr İnanç, Neydi ve Şimdi Nedir?, G.Erbil ve A.Şimşek (Ed.), **Neo Con Yeni Muhafazakârlık**, İstanbul: Yeni Hayat Yayıncılık, 2004, s.68

gördüklerini belirtmişler, bir önceki döneme ait hukuk, kurum ve düzenin ortadan kaldırılmasını savunmuşlardır.⁸³

Amerikan Muhafazakârlığı'nın yüzyıllara dayanan gelenekleri, toplumsal yaşamın muhafaza edilecek değerlerini belirlemek ve sahip çıkmaktan farklı amaçları ve yapısı olduğu görülmektedir. Bu konuda temel görüş, Amerikan Muhafazakârlığı'nın günümüzün siyasi yapısına karşılık yapılandığı şeklindedir. "Bu anlamda Amerika Yeni Muhafazakârlığı, kültürel ve siyasal bir gelenekçilikten çok, yeni emperyalizmin ihtiyaçlarına denk gelen felsefi oylumlu bir siyasal harekettir"⁸⁴

Irving Kristol'un Giddens'a göre savunduğu yeni muhafazakâr fikirlerin özellikleri şöyle özetlenebilir;

1. Sosyalizmin çoğu biçimine karşıdır.
2. Eski muhafazakârların tersine, romantizme karşıdır.
3. Piyasa ekonomisinin gerekli, ancak yetersiz olduğunu düşünür.
4. Ekonomik büyüme çekicidir. Büyüme toplumsal ve politik istikrar için gereklidir.
5. Enerjik ve sınırlı hükümet yanlısıdır.
6. Ekonomiye ılımlı hükümet müdahalesini savunur.
7. ABD tipi liberalizme muhaliftirler.
8. Muhafazakârların milliyetçi ve vatansever olduklarını savunur
9. Aile ve dinin esas rolü düzgün bir toplumun zorunlu dayanağıdır.⁸⁵

Bugün tartışılan ve yeni muhafazakârlık olarak adlandırılan akım, Avrupa Muhafazakârlığı'ndan farklı olarak ABD çıkışlıdır ve Amerikan değerlerini muhafaza

⁸³ Safi, s.46

⁸⁴ Yanardağ, s. 32

⁸⁵ Giddens, ss. 37-38

etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Yeni Muhafazakârlarca muhafazası istenen değerler *bireycilik, insan hakları ve liberal demokrasi ile piyasa ekonomisidir*. Dolayısıyla Yeni Muhafazakârlık, Avrupa Muhafazakârlığının değişime karşı, statükocu yapısından çok farklıdır.⁸⁶

I.5. MUHAFAZAKÂRLIK VE DİN

Toplumsal hayatın şekillenmesinde etkili olan her unsur, bir şekilde kendini Muhafazakârlığın çekim alanında bulur. Bu unsurlar daha çok gelenek, tarih, birey-toplum ilişkilerini düzenleyen kilise veya loncalar gibi aracı kurumlar, şüphesiz bu toplumsallığın en etkin kaynaklarından olan din, Muhafazakârlığın üzerine inşa edildiği temel dayanaklar olmaktadır.⁸⁷

Dinin geçmişte olduğu kadar günümüz muhafazakâr düşüncesindeki yeri çok önemlidir. Günümüzde Muhafazakârlık, vazgeçilmez hazinesi olarak gördüğü dini, çoğu zaman modern bir müdahaleye tâbi tutmakta, onu dünyevî saiklerle yeniden yorumlayıp, biçimlendirmek istemektedir. Bu anlamda din, toplumun istikrarı ve otorite açısından önemli bir işlev üstlenmektedir. Öyle ki, din de toplumu bir arada tuttuğu, sıradan insanı bile iyi davranışa ikna ettiği ve aidiyet bilinci sağladığı ölçüde “ateist muhafazakârlar” için bile vazgeçilmez bir toplumsal kurum olarak saygıyı hak etmektedir. Bu bağlamda, bir kısım muhafazakâr düşünürün dindar olmadıklarını bilmekteyiz. Meselâ, Burke dindardı ama Hume değildi. Günümüz muhafazakâr düşünürlerden Kristol dindardı ama Oakeshott ve Strauss değildi. Ama ister inansın, ister inanmasın muhafazakârların hemen tamamı dine büyük önem atfederler. Mevcut düzen kutsallaştırıldığı ve Tanrı'nın iradesinin bir tecellisi olarak görüldüğü sürece açıktır ki Muhafazakârlık da güçlenecektir. Çokları Irvin Kristol'le Muhafazakârlığın en önemli direğinin din olduğu konusunda hemfikirdirler. Çünkü onlara göre, uzun

⁸⁶ Beneton, s.76

⁸⁷ Sıtkı Karadeniz, **Modern Bir Oluşum Olarak Muhafazakârlık**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: 2003, s. 68

vadede “insanların karakterini şekillendiren ve motivasyonlarına yön çizen tek güç dindir”.⁸⁸

Muhafazakârlar, dinin bireysel ve toplumsal bakımdan önemini de sıkça vurgularlar. Onlar dini sadece bireysel bir inanç olarak değil, aynı zamanda toplumsal işlevleri olan bir kurum olarak da değerli görürler. Bu anlayışa göre, hiçbir toplum, cemaat veya grup dinden bağımsız olarak var olamaz. Din otoritesi, sembolleri ve kurumları aracılığıyla, toplumun birlikteliğini korumaya katkıda bulunur; manevî bir bağ olarak din, toplumda adeta bir tutkal işlevi görür.⁸⁹ Ayrıca bir kısım muhafazakâr, dini, insanları kanaatkâr yapmak suretiyle, disiplinli bir toplum anlayışına katkısı nedeniyle önemli saymaktadır.⁹⁰

Muhafazakârların dine verdikleri önemin bir boyutu da cemaatle ilgilidir. Cemaat ve cemaatçi değerler toplumsal yaşam içinde, dinin hissedilen en önemli değerleri olarak dikkat çekmektedir. Cemaat, dinî değerlerin yaşatıldığı, ayakta tutulduğu, dolayısıyla dayanışma ve birlik ruhunun beslendiği sosyal ortamlardır. Cemaat duygusunun zayıflaması, dinî değerlerin etkisinin azalmasıyla sonuçlanır.⁹¹

Nisbet’e göre Aydınlanmanın özü Hıristiyanlığa ve bir ölçüde bütün dinlere karşı sistematik bir saldırıysa, Muhafazakârlığın özü veya bu özün büyük bir bölümü de hiçbir toplumun, cemaat veya grubun bir çeşit dinden ayrı olarak var olamayacağı anlayışına dayanmasıdır.⁹² Bu anlamda, Aydınlanma değerlerine muhafazakâr tepkide din konusu önemli bir yer tutmaktadır.

Hem dünyayı anlamlandıran hem de denetimi sağlayan bir kurum olarak din, Sağ İdeolojilerde ve Muhafazakârlıkta son derece önemli bir yer tutar. Aydınlanma Çağı filozoflarının ideolojik platformda verdikleri en önemli mücadele, dinî düşünce kalıplarının kırılması idi. Bu da insanın özgür iradesiyle dünyayı anlamlandırması

⁸⁸ Harries s.99

⁸⁹ Tom Bottomore ve Robert Nisbet, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Çev. Mete Tuncay ve Aydın Uğur, Verso Yayınları, İstanbul: 1990, s. 109

⁹⁰ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm, Muhafazakârlık ve Türk Sağı”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 16, Güz, Ankara: 1991, s. 44

⁹¹ Çaha, “Taha Akyol İle Muhafazakârlık ve Muhafazakâr Olmak Üzere”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara: 2004, s. 79

⁹² Nisbet, s. 113

demekti. XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak dinî ideolojinin dünyayı açıklama ve anlamlandırma yeteneğine vurulan bu darbe, radikal sağ ideologlar tarafından bugüne kadar kabullenilmemiş ve değişik isimler altında da olsa farklı felsefi akımlar içerisinde rasyonel düşüncenin eleştirisi yapıla gelmiştir. Mantıktan ziyade inanç ve sezgiye yapılan vurgular, sağ ideolojinin insan davranışı üzerine serdettiği fikirlerin temelini oluşturmuştur. XX. yüzyıla gelindiğinde dahi sağ ideolojilerin fikir temeli büyük ölçüde dinî ideolojiye dayanmaya devam etmiştir.⁹³

I.6. MUHAFAZAKÂRLIK VE DEMOKRASİ

Tarihsel olarak, demokrasi büyük toplumsal mücadeleler, iç savaşlar ve yönetilenler ile yönetenler arasındaki çekişmeler sonucunda “bir uzlaşma” rejimi olarak şekillenmiştir. Halkın (*demos*) iktidarı, yönetimi anlamına gelen ve Batıya özgü felsefi temelleri olan demokrasi rejiminin⁹⁴ temel özelliği, iktidarın belli periyotlarda zor ve şiddet kullanmaksızın seçimle el değiştirmesidir.⁹⁵

Muhafazakârlığın demokrasiyle ilişkisi konusunda yapılabilecek ilk tespit, zamana ve yere bağlı olarak sergilediği farklı tutum alışların ötesinde, Muhafazakârlığın demokrasiyi hem güçleştiren, hem de onu destekleyen bazı özelliklerinin mevcut olduğudur. Demokrasiyi, siyasal iktidarın barışçıl el değiştirmesine ilişkin kurallar ve yöntemler bütünü olarak tanımlanabilecek “prosedürel demokrasi” olarak aldığımızda, muhafazakârlığın genel olarak bu anlamıyla demokrasiye yakın; katılım olgusunu temel alan, demokrasiyi bir amaç olarak gören veya onun halk egemenliği boyutunu öne çıkaran bir ideoloji olarak görmek mümkündür. Özellikle kitlelerin egemenliğinin ön plana çıktığı dönemlerde, Muhafazakârlığın bu demokrasi anlayışından daha uzak durduğu tespiti yapılabilir.⁹⁶

Bu çerçevede Muhafazakârlık, bir siyasi ideoloji olarak, otoriteye verdiği önem ve bireysel özgürlüğü toplumsal alana ilişkin önceliklerle birlikte algılaması gibi nedenlerle demokrasiyi güçleştirici bir nitelik taşımakla birlikte, aynı zaman da Batı

⁹³ Aykut Kansu, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, ss. 118-119

⁹⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara: İmge Yayınları, 1994, s. 38

⁹⁵ Vural, s. 91

⁹⁶ Özipek, Muhafazakârlık; Akıl, Toplum, Siyaset, s. 172

uygarlığının demokrasiyi üreten köklerine sahip çıkması ve siyasal iktidarın hareket alanını toplumsal kurum ve değerlerle kuşatması gibi nedenlerle de demokrasinin yaşayabileceği uygun ortamı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Burke ve Maistre gibi bir kısım muhafazakâr düşünürün, demokrasiye ilişkin olumsuz görüşler geliştirdikleri bilinmektedir. Ancak, muhafazakâr düşünürlerin demokrasiye yönelik çekincelerini anlamaya çalışırken, onların demokrasiyi bugünkü anlamından çok, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarındaki niteliğiyle tanıdıklarını ve eleştirilerini özellikle yığınların siyasal sürecin mutlak belirleyicileri olmaları anlamındaki “popüler demokrasi”ye yöneltmiş olduklarını dikkate almak gerekmektedir.⁹⁷

O’Sullivan’a göre Rousseau’cu anlamdaki demokrasi doktrininin kökeninde insanın doğası gereği iyi olduğu, insanın kendi-kendisine koyduğu sınırlar dışında herhangi bir dünyevî otoritenin koyduğu kısıtlamaların kabul edilemeyeceği, çünkü bu kısıtlamaların özgürlükle bağdaşmaz olduğu fikri vardır.⁹⁸ Muhafazakârlar, insanın giderilemez mükemmel olmayış düşüncesinin göz ardı edilmesiyle, siyasal bağlılığın insanın kendi kendisine koyduğu sınırlardan türetildiği modern demokratik idealin, demokrasiye de zarar verecek sakıncalar içerdiğini düşünmektedirler.⁹⁹

Muhafazakârların siyasal normlara, toplumda var olan diğer normlara göre öncelik tanımayan olması, onları asıl değerli buldukları din, ahlâk ve gelenek gibi “daha temel” normlara bağlı olarak anlamaları, demokrasi açısından olumlu ve siyaseti güçlendiren bir yöndür. Yani, dünyada tek bir Muhafazakârlık modeli olmadığından, yerel ve geleneksel değerlerin korunması ve güçlendirilmesi ile siyasette zenginlik mümkün olacaktır. Leonard P. Liggio’nun da belirttiği gibi “devletin yerel özerklikleri ve iradî kurumları tahrip edişi, devlet bürokrasisinin haklara tecavüzünün artışına karşı popüler muhalefeti daima güçsüzleştirmiştir”.¹⁰⁰

Muhafazakârlığa yöneltilen eleştirilerin başında onun, anti-demokratik olduğu söylemi gelir. Çünkü onlara göre Muhafazakârlık, her hükümeti sınırlamak ister ve

⁹⁷ Vural, s.93

⁹⁸ Noël O’Sullivan, “Conservatism”, **Contemporary Political Ideologies**, ed. R. Eatwell ve A. Wright, Pinter Publishers, London: 1994, s. 16

⁹⁹ Özipek, Muhafazakârlık; Akıl, Toplum, Siyaset, ss. 176-177

¹⁰⁰ Leonard P. Liggio, “Freedom and Morality”, **Chronicles**, Vol. 14, No: 10, October, 1990, s.23

eşitlikçi değildir. Bu bağlamda Muhafazakârlığın genellikle demokrasiye temkinli yaklaştığı bir gerçektir. Bunun temel nedeni demokrasi yoluyla mevcut toplumsal durumun kötüleşeceğine olan inançtır. Muhafazakârlık, sosyal çıkarları temsil etmesinden dolayı “yerelliğe” büyük önem verir. Esasen yönetimin oluşturulmasında, temelde moral değerler vardır ve bu değerler soylular yoluyla, nesillere aktarılmaktadır. Burada Muhafazakâr düşüncenin seçkinci olmasının nedeni demokratik yönetimin, devrimcilerin tutkularını gerçekleştirmeye yol açabileceği endişesini taşımasıdır. Bonald ve Maistre gibi Fransız tepkici Muhafazakârlar, demokrasinin imkânsız olduğuna inanırlarsa da, geleneksel değerlerin demokratik ilke hâline gelmesiyle birlikte Tocqueville, Disraeli ve Churchill gibi Muhafazakârların, demokrasiye olan güvenleri artmıştır.

Demokrasinin kolayca yozlaşarak Tiranlığa dönüşeceği, çok eski bir gözlem ve iddiadır. Bu anlamda Burke, “sarayın, kilisenin, soyluluğun ve halkın yıkıntısı üzerinde kurulan rezil bir oligarşi, insanların eşitliği ve haklarına dair bütün bir aldatıcı düşleri sona erdirecektir”¹⁰¹ demektedir. Yine muhafazakâr düşünür Charles Maurras’a göre demokrasi, toplumsal düzenle ve millî çıkarla bir arada yaşayamaz. Demokratik bireycilik toplumu parçalar, ara unsurları dağıtır, merkezîleşmeye ve devletçiliğe götürür. Bu nedenle demokrasi yıkıcıdır, çünkü tabiata karşıdır, olsa olsa devleti yıkıntıya götürür. Dolayısıyla demokrasi kötülüğün kendisidir.¹⁰²

Muhafazakârlığın demokrasiye endişe ile bakmasının bir diğer nedeni de, demokrasinin katılım ve oy verme gibi araçlarla bireyin önceki ile sonraki arasındaki bağı koparma tehlikesini taşımasındandır. Şöyle ki, bazı seçmenler tercihini iktidara gelemeyen küçük bir partiden yana yaparsa, onların temsil edilmesi sağlanamayacaktır. Demokrasi birilerini özgürleştirirken ve kullandıkları hakları meşrulaştırırken, diğerlerini bu özgürlük alanına uymaya zorlamaktadır. Demokrasi yoluyla güçlü, gücünü devam ettirmeye, yoksullar da daha çok zayıflamaya devam etmektedir. Eşitlik

¹⁰¹ Albert Q. Hirschman, **Gericiliğin Retoriği**, Çev. Yavuz Alogon, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, s. 24

¹⁰² Beneton, s. 60

ve özgürlük uğruna bireyler, topluluklar ve kurumlar birbirleriyle mücadele ederek kimlik kaybına uğramaktadırlar.¹⁰³

I.7. MUHAFAZAKÂRLIK VE LİBERALİZM

Liberalizm bir siyaset pratiği olmaktan çok, zengin içerikleri olan teorik bir doktrin olarak gelişmiş ve 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yeni toplumun yeni siyasetini şekillendiren siyasî akım olmuştur. Öte yandan, teorik bir doktrin olarak gelişirken, Muhafazakârlık ise Fransız Devrimi'nden beri tepkisel bir ideoloji olarak varlığını devam ettirmektedir.

Tanrısal egemenliğin yerine aklı esas alan ve tarihsel köklerini Rönesans, Reform ve Aydınlanma'ya dayandıran modern düşünce Liberalizm, Milliyetçilik ve Sosyalizm gibi biçimleriyle birey ve toplumları yeniden tasarlamıştır. Bu çerçevede Liberalizm, özgürlüğe vurgu yapıp dünyanın hesaplanabilir olduğunu savunurken; Sosyalizm eşitliği vurgulamış, Milliyetçilik ise salt bir millet unsuruna işaret etmiştir. Muhafazakârlık ise insanın doğal olarak sınırlı olduğundan hareketle, özgürlük ve eşitliğin toplumsal yapı ve kurumlarda gerçekleştirilemeyeceğini ileri sürmüştür.

Bireyi esas alan ve metafizik temelli düşünceler karşısında insan biçimli (*anthropomorphic*) bir sosyal ve siyasal proje olan liberalizm, kolektivist ve eşitlikçi düşüncelerden farklıdır. Liberalizm, devleti tehlikeli görse de anarşizmin öngördüğü gibi tamamen ortadan kaldırmayı değil, onu asgarî bir düzeyde tutmaya çalışır. Liberalizmin felsefî temellerini bireycilik, özgürlük, kendiliğinden oluşan düzen ve sınırlı devlet kavramları oluşturmaktadır. Özgürlüğün temel olduğu liberal düşüncede toplum, bireylerin kendi kimliğini belirlediği, kendi yararını gözettiği ve seçme haklarının olduğu özgür bireylerden oluşur. Muhafazakâr düşüncede ise özgürlük, toplumu oluşturan bireylerin sorumlulukları, tarihî bilinçlenme ve bireylerin ödevleriyle gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Liberalizm ve Muhafazakârlığın en önemli farklılığı birey ve topluma bakışlarında yatmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰³ Akkaş, s. 164

¹⁰⁴ Akkaş, s.36

Liberalizmde sözleşme, gelenek ve tarihî tecrübe gibi statükoya ait değerleri içermek yerine yasal, rasyonel ve karşılıklı çıkara dayalı bir ilişkiyi anlatır. Muhafazakârlıkta karşılıklı ilişki, mevcut olanı aşan bir niteliğe sahiptir. Bireyin toplum ve devletle yaptığı sözleşme, rasyonel reformlarla veya anayasal kurallarla değil, dayanışma ve karşılıklı sorumlulukla belirlenebilir.

Yeni sistemin ürettiği avantajlı sınıf olarak liberaller, devletin daha çok sınırlandırılmasını istemekte ve anayasal reformlarla ilgilenmektedirler. Oysa Muhafazakârlar devletin toplum üzerinde sınırlarının ne olması gerektiğini toplumun, tarihî, kültürü ve siyasî özelliklerine dayanarak açıklamaya çalışmaktadırlar.

Muhafazakâr düşünce, bireyin eşitliği ve katılımını, tarihî tecrübeleri tahrip eder endişesiyle reddederken, liberaller bireyin eşitliği ve katılımını, özgürlüğe ve açık topluma daha uygun olduğuna inandıkları için desteklemektedirler. Muhafazakârlık aklın mükemmel olmadığından hareketle, bireysel özgürlük ve toplumsal değişimin sınırlılığını vurgulayarak, Liberalizmin özgürlük anlayışını eleştirmektedir.¹⁰⁵

Liberalizm ve Muhafazakârlık, kanun hâkimiyeti, serbest teşebbüs ve özel mülkiyet gibi üç temel konuda benzer yaklaşımları olmakla birlikte, İngiliz siyasetinde “Tory” ve “Whig”ler¹⁰⁶ bu noktada farklı kaygılardan hareket etmektedirler. Buna göre, kanun hâkimiyeti ilkesini Tory’ler kendiliğinden iyi olarak kabul ederken; Whig’ler iyi bir yaşam için temel olarak gördükleri için desteklerler. Serbest teşebbüs ise klasik liberaller veya Whig’ler için kendiliğinden iyi iken Tory’ler için serbest teşebbüs kendiliğinden iyi olmayıp, güçlü bir devlete ulaşmanın en iyi yolu olduğu ve toplumsal uyuma hizmet ettiği için değerlidir. Özel mülkiyet de Tory için yine kendiliğinden iyi bir şey değil, atalardan intikal eden mirasın, devletin değil ailelerin elinde olduğu sürece sömürülmeden öteki nesillere aktarılmasını sağlayabileceği için iyi kabul edilir.

Muhafazakârlara göre dünyada 1968 yılında baş gösteren işsizlik ve enflasyon sorununa hiçbir liberal siyaset çözüm getirememiştir. Oysa Muhafazakârlar ile

¹⁰⁵ Akkaş, s. 37

¹⁰⁶ Tory kavramı, ilk olarak 1680’lerde, İngiltere’de Monarşinin parlamento ile düzeltilip ilga edilmesini savunan “Whig” doktrinine karşı oluşturulan siyasî gruba ad olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. William Eccleshall, *Political Ideologies*, Roudledge, London: 1996, s. 76

Liberaller sorunun arkasındaki nedenler olarak aşırı harcama, vergiler ve devlet düzenlemelerini görmüşlerdir. Muhafazakârlar eskiden beri açığı az, dengeli bir bütçe ile orta çapta, eli sıkı, akıllı bir devlete inanmaktadırlar. Bunun için de, güvenlik amaçlı askerî ihtiyaçlara öncelik verilmeli, buna karşın pahalı sosyal programlar ve vergiler denetim altına alınmalıdır. Liberaller ise devletin artan müdahalesine karşı çıkarak, devlet harcamalarını ve vergileri, aşırı büyüyen devlette görmektedirler.

Muhafazakârlar liberal ekonomik sistemi şu şekilde eleştirmektedir: Liberal ekonomide, ekonomi ve topluma sadece kendi çıkarlarını kollayan grup ve kişiler hâkim olmaya çalışmaktadır. Herkes kendini düşünmekte ve en fazlayı elde etmeye çalışmaktadır. Bu çıkarıcı anlayışın sonucu devletten sübvansiyon, ödün ve destek almak için bir çeşit savaş başlamaktadır. Böyle bir durumun serbest piyasa ekonomisindeki rekabetle ilgisi yoktur. Örneğin iş çevreleri yaygın olan ekonomik zorlukları öne sürüp, kendilerine farklı uygulama istemektedirler. Serbest piyasa ekonomisi taraftarı bir düşünür bu durumu şöyle izah etmektedir: “Hemen hemen tüm iş adamları kendilerinin serbest piyasa ekonomisine ne kadar inandıklarını söyledikten sonra bir “fakat” kelimesi eklerler. Bu “fakat”ı genellikle kendi durumlarının farklı olduğu, haksız bir rekabetle karşı karşıya oldukları veya millî çıkarların yüzünden kendilerine hükümetin yardım etmesi gerektiği türünden açıklamalar izler.”¹⁰⁷

Muhafazakârlar, Liberalizmin aile, din ve çalışma hayatı gibi alanlarla ilgili yaklaşımlarında toplumun temel değerlerini tahrip ettiğine inanırlar. Oysa bu değerler derin kültürel geleneklerden gelmektedirler. Muhafazakârlar, medeniyetin özü olarak bu tür değerleri koruyup, yüceltmeye çalışmaktadır. Gerçekte liberaller de bu değerlerin toplumun temel taşları olduğuna inanırlar. Serbest piyasa ekonomisi ile çalışan iyi bir toplumun özünü aile, din ve çalışma hayatı oluşturur. Bu üç alanda da Muhafazakârlar ile liberallerin ittifakı büyük bir halk desteği ile karşılaşmıştır. Aile, din ve çalışma hayatının tehlikeye düştüğü, devletin çok büyüdüğü, müdahaleci, masraflı olduğu ve herkesin aşırı biçimde kendi çıkarını kullandığı tezlerinin ardından büyük bir taraftar kitlesi bularak, Liberalizm ve Muhafazakârlık ittifakını güçlendirmiştir. Adeta

¹⁰⁷ Bruce R. Barlett, **Reaganomics: Supply-Side Economics in Action**, Quill, New York: 1982, s. 207

Muhafazakârlık ile Liberalizm sentez hâline gelmiştir. Fakat bu iki akım hiçbir zaman tek akım olmamıştır.

Aslında pek çok liberal kendini muhafazakârlıktan uzak tutmaya gayret eder. Hayek *The Constitution of Liberty* (Özgürlük Anayasası) adlı eserinin “Niçin Muhafazakâr Değilim?” başlığını verdiği ekinde, Liberalizm ile muhafazakârlık arasında bir ayırım yapmaktadır. O, Liberalizmin, Muhafazakâr düşünürlerden öğrenecek çok şeyleri olduğunu kabul etmekle birlikte, kendini muhafazakâr olarak kabul etmemektedir. Hayek’e göre, Muhafazakârlar, ilkelere bağlılığı benimsemediği ve toplumun mahiyeti hakkında teorik spekülasyonlarla ilgilenmedikleri için pragmatizme ve açık bir şekilde oportünizme yönelmişlerdir. Ayrıca Muhafazakârlığın değişime karşı kayıtsızlığı, otoriter ve anti-demokratik eğilimlere yatkınlığı da bulunmaktadır. Hayek, bunlara ilave olarak Muhafazakârlığı enternasyonalizm düşmanlığı, geçmişe duydukları özlem, mistisizm ve obskürantizm yönleri bulunduğu için de eleştirmektedir. Bütün bunlardan dolayı Hayek, Muhafazakârlığı, prensibi olmayan “gevşek bir ideoloji” olarak tanımlamaktadır. Buna bağlı olarak, liberaller muhafazakâr düşünceyi, öze ilişkin olmaktan ziyade, tavırla ilgili bir doktrin olarak görme eğilimindedirler.¹⁰⁸

Muhafazakârlığın bu şekilde eleştirilerek Liberalizmden tamamen ayırma gayretleri, iki doktrin arasında önemli benzerliklerin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu benzerlikler sadece, sosyalizme duyulan ortak husumet değil, fakat siyasete, topluma, mülkiyete, adalete ve devlet yönetimine ortak bir tavırdan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁹

Kuşkusuz materyalist bir bilgi kuramını, pozitivist bir dünya görüşünü, ilerlemeci bir tarih anlayışını, devrimci bir siyasî pratiği ifade eden ve Muhafazakârlar için kutsal veya önemli olan dine karşıt olmakla suçlanan ve dahası bu suçlamaları haklı kılabilecek tarihsel örnekleri de kimi zaman sergilemiş olan sosyalizm ile kıyaslandığında, ideoloji olarak ele alınacak Muhafazakârlığın özellikle Klasik Liberalizmle paylaşacağı çok daha fazla ortak zeminler vardır.

¹⁰⁸ Hayek, *The Constitution of Liberty*, ss. 397-411

¹⁰⁹ Norman P. Barry, **Yeni Sağ**, Çev. Cevdet Aykan, Tisamat Baskı, Ankara: 1989, s. 96

Özellikle ABD’de Muhafazakârlar, XX. yüzyılda gitgide Klasik Liberallerin konumuna daha çok yaklaşmıştır. Esasen ABD’nin geleneği baştan beri esas itibariyle liberal olduğundan, bu ülkenin muhafazakârlığında her zaman belirgin bir liberal renk var olmuştur. Nitekim Amerikan Muhafazakârlığını ayırt eden temel özellik, onun merkezleşmiş, her şeyi kuşatan bürokratik devlete karşı oluşudur. Bu nispeten liberal renk kendisini bireysel özgürlüğe, sınırlı devlete ve serbest piyasaya taraftar olmak şeklinde göstermektedir.¹¹⁰

Liberalizm ile Muhafazakârlık, (1) Devletin temsil ettiği egemen gücün sınırlandırılması; (2) toplumsal yaşamda, birey ile toplumun kendiliğinden işleyen ilişkisine müdahale edilmemesi; (3) böyle bir müdahaleyi haklı gösterebilecek herhangi bir mutlak ilkenin mevcut olmaması gibi ortak esaslarda birleşmektedirler. Fransız Devrimi öncesinin “doğal hukuk ve toplum sözleşmesi” teorilerine, özellikle de Rousseaucu biçimine karşı Hume’un felsefî itirazı, devrim sonrasında ise siyâsî bakımdan bir İngiliz liberali (*Whig*) olan Burke’ün Muhafazakârlığın kurucusu sayılmasına neden olan görüşleri, bu üç noktada, liberalizm-muhafazakârlık ilişkisinin “serbestlik modeli” diye de adlandırabileceğimiz bu biçimini belirlemektedir.¹¹¹

Bu bakımdan Bertrand Russell’in şu görüşü dikkat çekicidir: “Deneycilik, genel olarak söylemek gerekirse, liberalizmle ilişkili ama Hume Tory’likten (Muhafazakâr Parti’den) yanaydı. Felsefecilerin “idealizm” dedikleri şeyin de tutuculukla buna benzer bir ilişkisi vardır; ama T. H. Green liberaldi.¹¹²

I.8. TARİHSEL SÜREÇTE MUHAFAZAKÂR SİYASET DENEYİMLERİ

Fransız İhtilali’ne tepki olarak doğan Siyasal Muhafazakârlık, Burke’ün fikirleriyle kuramsallaştıktan sonra; Fransız, Amerikan ve Alman Muhafazakâr düşünürlerin düşünceleriyle pekişerek, başta İngiltere olmak üzere Avrupa, ABD hatta Japonya’da siyasal partilerin temel ideolojisine dönüşmüştür.

¹¹⁰ Mustafa Erdoğan, “Muhafazakârlık: Ana Temalar”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara: 2004, s. 6

¹¹¹ Levent Köker, “Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 276

¹¹² Levent Köker, “Liberalizm-Muhafazakârlık İlişkisi Üzerine”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 9, Ankara: 1989, s. 42

Nuri Bilgin siyasal muhafazakârlığın aynı zamanda ulusların kimliklerini korumalarına da yardımcı olduğuna, örnek olarak ihtilal sonrası Fransa'nın İmparatoru Napolyon'un saldırısına maruz kalan Rusya'yı vermektedir.

Napolyon'un işgalini yaşayan Rusya'da benzer bir hareket, Slavofil hareketi olarak doğmuştur. Evrenselci akıma karşı olan bu akıma göre Rusya Ortodoks inançlarının mirası olan komünöter kurumları ve değerleri öne çıkararak kendi yolunu izlemeli ve kozmopolit etkilerden kurtulmalıdır.¹¹³

Özellikle 1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali üzerine Katolik Kilisesi destekli Muhafazakâr hareketler bir çatı altında toplanmıştır. Aynı şekilde, Hollanda Hıristiyan Birliği Partisi de 1876'da ilk modern kitle partisi olan Kalvinist Protestan kilisesinden kopan bir kesimin partisi olan Karşı Devrimci Partisi olarak kurulmuştur.¹¹⁴

1925 yılında Paris'te "Hıristiyan Halk Partisi" hareketi olarak ilk toplanan muhafazakâr partiler, "Hıristiyan Eğilimli Demokratik Partileri" sekreteryası kurmuşlardır. Ancak İngiltere hariç Avrupa'daki muhafazakâr partilerin etkinliği için İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasını beklemek gerekecektir. Kayhan Karacan'a göre, II. Dünya savaşından sonra süreç ise şöyle gelişmiştir:

"Fransa'daki gibi, tarihi nedenlerle Hıristiyan demokrat etiketi kullanamayan ancak bu değerleri savunan partilerin varlığı göz önünde bulunarak Avrupa genelinde isim değişikliğine gidildi. 1976 yılında Hıristiyan demokrat hareket "Avrupa Halkı Partisi" (European People's Party), "vaftiz edilir".

EPP, kısa sürede 7 AET üyesi ülkenin Hıristiyan Demokrat partilerini bir araya getiren bir platforma dönüşür. Bu çekirdek gruba Almanya'dan CDU-CSU, Belçika'dan CVP, Fransa'dan CDS, İrlanda'dan Fine Gael, Lüksemburg'tan CSV, İtalya'dan DC, Hollanda'dan ise KPV-CHU-ARP katılırlar".

¹¹³ Nuri Bilgin, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, İzmir: Ege Yayıncılık, 1994, s.22

¹¹⁴ Zürcher, Cumhuriyet Fırkası (1924–1925), s.41

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en etkin siyasal hareketi olan Muhafazakâr partiler, Valéry Giscard d'Estaing, Helmut Kohl, Jacques Santer, Wilfried Martens, Ego Klepsch, José-Maria Gil Robles, Nicole Fontaine, Jacques Chirac, Silvio Berlusconi, José-Maria Aznar, Angela Merkel, Nicola Sarkozy, Ronald Reagan, Margaret Thatcher, Taro Aso liderliğinde iktidara gelmişlerdir. Hatta İşçi Partisi lideri Tony Blair'in uyguladığı politikaların "Üçüncü Yol" diye tanımlanması üzerine İşçi Partisi'nin "Muhafazakârlaştığı" iddialarına yol açmıştır.

İngiltere'de Muhafazakâr Parti, Hollanda'da Hıristiyan Birliği Partisi, Amerika'da Cumhuriyetçiler, Japonya'da Liberal Parti ve Fransa'da de Gaulle'cü ve diğer Avrupa ülkelerinde Hıristiyan demokrat partiler, muhafazakâr olarak bilinmekte olup, tüm dünyada iktidar veya iktidara en güçlü aday olarak Muhafazakâr partiler mevcuttur.¹¹⁵

I.8.1. İngiliz Muhafazakâr Partisi

Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da doğan siyasal muhafazakârlık, İngiltere'ye ulaşır Burke'ün düşünceleriyle iyice güçlendikten sonra, ilk kez siyasal bir partinin ideolojisi olarak 1832 yılından itibaren İngiltere siyasetinin "aristokrat, gelenekçi ve kraliyetçi" kanadını temsil eden Torylerin devamı niteliğinde İngiltere Muhafazakâr Partisi olarak kurumsallaşmıştır.

İngiltere'de Muhafazakâr Parti (*Conservative Party*) ismi ilk kez J. W. Croker'in Ocak 1830'daki bir makalesinde görülmektedir. 1830'lu yıllarda Tory partisinin yerine geçen Muhafazakâr Parti terimi, aynı sıralarda Almanya'daki siyasetin günlük sözcük dağarcığına girdi ve birkaç yıl sonra Batı Almanya'nın bütününe yerleşen bir terim haline geldi.¹¹⁶

Resmi adı "*Conservative and Unionist Party*" olan Muhafazakâr Parti büyük ölçüde eski İngiltere merkez sağ kanadını temsil eden Tory Partisi'nin üyeleri

¹¹⁵ Kayhan Karacan, **AKP ve Hıristiyan Demokrasi Üzerine**, <<http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/>>, 25.04.2012

¹¹⁶ Beneton, s. 7

tarafından, 1832'de çıkarılan Reform Yasası'nın ardından kurulmuş muhafazakâr derneklerle birleşerek, partileşme sürecine girmiştir.¹¹⁷

İlk muhafazakâr hükümeti kuran Sir Robert Peel, Tamworth Manifestosu'nda (1834) parti programını ortaya koyarak yolsuzluklarla mücadelenin, düzenin korunmasının ve düzenli bir vergilendirme sisteminin önemini vurgulamıştır. Toprak sahiplerinin, tüccar ve sanayicilerin çıkarlarının özenle korunacağını belirten Peel'in başbakanlığı döneminde Katolik kurtuluşu, parlamento reformu, tahıl yasası gibi reformlar gerçekleşmiş ve toplumun siyasi ve ekonomik talepleri karşılanmıştır.¹¹⁸

Peel dini ve geleneksel değerler, etkin hükümet, verimli idare, hukuk ve düzen, girişim gibi kavramları muhafazakârlığın evrensel değerleri olarak geliştirip bunları partisinin "doktrin"i olarak ilan ettiğini belirtmiştir.¹¹⁹

Peel'in en önemli katkısı, Muhafazakârlığı modern öncesine dönük bir tutuculuktan çıkarıp ılımlı reformları destekleyen bir hareket haline getirmesi ve böylece aristokratik Muhafazakârlığı liberal değerlere açmasıdır. Bu sayede "İngiltere, Fransa'daki katı gelenekçilik ile bağnaz aydınlanmanın azgın çarpışmalarından kurtulmuştur".¹²⁰

Adelman, Peel'in önemini ve rolünü şöyle özetlemiştir:¹²¹

"Muhafazakâr dernekleri birleştirerek Torylerin yerine İngiltere Muhafazakâr Partisini kuran Sir Robert Peel, modern muhafazakârlığın da kurucusudur. Modern öncesi muhafazakârlığı temsil eden "Tory" hareketinin temel prensibi "Kilise, Monarşi ve Aristokrasi" idi. Sanayileşen, orta sınıflaşan ve 'aydınlanan' bir topluma ne verebilirdi bu slogan? Peel'in rolü, bu üçlüye sahip çıkmakla birlikte, yeni (liberal) değerlere açılarak Muhafazakârlığa "esneklik" kazandırmasıdır. Peel, muhafazakârlığa yeni değerler de getirmiştir: "ılımlı reformizm, ilerici (progressive) muhafazakârlık,

¹¹⁷ Ömer ÇAHA, < <http://dkyazilari.blogspot.com/2005/10/>, 03.02.20012

¹¹⁸ George Townsend Warner, Sir C. Henry K. Merten ve D. Erskine Muir, **The New Groundwork of British History**, Blackie and Son Ltd., Book Two, London, 1952, s.831- 832.(Aktaran, Akkaş, s. 72)

¹¹⁹ Taha AKYOL, Muhafazakâr Sağ, **Milliyet Gazetesi**, 18.01.1999

¹²⁰ Akyol, a.g.m

¹²¹ Akyol, a.g.m

olumlu ve pratik Muhafazakârlık", "sağduyu, itidal ve güvenilirlik" gibi muhafazakârlığın, temel prensiplerine işlerlik kazandırmıştır."

Peel'in muhafazakâr dernekleri birleştirerek Torylerin yerine kurduğu Muhafazakâr Parti, 1868'de ve 1874-1880 yılları arasında iktidara gelmiş ve 1870 yılında başbakanlık yapan Benjamin Disraeli onun tarafından merkezi bürosu kurulmuştur. Disraeli, 1870'te partinin genel merkezini kurarak parti örgütlerinin birleştirilmesini ve partinin güçlenmesini sağlamıştır. Böylece MP'nin günümüze kadar gelen karakteristik özellikleri oluşturulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Winston Churchill'in savaş kabinesinin çoğunluğu muhafazakârlar tarafından oluşturmuştur. MP, 1951'de yeniden iktidara gelmiş ve 1955 ve 1959 seçimlerinde de artan bir çoğunluk elde etmiştir. 1964'ten sonra ise iktidarın İşçi Partisi'yle Muhafazakârlar arasında el değiştirdiği görülmüştür.

1975'te Margaret Thatcher sağ kanadın desteğiyle partinin liderliğine seçilerek Büyük İngiliz partilerinin birinde ilk kez bir kadın, parti önderliğini üstlenmiştir. Thatcher daha sonra Mayıs 1979 seçimlerini de kazanmıştır.

Margaret Thatcher'in istifasından sonra 1990'da parti lideri ve başbakanı seçilen John Major'ın başkanlığındaki MP, 1992 seçimlerinde de zaferle çıkmıştır. Ancak 1997 seçimlerinde MP, iktidarı Tony Blair'in başında bulunduğu İşçi Parti'ye kaptırılmış ve MP, böylece 18 yıl aradan sonra ilk kez muhalefete düşmüştür. Fakat siyasi yorumculara göre, Blair'in başında bulunduğu İngiltere İşçi Partisi, iktidarda olduğu zaman zarfında "Üçüncü Yol" olarak da adlandırılan "Muhafazakâr Sol" karışımı bir politikayı uygulamıştır.

İşçi Partisi lideri Gordon Brown'un, Başbakanlık görevinden istifa etmesi ve istifasını Kraliçe'ye sunmasının ardından, ülkede Mayıs 2010'da yapılan genel seçimde en çok oyu alan MP lideri David Cameron, Buckingham Sarayında Kraliçe 2. Elizabeth tarafından kabul edilerek hükümeti kurma yetkisiyle görevlendirilmiştir. MP, bir diğer

adiyla "Toryler" sandıktan 306 milletvekili çıkarmıştı. 43 yaşındaki Cameron, İngiltere'de yaklaşık son 200 yıl içinde makama gelen en genç başbakan oldu.¹²²

I.8.2. Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU)

CDU, 1945 yılında II. Dünya Savası'nın sona ermesinden sonra kurulmuştur. Böylece, Almanya tarihinde ilk defa mezhepler ustü, yani Katolik ve Protestan mezheplerine mensup Hıristiyanların bir araya geldiği bir parti vücut bulmuştur. Daha önceki yıllarda "Zentrum" (Merkez) isimli bir parti vardı ama bu parti sadece Katoliklerden oluşuyordu. Zentrum savaştan sonra tekrar kurulduğundan, CDU, önce Zentrum'a karşı başarılı olmak zorunda kalmıştır.¹²³

En son 2007 yılında kabul edilen parti programında CDU, kendini Hıristiyan liberal ve muhafazakar olarak tanımlamaktadır. Politikasının temelinde "Hıristiyanlık açısından insan anlayışının ve insanların Tanrı'ya karşı olan sorumluluklarının" yattığını ifade etmektedir. CDU, kapılarının "tüm insanların onurunu, hürriyetini ve eşitliğini kabul eden her kişiye açık olduğunu" belirtmektedir.

Partinin kalelerini öncelikle kırsal kesim ve/veya Katolik nüfusun bulunduğu bölgeler oluşturmaktadır. CDU üyelerinin yaş ortalaması 56'dır ve %25,4 oranını kadınlar, %74,6 oranını erkekler oluşturmaktadır (Konrad-Adenauer-Stiftung, 2011). CDU'ya oy verenlerin çoğu özel sektörde çalışan beyaz yakalılar, devlet memurları ve emeklilerden oluşmaktadır. Parti programında, kadınların ve işçilerin daha düşük bir seviyede temsil edilmektedir.

CDU, federatif hukuk devletini ve sosyal piyasa ekonomisini savunmaktadır. Tercih ettiği koalisyon ortağı genelde FDP partisidir, çünkü CDU özellikle ekonomi ve vergi politikalarında en çok ortak noktayı bu partide bulmaktadır. Buna karşın, sosyalist ve aşırı sağcı partiler ile koalisyon kurmayı reddetmektedir.

Dış politikada, Avrupa Birliği'nin ve ABD ile olan ilişkilerin derinleştirilmesini hedeflemektedir. CDU'ya göre, Almanya'nın dünyada barış ve

¹²² Sabah, 05.11.2010

¹²³ İsmail Ermağan, Alman Birlik Partileri ve Türkiye'nin AB Üyeliğine İlişkin Tutumları, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2011, (1), 110-114, s. 102

hürriyet ilkeleri için, ABD'ye ihtiyacı vardır ve ortak çalışmalar yürütülmesi gerekmektedir. Gerek Almanya'nın gerek CDU'nun derin dış politika damarlarında Amerikan etkisinin önemli iki sebebi bulunmaktadır: bunlardan biri, 2. Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın Almanya tarihindeki rolü ve diğeri Amerika'daki en büyük azınlığın Alman kökenliler olmasıdır.

CDU, iç politikada, göçmenlerden entegrasyon konusunda daha çok caba sarf etmelerini beklemekte; göçmenlerin Almanca öğrenmelerinin desteklenmesini savunmakta ve kontrollü bir göç politikası izlenmesini talep etmektedir. Cifte vatandaşlığı, sadece istisna olarak kabul etmektedir.¹²⁴

Kiliseler ile olan ilişkilerinde görünen tablo sudur: CDU, "insan" ile ilgili hususlarda, Hıristiyan bakış açısını benimsemiştir. Bu anlamda hareket tarzında, Kilise temsilcilerinin verdikleri politik beyanlar ile düzenli olarak bir örtüşme gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, sosyal politikada veya biyo teknolojilerinin, özellikle genetik araştırmaların desteklenmesi konularında, kilise ile farklı yaklaşımlar ve zıt bakış açıları da ortaya koymaktadır.

Yine bu anlamda kitlelere verilen mesajlarda Hıristiyan ilke ve değerlerine vurgu yapılmaktadır. Günümüzde de devam eden bu vurgunun temelinde, Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı ve bütün iyiliklerin kaynağında görülmesi düşüncesi yatmaktadır. CDU, parti anlayışında Hıristiyan görüşün sorumlu politikalar için ahlaki temel sağladığını ifade etmektedir.¹²⁵

Hıristiyan demokratlar, her anlamda aileye kutsallık atfetmektedir. Bu bağlamda evliliğin desteklenmesi için yasaların konulmasına önem vermektedir. Aile yararına vergi reformu talep etmeye kadar varan bu duyarlılığın temelinde sağlıklı toplum inşasının gerekliliği yatmaktadır. Bir başka ifadeyle, sosyal barışın tesisi için güçlü aile öngörülmektedir. Aynı şekilde, toplumsal düzenin sağlanmasında hayırseverliğin kurumsallaşmasına da vurgu yapmaktadır. Zengin ile yoksul arasındaki uçurumun bu şekilde daralacağına inanan Hıristiyan Demokratlar, devletin bu yolda

¹²⁴ Ermağan, s. 106

¹²⁵ CPA, **The Mayflower Declaration**, London: Christian Peoples Alliance, 2001, s.1

atılacak adımları desteklemesini gerekli görmektedir. Ayrıca, emekçi kesimin sömürülmemesi için de talep edilen bu devlet müdahalesinin, özel mülkiyeti engelleyici ve serbest piyasa ekonomisini tahrip edici bir yönünün olmamasını istemektedir.¹²⁶

Hıristiyan Demokratlarda öne çıkan dinsel vurgu, her kesime hitap edecek siyasal hareketler olarak konumlanmalarına yol açtı. Merkez sağda yer alan ve sosyalizm karşıtı politikaları destekleyen Hıristiyan Demokrasi tecrübesi, Hıristiyan medeniyetinin dünyaya sunduğu değerler temelinde, bütün yurttaşlarına ve gruplarına aynı mesafede olmaya özen göstermektedir. Farklılıkları, ortak değerler yoluyla harmanlamayı hedefleseler de, belirleyici faktörün dini ilkeler olduğu gayet açık görünmektedir.¹²⁷

I.8.3. Amerikan Cumhuriyetçi Partisi

Bilindiği gibi ABD, 1776 tarihinde İngiltere'den bağımsızlığını kazandıktan sonra uzun yıllar sanayileşmiş kuzey eyaletleri ile tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olan güney eyaletleri arasında kanlı bir iç savaş (1860'tan itibaren) yaşamıştır. Dünya'da ilk kez yazılı bir anayasaya sahip ülke olan ABD'nin kuzey eyaletlerinde Demokrat Parti (1828) kurulmuş, ardından da geleneksel yapının daha fazla olduğu güneyde Cumhuriyetçi Parti (1854), "tarım için önemli bir kalkınma sektörü olan köleliği kaldırmak amacıyla" kurulmuştur.

Köleliği kaldırmayı esas politikası haline getiren ve bunu başaran Cumhuriyetçi Parti, kısa bir süre sonra (1860) kuzey ve güney'de seçimleri kazanarak ilk defa Abraham Lincoln'u başkan seçtirmeyi başarmıştır.

Vergi yükünün azaltılarak serbest piyasanın canlandırılacağı ve böylece devlet gelirlerinin daha da artabileceğini savunan Cumhuriyetçi Parti, sosyal konularda başta kürtajın yasaklanması gibi aileyi koruyucu politikaları savunmaktadır.

¹²⁶Nicholas Huntington, Tim Bale, New Labour: New Christian Democracy?, *The Political Quarterly*, 73/1, 2002, s.46

¹²⁷Noel Malcolm, Conservative Realism and Christian Democracy, ed. Kenneth Minogue, *Conservative Realism*, London: Harper Collins Publishers, 1996, s. 559

2000 yılında Cumhuriyetçi aday George W. Bush'un başkan seçilmesinden sonra Cumhuriyetçi Parti 6 yıl süreyle ABD'nin hem yasama hem de yürütme kollarına egemen olmuştu. Ancak 2008 yılında ABD başkanlığını tekrar Demokrat Parti kazanmıştır. Bunun başlıca gerekçesi ise, başta Irak ve Afganistan savaşları olmak üzere ABD'yi dünyada saldırgan dış politika izlemeye sevk eden, yeni muhafazakârların (Neoconlar) Parti'nin kontrolünü ele geçirmeleri olduğu düşünülmektedir.¹²⁸

Nitekim Woods, 2001 yılından itibaren Afganistan ve Irak'ta işgalleri yapan muhafazakâr Cumhuriyetçi Parti'yi Burke ya da Nisbet görseydi onu asla muhafazakâr parti olarak kabul etmeyecekleri değerlendirmesinde bulunmuştur.¹²⁹

Bu nedenle burada şu noktayı tekrar vurgulamakta yarar görülmektedir. Amerikan Cumhuriyetçi Partisi, Muhafazakârlığın temel değerlerini ülke içinde savunmakla birlikte, özellikle 1990'lı yıllardan sonra dış politikada yeni muhafazakârların kontrolü altına girmiş ve bu durum yerelliği, ülkelerin farklılığını ve özgürlüğünü savunan siyasal muhafazakâr anlayışa ters düşmüştür. Bu konu, özellikle Muhafazakâr siyaset anlayışa büyük darbe vuran Neoconların Burke'ten kaynağını alan kişiler olmadığını gözler önüne sermektedir.

Tezimizin bu bölümünde Muhafazakârlık kavramı ve Muhafazakârlığın ideoloji olarak oluşum süreciyle ilgili temel saikleri ele alarak, Muhafazakârlığın teorik arka planına temas etmiş olduk. Bu doğrultuda ilk önce kavramın etimolojik kökenine vurgu yaptık. Bir siyaset felsefesi olması yönüyle Muhafazakârlığın temelde nasıl biçimlendiğini irdeledik. Tarihsel süreç içerisinde Muhafazakârlığın dünya siyasetinde oynadığı rol üzerinde durarak, partileşme sürecine de gene anlamda temaz etmeye gayret ettik.

¹²⁸ Ahmet İnsel, "Yeni Muhafazakârlığın Siyasal Felsefesi", **Birikim**, S. 189, Ocak 2005, s. 12–18. Yeni muhafazakârlığı siyasi bir hareket olarak örgütleyenlerin ise çoğu, Yahudi, eski solcu ve ateistlerdir. Paul Wolfowitz, Donald Rumsfeld, Dick Cheney ve eşi Lynn Cheney, American Values'ü yöneten Gary Bauer, David Brooks, Michael Horowitz, Commentary dergisini yöneten Norman Podhoretz bu akımın önde gelenleridir. Yanardağ'a göre ise Amerikan yeni muhafazakârlığı, kültürel ve siyasal bir gelenekçilikten çok, yeni emperyalizmin ihtiyaçlarına denk gelen bir siyasal hareket olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Yanardağ, s. 35; Gamze Erbil ve Ali Şimşek, **Neo-Con Yeni Muhafazakârlık** Yenihayat Yayınları, İstanbul, 2004

¹²⁹Thomas e.Jr. Woods, "Twilight of Conservatism", The American Conservative, <<http://www.amcong.com/2005/>> 12.05.2009

Tüm bu çerçevede Muhafazakârlığın kökeni ve doğuş serüvenini ortaya koymak Türkiye’de Muhafazakârlık algısının ve onun yansımalarının doğduğu ve şekillendiği zeminlerle ne ölçüde benzerlik ve farklılık taşıdığını ortaya koymak önem arz etmektedir. Çünkü, Muhafazakârlık ithal bir kavramdır. Bundan dolayıdır ki, şimdiye değin yaptığımız tartışmalar, Türkiye’nin Muhafazakârlık tecrübesinin dayanak noktalarına ve kavramın tevarüs eden siyaset geleneğimizle ne ölçüde örtüşeceğine ışık tutabilecektir.

Bir sonraki bölüm de ise Türk Muhafazakârlığı’nın kökenleri, ilkeleri ve aşamalarını ele alacağız. Bu çerçevede, Osmanlı’dan itibaren Muhafazakâr olarak nitelendirebileceğimiz hareketlerin neler olduğunu ve nasıl ortaya çıkıp ne gibi etkilere zemin hazırladığına temas edeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂRLIK VE TÜRKİYE

Tezimizin bu bölümünde Muhafazakârlığın Türkiye’de algılanma biçimleri ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e, Muhafazakârlığın ortaya çıkmasına sebep olan unsurları ve ne gibi etkilere zemin hazırladığını vurgulayacağız. Bu bölümün amacı Osmanlı’dan itibaren Muhafazakârlık denildiğinde Türkiye’ye etki eden olayları belli bir sistematik içerisinde anlatarak, tarihsel süreci ortaya koymaktır.

Kapsam itibariyle özellikle düşünsel düzeyde “değişim” ve “yenilik” arayışının baskın olması ve bu çerçevede Muhafazakârlık düşüncesinin nüvelerinin ortaya çıkmasından dolayı Tanzimat Dönemi’yle başlamak yerinde olacaktır. Eskiye dair var olan sistemlerin artık fayda sağlamadığı fikriyle birlikte ortaya çıkan tartışmaların bu dönemle birlikte başlaması Muhafazakârlık düşüncesinin de ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir.

II.1. OSMANLI DÜŞÜNCESİ’NDE MUHAFAZAKÂRLIK

On yedinci yüzyıldan itibaren, Osmanlı literatüründe, “işlerin eskisi gibi iyi gitmediği”ne dair yakınmalarla kendini göstermektedir. *Koçi Bey Risâlesi* bu yüzyılın ürünüdür. Tarhuncu Ahmed Paşa bu yüzyılda maliyeyi düzeltmeye çalışmıştır. Naima ve Kâtip Çelebi yine bu yüzyılda geçmişe özlemi dile getirmişlerdi. Köprülüler şikâyet edilen bu bozulmaları bir ölçüde durdurmuş, ama yine de yüzyıl, Viyana bozgunu ertesinde Karlofça felaketiyle bitmiştir.

Bu yüzyılı takiben XVIII. yüzyılda, Karlofça sonrasının koşullarında Osmanlı devlet adamları “değişim”in zorunlu olduğunu kavramıştır. Ama bu değişimin yönünün “geçmiş”e doğru mu, “gelecek”e doğru mu olacağı da önemli görülmüştür. İdeal olan bozulduğu için, şimdi yapılması gereken yeniden değişip o eski ideal duruma dönmek şeklinde olmuştur.¹³⁰

¹³⁰ Murat Belge, “Muhafazakârlık Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 93

İlk bölümde yer alan bilgi ve değerlendirmelerden anlaşıldığı gibi, Muhafazakârlığın genelde Fransız Devrimi ile başlatılması bir gelenek hâline gelmiştir. Aynı tarih garip bir tesadüf olarak, Osmanlı’da modernleşmenin sembol ismi III. Selim’in tahta çıkma tarihidir. Bu padişahтан sonra tahta çıkan II. Mahmud da Osmanlı İmparatorluğu’nun modernizasyonu yolunda önemli adımlar atmıştır. Bunu takiben Sultan Abdülmecid döneminde Osmanlı’ya “Türkçülük”, “İslâmcılık” ve “Osmanlılık” gibi önemli fikir akımlarının girdiği görülmektedir.

Bütün modernizasyon adımlarının ve fikir akımlarının sonucunda Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, geçmişin “restorasyonu” anlamında değil, geçmişte hiç yapılmamış şeylerin yapılması anlamında “değişim”in zorunlu olduğuna karar vermiştir.¹³¹

Osmanlı’ya Batı’dan gelen fikir akımlarının yerleşmesinde, dönemin aydınları kadar siyaset adamları da büyük katkı sağlamıştır. Özellikle Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, “Osmanlı devlet ve toplumunu değiştirmek için kurulmasına yardım ettiği ve kendisinden sonra yerine geçecek olan Tanzimatçılar grubunun liderliğini üstlenmiştir”.¹³²

Batıda gelişen fikir akımlarının da etkisiyle aydınlar arasında yönetime karşı tepkiler dile getirilmeye ve çeşitli cemiyetler kurulmaya başlanmıştır. Bu cemiyetler içerisinde Jön Türkler¹³³, 1877’de II. Abdülhamit tarafından dağıtıldıktan sonra, faaliyetlerini Avrupa’da ve gizli biçimde yurt içinde sürdürerek İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin temelini oluşturdu. Bilhassa gizli gizli okunan Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın eserleri ve Ali Şefkatî’nin Napoli, Cenevre ve Paris’te çıkardığı *İstikbâl Gazetesi*, Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye’de okuyan gençler arasında Abdülhamid karşıtı havayı besledi.¹³⁴ II. Abdülhamid yönetimine karşı ilk örgütlü muhalefet, 1889 yılında

¹³¹Ömer Faruk Karagüzel, “Muhafazakârlık ve Müslümanlar”, **İktibas**
http://www.iktibasdergisi.com/news_detail.php?id=9203, 31 Mart 2012, s.2

¹³² Bernart Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK, 1991, s.106

¹³³ Genç Osmanlılar ve Yeni Osmanlılar olarak da adlandırılan, 19. yy’ın ikinci yarısında ortaya çıkmış, batı tarzı yönetim ve düşünce biçimini savunup devlet sisteminin içerisine yerleştirmeye çalışanlara verilen isimdir. İlk defa Mustafa Fazıl Paşa, bir Fransız gazetesine yazdığı mektupta, Fransızların aşırılık taraftarları için kullandıkları “Jeunez Frances” tabirine benzeterek “jeunes Turcs” tabirini kullanmıştır. Bu tabir daha sonra Namık Kemal ve Ali suavi tarafından da benimsenerek Türkçe ifadesi olan Jön Türkler şeklinde kullanılmıştır. Böylece Türkçeye’ye yerleşen ifade, hükümete karşı olan bütün ihtilâlcilerin ortak adı olmuştur.

¹³⁴ Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, s.32

bir grup tıbbiyeli öğrenci tarafından, daha sonra İttihat ve Terakkî Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmasıyla ortaya çıktı. Bu Cemiyet, Sultan Abdülhamid'in yeğeni Prens Sabahattin'in Paris'e gitmesiyle (1899) fikrî alanda büyük gelişme gösterdi.

Bu dönemi karakterize eden en önemli özellik, Türkçülük, İslâmcılık ve Osmanlıcılık gibi ideolojik tartışmaların belirgin bir şekilde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu siyasî ideolojiler arasında birçok bakımdan iç içe geçen, birbiriyle kesişen yönler vardı. Zürcher'in ifadesiyle "Osmanlıcılığı akılcı şekilde savunan bir Jön Türk, aynı zamanda da, romantik bir Pantürkist, milliyetçiliğine güçlü duygularla bağlanmış olup dindar bir Müslüman'dı".¹³⁵

II.1.1. Tanzimat Düşüncesi ve Muhafazakârlık

Tanzimat ile birlikte başlayan Türk modernleşme projesi İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi üç farklı politik söylem etrafında biçimlenmiştir. Tanzimat'tan Cumhuriyete modern kurumlar ile geleneksel değerlerin bir arada yürütülmesini ve zamanla geleneksel yapıların modern kurumlara dönüştürülmesini amaçlayan proje, bu değerlerin radikal biçimde yeni kurumlarla ilişki ihtimalini ortadan kaldırmıştır.¹³⁶

Türkçülük, İslâmcılık ve Osmanlıcılık gibi siyasî akımların yanı sıra spesifik olarak muhafazakârlık düşüncesinin ülkemizde temsilcileri olup olmadığını incelemek için ağırlıklı olarak felsefî akımların ülkemize taşındığı Tanzimat sonrası döneme gitme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu anlamda Türkiye'ye muhafazakârlık gibi siyasî akımların, diğer akımlarla birlikte XIX. yüzyılda ülkemize girmeye başladığı söylenebilir. Şüphesiz bu siyaset felsefeleri Avrupa'da olgunluk devrini yaşarken, Türkiye'de bu yeni felsefe ve akımlardan yeterince haberdar değildi. Zira bizde o düşüncelerin ortaya çıkmasına kaynaklık eden gelişmeler yoktu. Tanzimat sonrası

¹³⁵ Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s.187

¹³⁶ Türk Muhafazakârlığının büyük ismi Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre, "Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir (...) Tanzimat'tan sonra ilk ideoloji *crystallisation*'u bu kelimenin etrafında olur. İmparatorlukta XIX. yüzyıl boyunca ortaya çıkacak, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi bütün fikir akımlarının temelinde bu yatar. Bkz. Gökhan Çetinsaya, "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi-**, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.55-56

dönemde diğer siyaset felsefeleri gibi muhafazakârlık da önceleri, yenileşme ve çağdaşlaşma çalışmalarının hız kazandığı bir dönemde geleneği savunma biçiminde ortaya çıkmıştır. 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve 1856’ da ilan edilen Islahat Fermanı ile Türkler, hukuk devleti kavramıyla ve Avrupa tarzı siyasî akımlarla yüz yüze gelmiş, böylece Batı düşünce ve akımları ile tanışan Osmanlı’da büyük değişim gözlenmiştir.

Özellikle 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet döneminin canlı fikir dünyası ve tartışmaları, diğerleri yanında, bir siyasî akım olarak Muhafazakârlığın belirginleşmesi için elverişli bir zemini teşkil ediyordu. Ancak, İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin 1913’de Babı-a Ali İsyanı sonucunda iktidara el koymasıyla başlayan süreçten itibaren, temelde “Kıta Avrupası Aydınlanması”ndan ve özellikle de Fransız Devrimi’nin ön plâna çıkardığı düşünürlerden etkilenen, onları ciddî bir analize tabi tutmadan izlemeye çalışan yeni siyasî seçkinler, tedricî değişim, geleneksel kurumların muhafazası ve radikal olandan uzak durma gibi muhafazakâr politikalarından geri durmuşlardır.

Tanzimat, II. Mahmut’un geri dönülmez biçimde verdiği kararı “Batı’ya benzemek üzere değişeceğiz” düşüncesini devam ettirmiştir. Bu bakımdan değişimde asıl dönüm noktasını II. Mahmut temsil eder. Ama bu “değişelim” kararını, “nerede?” “ne kadar?” “nasıl?” gibi bir dizi soru izledi ve bu sorulara cevap bulma çabaları günümüze kadar sürmüştür. Yine Tanzimat döneminde siyasî düşüncemize birçok yeni kavram girmiştir. Bu dönemde en çok ifade edilen dört kavram çifti, “medeniyet ve terakkî”, “ulûm ve funûn”, “kanun ve nizam”, “hürriyet ve meşveret”tir. Bütün bu kavramların Osmanlı düşüncesine girmesi Batı düşüncesiyle irtibatı hızlandırmıştır.¹³⁷

Bununla birlikte demokrasi, cumhuriyet, özgürlük, eşitlik vb. modern siyasal kavramlar, keza İslâmcılık, sosyalizm, feminizm, birçok etnik milliyetçilik ya da pozitivizm, materyalizm gibi birçok düşünce akımının temeli de bu dönemde atılmıştır. Örneğin bu dönemde İbrahim Şinasî anayasal yönetimi savunur. Yine bu dönemde Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın öncülüğünde Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulur. Namık Kemal yazılarında tekelciliğe (*yedd-i vahid*) şiddetle karşı çıkar. Serbest rekabetin

¹³⁷ Safi, s.70

geçerli olmasını ister. Ayrıca bu dönemde Sakızlı Ohannes Paşa'nın, ekonomik alanda liberal düşünceleri savunmaya başladığını görmekteyiz. Bu nedenle Cumhuriyet devrimleri, düşünsel ve kurumsal olarak, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde mayalanmıştır denilebilir.¹³⁸ Ayrıca, Tanzimat dönemi yanlış uygulama ve yetersizliklere tepki olarak bu dönemde bir tür muhafazakâr geleneğin başladığını söyleyebiliriz.

İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1918) İttihat ve Terakkî düşüncesi Osmanlı İmparatorluğunda egemen olmuştur. Bu cemiyet içerisinde İslâmcılıktan Milliyetçiliğe, Osmanlıcılıktan Batıcılığa kadar birçok değişik görüş barınmaktaydı. Muhafazakâr düşünürler de bu dönemde farklı akımlar içerisinde bulunmuştur. Bunlardan, İttihat ve Terakkî içerisinde yetişen ve zamanla ondan kopan Prens Sabahattin ve arkadaşları, yönetimde, özellikle İngiltere devlet yönetimini örnek alarak daha Liberal-Muhafazakâr bir siyaset felsefesi öngörmektedirler. Onlar, “Teşebbüs-ü şahsî ve adem-i merkeziyet” kavramları etrafında örgütlenen yaklaşımlarıyla özgür iradeli girişimci insanlara ve yerinden yönetime dayalı bir yapılanmanın önemini vurgulamaktadırlar.¹³⁹

Tanzimat sonrası Muhafazakâr düşünürler içerisinde en önde geleni Said Halim Paşa'dır. İslâmî olmayan referanslara karşı reddiyeci tutumu, dini cemaat anlamında millî varlığın esası olarak kurumları vurgulamasıyla, “sabit ve müşterek bir hisse dayanmayan, bir maziden veya ananeden doğmuş olmayan, sadece akıl-düşünce gibi zayıf ve değişken bir zeminde duran emel ve gayelerin hakikî bir ideal meydana getiremeyeceğine” ilişkin sözleriyle o, Muhafazakârlığın kimi iddialarını dile getirmiştir¹⁴⁰ Rasyonel akıl eleştirisi, Muhafazakârlığın önem verdiği kurum ve ilkelerin felsefî anlamda temellendirmesiyle Said Halim Paşa haleflerinden de seleflerinden de çok daha tutarlı bir muhafazakâr düşünürdür. Bu anlamda Türk düşüncesinde, Batı

¹³⁸ Mehmet Ö. Alkan, “Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi-**, ed. Mehmet Ö. Alkan, , İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1, 2001, s. 20

¹³⁹ Atilla Yayla ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Türkiye’de Liberalizm”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 3, Sayı: 10–11, Bahar-Yaz, Ankara: 1998, ss. 52-63

¹⁴⁰ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.163

Muhafazakârlığı ile karşılaştırma yaptığımız takdirde örnek olma özelliğine sahip düşünürler arasında ön sıralarda yer almaktadır.¹⁴¹

Siyasal ve Felsefî Muhafazakârlık, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de, en azından XX. yüzyılın ikinci yarısına dek, güçlü bir etkiye sahip olmadı. Dolaysız etkinin bir kolu, Avrupa'da kendisini “liberal” olarak takdim etmesine rağmen, hakikî herhangi bir liberalden daha ziyade Fransa'da Frederic Le Play çevresindeki karşı devrimci ve Katolik muhafazakârların fikirlerine borçlu olan Prens Sabahattin ve Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nde (1892-1902) görülebilir¹⁴²

Sanayi Devrimi ile Fransız Devrimi, dinî ideolojiyle gerekçelenen bir sosyal düzeni temelinden sarstığı için, dinî öğreti çerçevesinde bir cemaat yaşantısını kapitalist bir ekonomik ve liberal bir sosyal ve siyasal düzene rağmen sürdürmekten yana olan aşırı muhafazakârlar, adına kısaca “modern” denebilecek olan yaşantı tarzına hemen her cepheden saldırmışlar ve eski düzenin değişen koşullar altında ihyâsı için ideolojilerini yeniden üretmeye yönelmişlerdir. Bu çağdaş aşırı muhafazakâr ideolojiyi Avrupa'daki - özellikle Fransa'daki- ideologların propagandist yayınlarından etkilenerek Türkiye'ye ilk taşıyan Prens Sabahattin olmuştur. Kimi yorumcularca “liberal” olarak adlandırılabilen Prens Sabahattin, aslında radikal sağ düşüncenin XX. yüzyıl başı Fransa'sındaki Demolins, Tourville ve Descamps gibi temsilcilerinden etkilenmiş bir düşünürdü.¹⁴³

Prens Sabahattin'in ortaya atmış olduğu fikirler arasında ilk anda gözümüze çarpan “teşebbüs-ü şahsî ve adem-i merkeziyet” gibi kavramlar ile o bir muhafazakârdan ziyade liberal olduğu “izlenimine” yol açmaktadır. Bu yanıltıcı izlenimin nedenleri arasında, XIX. yüzyıl liberalizminin yanı sıra, Sanayi Devrimi ile Fransız Devrimi sonrası dünyada, ortaya çıkan yeni düzeni tutucu açıdan eleştiren muhafazakârlık ve onun çeşitlemelerinin dikkate alınmaması da vardır. Buna rağmen

¹⁴¹ Bu bağlamda Said Halim Paşa ile benzerlik kurulacak bir diğer düşünür ise Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)'dur. O da eserlerinde öz kültürle maddî medeniyet ayırımı yapmış, dinin ve geleneğin önemini vurgulamıştır.

¹⁴² Zürcher, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.41

¹⁴³ Aykut Kansu, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.119

Prens Sabahattin gibi bu dönemin düşünürlerini keskin çizgilerle muhafazakâr ya da liberal olarak nitelemek zordur.

II.1.2. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Muhafazakârlık

Türk siyasi tarihinde 1908–1918 yılları arasına damgasını vuran fakat o dönem yaratmış olduğu siyasal etkiyi bugün dahi hissettiren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, Fransız İhtilali'nin yüzüncü yıldönümü olan 1889'dur. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin Abdülhamid istibdadına karşı kurdukları gizli cemiyetin orijinini 1865 yılında kurucuları arasında Ziya ve Namık Kemal Beylerin de bulunduğu “İttifak-ı Hamiyet” adlı gizli örgüte kadar götürülebilmektedir. Bu örgütün hemen akabinde 1867 yılında Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'te “Genç Türkiye Partisi” adı altında kurduğu örgüt, Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi'nin katılımıyla “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adını almıştır

Birinci Jön Türk olarak adlandırılan bu hareketin fiili olarak en büyük başarısı Kanun-ı Esasi'nin kabul ve Meşrutiyet'in ilan ettirilmesi olmuştur. İdeolojik başarısı ise “hürriyet, parlamento, meşrutiyet, halka karşı sorumlu yönetim” gibi kavramların Türk siyasal literatürüne kazandırılmasıdır.

Oldukça kısa süren I. Meşrutiyet denemesinden sonra II. Abdülhamid tarafından baskıcı bir yönetimin kurulması, birçok değerli Osmanlı aydın ve fikir insanının faaliyetlerini yurt dışında devam ettirmelerine neden olmuştur. Fakat bu insanlar, görüş ve düşünceleri ile özellikle batılı tarzda eğitim veren Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye öğrencilerini etkilemişlerdir. İlk olarak bu okulların öğrencilerinin etkilenmesinin sebebi ise bu okullarda yabancı dil (özellikle Fransızca) eğitimi verilmesidir ki aldıkları dil eğitimi sayesinde yurtdışında faaliyet gösteren aydınların yazılarını ve posta yolu ile elde ettikleri gazeteleri okuyabiliyor olmalarıdır. İşte bu etkilenmenin bir neticesi olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin³ (Askeri Tıp Okulu) öğrencileri tarafından “İttihad-i Osmani” adında ileride İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (bundan sonra İT) dönüşecek olan gizli bir örgüt İstanbul Demirkapı'da kurulmuştur. Kurucuları İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit'tir. 1895'te İttihad-i Osmani Cemiyeti mensupları Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile

temas kurmuş ve O'nun telkinleri ile cemiyetin adını “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değiştirmişlerdi.¹⁴⁴

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, birçok farklı grubu ve görüşü bünyesinde barındıran geniş bir muhalif örgüttü.¹⁴⁵ Siyasî tarih açısından, genelde bu cemiyetin faaliyet süreci ikiye ayrılarak incelenmektedir. Birinci İttihat ve Terakkî Cemiyeti’ni ikiye ayıran çekişmenin nedeni, Ahmet Rıza grubunun “millî iktisat” ve “merkeziyetçilik” savunuculuğu karşısında Prens Sabahattin grubunun “teşebbüs-ü şahsî”ciliği ve “adem-i merkeziyetçiliği” olmasıdır.¹⁴⁶ Birinci oluşumun özelliği İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin daha çok Fransız ve Anglosakson düşüncesinin etkisi altında şekillenmiş fikir ikliminden ayrılması, oluşumun ana aktörlerinin Alman etkisi altındaki askerî eğitim kurumlarında yetişmiş olmasıdır.¹⁴⁷ Bundan dolayıdır ki, İkinci İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin ideolojik donanımı, Alman düşünce ve devlet anlayışının etkisi altında gelişmiştir.

Cemiyetin hiçbir zaman tek bir eksen üzerinde kesinleşemeyen ideolojisinin sistematize edilmiş şeklini en iyi, 1904 yılında Yusuf Akçura tarafından kaleme alınan *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli makalesinde bulabiliriz: “Osmanlı ülkesinde, garptan feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakkî arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasî yol tasavvur ve takip edildi: Birincisi Osmanlı Hükümeti’ne tabi muhtelif ulusları temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı ulusu vücuda getirmek. İkincisi, hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslâmları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek. Üçüncüsü ırka dayalı siyasî bir Türk ulusu teşkil etmek” derken, Osmanlı’nın son dönemindeki üç düşünce akımının, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük olduğunu söylemektedir.¹⁴⁸ Eserleriyle Türk Sosyolojisi’nin temellerini atan Ziya Gökalp’in üçlemesi de buna çok benzemektedir. O da Osmanlı’daki üç düşünce akımından söz eder ve “bu akımların tarihi incelenecek olursa

¹⁴⁴ Satılmış Gökbayır, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasî Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3(1), ss.62-64

¹⁴⁵ Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s.11

¹⁴⁶ Suavi Aydın, “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi-*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 124

¹⁴⁷ Aydın, 126

¹⁴⁸ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Yay. Haz. Enver Ziya Karal, Ankara: TTK Basımevi, 1976, s.19

görülür ki, düşünürlerimiz ilkin çağdaşlaşmak (muasırlaşmak) gereğini duymuşlardır. III. Selim döneminde başlayan bu eğilime II. Meşrutiyet'ten sonra İslâmcılık düşüncesi katılmıştır. Son zamanlarda ortaya bir de Türkleşmek akımı çıkmıştır” demektedir.¹⁴⁹

Son tahlilde Osmanlı'nın son dönemlerinde, Çağdaşlık (Batıcılık), İslâmcılık, Türkçülük olmak üzere üç temel düşünce çizgisinin bulunduğu söylenebilir. Üstelik bu üç düşünce çizgisi aynı zamanda siyasal ve toplumsal hayattaki üç temel ayrıma da kaynaklık etmektedir.¹⁵⁰ Öte yandan, Yusuf Akçura Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük yollarından hangisinin siyaseten daha “yararlı” bir yol olarak seçilebileceğini tartışmaktadır. Akçura'ya göre hemen hepsinin “yararlı” yanları kadar “zararlı” yanları da mevcuttur. Ancak Akçura'nın gönlü o güne kadar denenmemiş yol olarak duran Türkçülükten yanadır.¹⁵¹ Akçura uygulanabilecek siyaseti tartışırken, aslında farkında olmadan İttihat ve Terakkî'nin karmaşıklaşan ideolojisini tarif etmektedir.¹⁵² Akçura'nın bu çalışmasında Fransız Devrimi ayrıntılı olarak anlatılan bir diğer konudur. Zira İttihatçılar kendilerini Fransız Devrimi'nin Türkiye'deki temsilcileri gibi görmüş, Hürriyet'in İlanını Türkiye'nin Fransız Devrimi gibi algılamışlardır.

Aynı şekilde Ziya Gökalp de, Türkçülüğün esasları adlı eserinde belirttiği üzere çıkış yolunu dilde, estetikte, ahlakta, hukukta, dinde, ekonomide, siyasette ve felsefede Türkçülük olarak görmüştür. Onun için esas olan sadece Batı'yı sadece ilim ve fen yönünden önemsemektir. Ziya Gökalp'in “Türk ulusuna, İslam dinine, Batı uygarlığına dahiliz” sözündeki Batı uygarlığın'dan kastı, o uygarlığın ilmi kazanımlarından ibarettir.¹⁵³

¹⁴⁹ Ziya Gökalp, **Hars ve Medeniyet**, Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği, 1972 s.21

¹⁵⁰ Erol Göka, , F. Sevinç Göral ve Çetin Güney, “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihi”, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları 2003, s.304

¹⁵¹ Akçura, s.21

¹⁵² Kerem Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizme: İhya'dan İnşa'ya”, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi-**, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.131

¹⁵³ Ziya Gökalp, s.27

İttihat ve Terakkî'nin baskıcı yönetimi karşısında, “hakimiyet-i millîye” kavramına sahip çıkanlar ise Osmanlı'daki son döneminde “muhafazakâr” grupların temsilcileri olmuştur.¹⁵⁴

Hemen hemen toplumun ana gövdesinin tamamı, modernleşmeyi geri kalmışlıktan tek çıkış yolu olarak görmekte ama bu sürecin Batı'nın pozitif bilimini alıp yaşayış tarzını reddetme tarzında işlemlerini istemektedir. Toplum, hayatın doğal seyri içinde, kendiliğinden oluşan değerlere sahip çıkmak istemekte fakat bu tepkisini şiddete dönüştürmemektedir; çünkü yönetici iradeyle tam uygun düşmese de devleti de sahiplenmektedir. Bu mutedil, sahiplenici muhafazakâr tepki, Cumhuriyet tarihi boyunca, yönetici iradeyle olan her gerilim anında da gösterilecek tepkidir.¹⁵⁵

II.2. ULUS DEVLETE GEÇİŞ VE TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞI

Düşünceler, içinde yer aldıkları tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik ortamdan bağımsız ele alınamazlar. Doğrudan ya da dolaylı toplumsal yapının özellikleri ile sorunlarından etkilenirler ve onları etkilerler, bu sorunlara yanıt arayışlarına girerler. Birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı modernleşme sürecindeki düşünce hayatı da dönemin siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla yakından ilişkili olup, bunlara yanıt verme çabasıdır. Osmanlı modernleşmesine sahne olan bu uzun evre, çalkantılı bir dönem, ağır bir kriz dönemidir.¹⁵⁶

Osmanlı-Türk modernliği içinde XIX. yüzyılın ilerlemeci siyasetinin ideolojik geleneği olarak yükselen pozitivizmin siyasal ve sosyal teorisi çerçevesinde gelişen bu anlayışa göre, bireysel gelişmenin ve toplumsal ilerlemenin şartı, cehaletin kaldırılması, akıl ve bilim ölçülerine uymayan ön yargıların ve geleneklerin yok edilerek, özgür insanın yaratılmasıdır.¹⁵⁷ Bu bağlamda Cumhuriyet, Osmanlı “devlet yapıları”nda Lale Devri'nin¹⁵⁸ yeni “tasarım arayışlarıyla” başlamış ve II. Mahmut'la birlikte geniş çaplı

¹⁵⁴ Sezgin, s.15

¹⁵⁵ Erol Göka, , F. Sevinç Göral ve Çetin Güney, s.306

¹⁵⁶ Alkan, s.17

¹⁵⁷ C. Nazım İrem, “Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları 2003, s.43

¹⁵⁸ 1718 Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılında Patrona Halil İsyanıyla son bulan dönemin adıdır. “Zevk ve sefa devri” olarak bilinen bu zaman dilini adını, o dönem içerisinde İstanbul’da yetiştirilen lâlelerden alır.

“yeniden inşa” uygulamalarına dönüşmüş değiştirme süreçlerinin “mantıkî” ve “olgusal tarihi”nin uzantısı gibi görülebilir.

Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi olarak tanımlanabilecek Kemalizm, Türk toplumunu canından bezdiren, yüzyılların birikimi olan ve geleneksel hayatın içinde çözüm bulamayan yokluk ve yoksunlukların aşılmasına dönük yaygın ve ihtiraslı bir toplumsal talebi karşılamaktadır. Kemalist yaklaşım, ilk bakışta ilerlemeci gibi gözükür ama son tahlilde onun kültürel olarak durduğu yerin Muhafazakârlığın doğasını tam anlamıyla orataya koyamayan bir kavramlaştırma¹⁵⁹ Bununla birlikte Kemalizm bir değişimin ürünüdür. Bu anlamda, hem İttihatçılar ve hem de Kemalistler, Aydınlanma’nın ve Fransız Devrimi’nin varisleridir, denilebilir.¹⁶⁰

Cumhuriyetin kuruluşuyla, başta pratik uygulamalarla varlık bulan Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Milliyetçilik ve Laiklik gibi inkılâplar, bir bütün olarak, sonraları “tarihsel bir anın evrenselleştirilerek dondurulması” ile ideolojileşmiş ve adına Kemalizm denilmiştir.¹⁶¹ İnkılâpların pragmatizmden kaynaklanan doğası gereği esnek ideoloji özelliği Mustafa Kemal ile yaklaşık aynı düşünsel formasyona sahip aydın kuşağın, bu genç toplumun düşüncelerini, düşünsel disiplinlerini kurmalarına yardımcı olmuş ve Kemalizm düşüncesi yerini bulmuştur.¹⁶²

Aslında Kemalizm’le ivme kazanan modernleşme hareketi bir anda oluşan bir hareket değil, Tanzimat’tan bu yana süregelen batılılaşma-medenîleşme-modernleşme ve üniter bir yapılanmayı öngören bir bilinç tarzıydı. Bu bilinç Kemalizm’de, “yeni bir vatan, yeni bir toplum, yeni bir kimlik ve yaratılmış ulus için yeni bir tarih” oluşturmaya yönelik eylemler bütünü olarak kendini göstermiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ Nitekim A. Comte, muhafazakâr düşünce tarihinin en mümtaz isimlerinden birisi olarak kabul edilmekte; pozitivist teori ilerlemeyi, düzen gibi paternalist toplumsal tutumla bağlantılı görmektedir. Bkz. Süleyman Seyfi Ögün, **Politik Kültür Yazıları**, Bursa: Asa Yayınları, 1997, s.157

¹⁶⁰ Zürcher, Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), s. 41

¹⁶¹ Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.44

¹⁶² Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-*, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, s.38

¹⁶³ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 75

Kemalizm'in en belirgin vasıfları medeniyetçilik, milliyetçilik ve laiklikdir. Atatürk'ün inkılâplar süresince bütün çabası, doktriner bir girişimden ziyade, “kişi onuru” merkezli bir iyimserliğin, kişinin kişi olarak bir toplumsal meşruiyet kaynağını oluşturduğuna yönelik bir anlayışın -aydınlanmacı veya Kant'çı akıl- doğrultusunda olduğu görülmektedir. Bu ise onu, kişinin egemen olduğu Batı medeniyetine ve o zaman için onun en belirgin hassası olan ilim ve fenne yöneltmiş, katılacak şekli uygulamalardan uzak tutmuştur.¹⁶⁴ Buradan hareketle Atatürk'ün bir doktrin veya ideoloji oluşturma çabasında olmadığını söyleyebiliriz. Onun gerçekleştirdiği inkılâplardan daha sonraları ideoloji çıkarma çabaları olmuştur. Bundan dolayı da birbirine zıt, kendi içerisinde bile türdeş olmayan “Sol Kemalizm” ve “Sağ Kemalizm” gibi ayrımlar ortaya çıkmıştır.

Kemalist hareketin fikrî ve siyasal kökenleri ve sınırlarını tayin etme girişimlerinde ortaya çıkan en genel eğilim, bu hareketin, bir “geç-Aydınlanma projesi” olarak, amaç koyucu, eğitici, değişimci ve tepeden-inmeci bir hareket olduğu yönündeki tespitlerden güç almaktadır.¹⁶⁵

Kemalizm'in yaygınlık kazanmış başat yorumları, bu ideolojinin ve inşâ döneminde bunun taşıyıcılığını yapmış Tek-Parti'nin “radikalizmi”ni, “inkılâpçılığı”nı, “ilerlemeci ve gelişmeciliği”ni, “modernistliği”ni kutsar; en azından ön plâna çıkarır. Bu anlamda Kemalizm, “Türk Aydınlanması”dır. Bu şekilde, Kemalizm'in taşıyıcılığını yaptığı “Türk modernleşmesini bir Aydınlanma düşüncesi ve süreci olarak tasavvur eden ve karşıtını üretmeyi zorunlu sayan bir değerlendirme”¹⁶⁶ ile, bunlarla birlikte var olmuş ve esasen Türk İnkılâbına aslî rengini vermiş; derinde yatan, uzun vadede baskın ve belirleyici olan diğer siyasal tutumlar görünmez kılınır. Yaygın yerleşik yorumların aksine, Türk modernleşmesindeki muhafazakârlığa işaret eden Köker¹⁶⁷, bu görme

¹⁶⁴ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, ss. 18-19

¹⁶⁵ İrem, “Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, Seferber Edici Modernlik ve ‘Diğer Batı’ Düşüncesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 57-2, Nisan-Haziran, s. 42

¹⁶⁶ Çiğdem, *Taşra Epiği*, s.55

¹⁶⁷ Köker “Kimlik Krizinden Meşruluk Krizine, Kemalizm ve Sonrası”, *Toplum ve Bilim*, ss. 158-159

kaybına neden olanın tam da başat yorumların Kemalizmi “ödün vermez bir modernleşme projesi” olarak anlaşılmasında yattığına işaret eder.¹⁶⁸

Kemalizm’in bir ideoloji hâline dönüştürülmesi girişimleri ise, *Kadro*¹⁶⁹-Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), İsmail Hüsrev (Tekin), Şevket Süreyya (Aydemir) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)- ve *Ülkü Mecmuası* etrafındaki kişiler -Recep Peker, Nusret Köymen gibi- vasıtasıyla olmuştur.¹⁷⁰ Ayrıca bu kişilerin aşırı radikal tutumlarına karşı Peyami Safa, Mustafa Şekip, Ahmet Ağaoğlu¹⁷¹ gibi muhafazakâr bir kanadın oluştuğunu gözlemlemek mümkündür.

Bu girişimler karşısında ise, özellikle “kuruluş” ve “kurumlaşma”yı takip eden on yıllar içerisinde giderek güçlenen karşılıkları, farklı üsluplarla bir açılım hâlinde belirir. Mustafa Şekip Tunç’tan İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na, Yahya Kemal’den Ahmet Hamdi Tanpınar’a, Peyami Safa’dan Nurettin Topçu’ya kadar, çeşitli (güçlü/gür, zayıf/cılız, uzlaşmacı/reddiyeci) tonlamalarla, Cumhuriyet’in kurucu iradesinin ilerlemeyi “kopuş”la olanaklı sayan radikal modernizminin yanında, “devam”ı esas alan

¹⁶⁸ Özgür Gökmen, “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakâr Yönelimler”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.133

¹⁶⁹ Kadrocuların ideolojik eğilimleri çok karmaşık görünümüne rağmen “ulusçuluğu” tarihî materyalizm içinde yerleştirmeye çalışan, emperyalizm analizinde Lenin’den doğrudan etkilenen, pozitivist-modernizmi savunan, gelir ve kaynak dağılımı konularının burjuvazinin hegemonyasına bırakılmaması gerektiğini, aksine, burjuvazinin devlet tarafından kontrol altına alınmasını ısrarla dile getiren radikal ulusçu sol bir yaklaşımla, sol Kemalizm’in ilk nüvelerinin oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bkz. Mustafa Türkeş, “Kadro Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.470 Faruk Alpkaya, “Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.477

¹⁷⁰ *Ülkü*’nün Şubat 1933-Ağustos 1941 dönemini kapsayan 102 sayılı ilk serisinde imtiyaz sahipliği Nusret Kemal (Köymen) (1-47) ve Fevziye Abdullah (Tansel) (48-102), umumi neşriyat yönetimi ise Necip Ali (Küçük) (1-51), Hasan Ali Yücel (52-73,75) ve Cevdet Kerim (İncedayı) (74,76-102) tarafından üstlenilmiş, 41. sayıdan itibaren direktörlüğü M. Fuat Köprülü yürütmüştür. Bkz. M. Bülent Varlık, “Ülkü: Halkevleri Mecmuası”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.269-270. *Ülkü Dergisi*, sosyal açıdan “halkçı” bir ölçüde “milliyetçi”, ekonomik kalkınma açısından “devletçi” olmakla birlikte, özel sektöre de çalışma alanı tanıyan, faşizme mesafeli durmakla birlikte parlamentarizme, “milletlerin ilerleyişinde maksada gidişte sürat isteyen bir devirde, idarî ve siyasî birliği bozucu ve hatta körleştirici tesirler yarattığı” için karşı çıkarak otoriter bir anlayışı benimseyen ve sonuç olarak “otoriter ve totaliter ideolojilerinin ağırlık kazandığı 1930’larda, ortada bulunan ideolojik boşluğu doldurma ve Türk Devrimi’nin ideolojisini oluşturma girişiminde bulunan bir dergi olmuştur. Bkz. Hakkı Uyar, “Resmî İdeoloji ya da Alternatif Resmî İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 74, İstanbul: 1997, ss.181-191

¹⁷¹ Ağaoğlu, 1927’de kitaplaşan *Üç Medeniyet* denemesi “medeniyet” sorununda Tanzimat’tan beri gelen kararsız durumdan kopuşu haber vermektedir. Muasırlaşma karşılığında da kullanılan bir Batıcı olan Ağaoğlu, dönemdeki birçok düşünür gibi birçok akımın görüşünü benimsemiştir. O, Türkçü, liberal ve muhafazakâr olmaktan önce bir Batıcıdır. Diğer fikirleri esasen Batıcılığın bir sonucu olmaktadır. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları, 2001, s.119

gelenekçi bir “modernleşme” (değişme/yenileşme) anlayışının karşı (“karşı” değil) “koro”su ortaya çıkar.¹⁷²

Sonuçta, Kemalizm’in ilke ve değerlerinin toplumda kurumsallaşmasına yönelik Kemalist aydınlar arasında iki farklı eğilimin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki Kemalizmi, Aydınlanma düşüncesi üzerinden tercüme eden, toplumu dönüştürmeyi amaçlayan ve düşüncelerini *Kadro* dergisinde ifade eden aydınlardır. İkincisi ise liberal, romantik, paternalist ve dinî, hem geleneksel değerlerin savunmasını yapan, hem de Batı’nın teknolojik gelişmesinin alınmasına yönelik değişimi isteyen *Dergâh*, *Türk Düşüncesi*, *Kültür Haftası* gibi dergilerde temsil edilerek, Kemalist inkılâbın rakip bir kavramlaştırmasını yapmaya çalışan aydınların oluşturduğu gruptur.¹⁷³

II.3. CUMHURİYETÇİ MUHAFAZAKÂRLIK

Kuruluş döneminde Kemalizmi “muhafazakâr bir modernizm” olarak okuma girişimleri, politik eylem ve bağlamdan uzak, entelektüel kaygıları daha yüksek nitelikli bir çabadır. Etkili bir ilham kaynağı olarak Bergsonculuk’tan beslenen ve Türk İnkılâbının cevherini, modernliğin imkânlarını cemaat ruhuyla, mistik duyuş/seziş hassalarıyla bağdaştırmaya çalışan bu yönelişler -yine marjinal kalan- Osmanlıcı, İslâmcı, Anadolu cu vb. açılımlara yol vermeden önce, soyut, kuramsal bir düzlemedirler. Peyami Safa’nın 1938’de yayımlanan *Türk İnkılâbına Bakışlar*’ı, bu düzlemden politik düzleme hamle eden, Kemalizmin muhafazakâr bir kuramlaştırma denemesi olarak görülebilir.¹⁷⁴

Muhafazakâr modernleşmeci eğilim Cumhuriyetin ilk yıllarında İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa gibi yazarlar ile Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi şair ve edebiyatçılar tarafından dile getirilmiştir.

¹⁷² Tayfun Atay “Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk ‘Gelenek-çi’ Muhafazakârlığı”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim, 2003, s. 156

¹⁷³ Ömer Faruk Karagüzel, s.2

¹⁷⁴ Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-*, ed. Ahmet İnel, Cilt: 2, s. 530

Baskın modernist Kemalizm anlayışına alternatif bir modernizm anlayışını ifade eden bu eğilim, Kemalizmin yaratıcılığını, milliyetçiliğini ve evrensel İslâmî kozmolojiden kopuş kararlılığını alkışlarken, onu ulusal gelenek, görenek ve dinle uzlaştırmayı amaç edinmiştir. Bu yapılırken de dinî kalıplara referans vermeyen yeni bir felsefî-siyasal dil oluşturulmuştur.¹⁷⁵

C. Nazım İrem'in de vurguladığı gibi, 1920 ve 1930'lu yıllarda Avrupa modernliğinin yaşadığı iktisadî, siyasî ve kültürel krize karşı yine Avrupa kaynaklı romantik, idealist ve Aydınlanma karşıtı geleneklerin bu dönemde öne çıkması, cumhuriyetçi muhafazakârlara, baskın Kemalist modernizm tasavvuruna karşı koyabilecekleri felsefî ve siyasî temaları sağlamıştır. Akı, akla dayalı determinist ve evrenselci ilerleme anlayışını ve maddî faktörleri öne çıkaran pozitivist Batı yanında tam da bu kavramları modernliği toptancı bir şekilde reddetmeden sorgulayan sezgici, ruhu ve evrenselciliğe karşı yerelliği öne çıkaran akımlardan etkilenen bu gelenek, alternatif Batı ve Batılılaşma tasavvurlarını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁷⁶

Muhafazakâr modernlikte genel olarak, geleneğin kolaylıkla icat edilemeyeceği gibi geçmişin de tamamen silinemeyeceği, dinsiz toplum olmayacağı, Batı modernitesinin farklı uluslar tarafından oluşturulduğu için kendi bünyesinde bir çeşitliliğe sahip olduğu, modernleşmenin ideal tek bir yolunun olmayıp izlenecek yolların her ülkenin kendi şartlarına bağlı olarak değişebileceği gibi temalar işlenmiştir.¹⁷⁷

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren “gericilik” suçlamalarına maruz kalan muhafazakâr modernlik taraftarları, kendilerinin eskiyi diriltmekten değil, değişimden yana olduklarını üstüne basarak belirtmek lüzumunu hissetmişlerdir. Örneğin Ali Fuat

¹⁷⁵ Tanel Demirel, “1946 Sonrası Muhafazakâr Modernleşmeci Eğilimler Üzerine Bazı Değinmeler”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık-**, ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt: 3, İstanbul: İletişim, 2002, ss. 200-221

¹⁷⁶ C. Nazım İrem, “Muhafazakâr Modernlik, Diğer Batı, Türkiye’de Bergson’culuk”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 82, s. 144

¹⁷⁷ Demirel, s.221

Başgil kendisini “memleketçi, milliyetçi, maneviyatçı ve terakkici-muhafazakâr” olarak tanımlamıştır.¹⁷⁸

Muhafazakâr modernlik düşüncesi, dinî duygular ve maneviyattan yoksun bir toplumun yaşamasının mümkün olmadığı fikrini işlemiştir. Muhafazakâr modernliğin geliştirdiği tezlere göre bilim ve teknikteki gelişmeler, manevî ihtiyaçları ortadan kaldıramadığı gibi, bilakis yarattığı yeni buhranlarla insanı daha da huzursuz hâle getirmiştir. Çağdaş medeniyet göz kamaştırıcı teknik başarılarına rağmen insana mutluluk getirememiştir. Ancak tekniği reddetmek buna çare olamayacaktır. Çare bilim ile maneviyatı uzlaştırmak, bir arada dengeli bir biçimde götürmektir.

Muhafazakâr modernlik düşüncesi, sonraki yıllarda pozitivist inşâcı ve müdahaleci ideolojinin baskın çıkması karşısında siyaseten coşkusu yitirmesine rağmen, Cumhuriyet’in yönetim ve kurumları içinde geri plânda kalmayı kabullenerek daha çok kültürel içerikli bir yaratım sürecine girmiştir. Bu süreçte kültürcü pozisyonlarını güçlendirerek zamanla ve fırsatını buldukça baskın ideolojiye eklenerek, modernleşmenin muhafazakâr bir renge bürünmesini sağlamışlardır.¹⁷⁹ Muhafazakâr modernlik düşüncesi, Peyami Safa’nın *Türk İnkılâbına Bakışlar* kitabında vurguladığı gibi “Türk İnkılâbını Arap ve Frenk maymunluğuna çevirmeden” yürütecek araçların bulunması endişelerini yansıtan bir fikir hareketi olarak gelişmeye başlamıştır.¹⁸⁰

Muhafazakâr modernlik düşüncesi, zaman içerisinde kendine siyaset alanında da varlık bulmaya çalışmıştır. Cumhuriyetçi Muhafazakârlık olarak adlandırılan bu çaba, siyasal ve kültürel reformlara gösterilen dinsel ve Osmanlıcı tepkilerin canlandığı milliyetçi ortam içinde doğmuştur. 1930’lu yılların başında Türk toplumunun hızla tecrübe ettiği toplumsal değişimin hedefleri, ilkeleri ve bu değişimin kontrol edileceği araçlar hususunda başlayan siyasal tartışmalar içinde bir fikir akımı olarak doğan Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, dönem içinde baskın bir değişim modeli olarak gelişen Kemalist hukukî-idarî reform stratejisinin öngördüğü tepeden-aşağı

¹⁷⁸ Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, İstanbul: Kubbealtı, 1998, s. 120

¹⁷⁹ Metin Çınar, “Dergâh Dergisi”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 91

¹⁸⁰ Peyami Safa, *Türk İnkılâplarına Bakışlar*, İstanbul: Ötüken Yayınevi 1995, s. 95

devrim metodunun eleştirisine dayanan muhafazakâr bir inkılâp yorumu olarak gelişerek, bir uygarlaştırma siyaseti biçiminde ilerleyen cumhuriyetçi reformizmin bizzat Tek-Parti döneminde ortaya çıkan ilk felsefi-siyasal eleştirisi olmuştur. Bu anlamda Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, Türk İnkılâbının ve Kemalizm'in yarı-bağımsız bir aydın grubunca geliştirilmiş ilk ideolojik yorumlarından biridir.¹⁸¹

1930'lu yılların başında özellikle *Kadro* dergisi (1932-1934) çevresinde toplanan sosyalizm eğilimli aydınlarla başlayan siyasal polemikler içinde belirgin bir şekil alan Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, ülkenin tek örgütlü siyasal hareketi olarak Kemalist reformları yürüten Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) çatısı altında bir araya gelen iktidar seçkinleri arasında “devletçilik”, “serbestçilik” ve “mutedillik” gibi ekonomi-siyaseti merkezinde ortaya çıkan sığ siyasal parçalanmalardan daha derin yeni bir felsefi-siyasal parçalanmanın habercisidir

1930'lu yılların başından itibaren Türk siyasal yaşamı içinde bir inkılâp yorumu olarak gelişen Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, çok partili yaşama geçişle birlikte Türk modernleşmesine liberal ve milliyetçi yönelimli siyasal hareketlerin içinde “sağcı” bir nitelik kazanmalarını sağlayan kavramlar ile kendilerini bağlantılandırırları felsefi-siyasal bir uğrak alanı olmuştur.¹⁸²

Ortaya çıkışı itibariyle Türkçü-milliyetçi hassasiyetleri yansıtan Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, hem dinin, sosyal, hukukî ve siyasal oluşumaların kaynağı olmasını amaçlayan dini hareketlere; hem de liberal ve sosyalist hareketlere karşı milliyetçi siyaseti güçlendirerek, Kemalist siyaseti bu ekseninde geliştirilen yeni bir Muhafazakâr değişim anlayışına uygun hâle getirmek çabalarına yön vermiştir.¹⁸³

Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, felsefi olarak materyalizm, pozitivizm, akılcılık ve hümanizm karşısında ruhçu ve romantik bir akım olarak çıkmış, Osmanlıcılık ve İslâmcılık gibi yerel siyasal hareketler karşısında cumhuriyetçi ve milliyetçi bir siyasal alanda gelişerek, radikal bir şekil almış, liberalizm ve sosyalizm gibi yeni ideolojiler

¹⁸¹ Bahadır Kurbanoğlu, “Din ve Devlet İlişkileri Bağlamında Muhafazakârlık” <http://911tabs.blogcu.com/din-devlet-iliskileri-baglaminda-muhafazakarlik-ii/6568359>, **Haksöz Dergisi**, s.2

¹⁸² Safi, s.80

¹⁸³ İrem, “Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s. 108

karşısında da hem felsefi hem de siyasal anlamda modern muhafazakâr bir ortamın cumhuriyetçi seçkinler arasında doğmasına yol açmıştır.

Cumhuriyetçi Muhafazakâr çevrenin kendi inkılâp yorumlarını dayandıkları temel kavramların menşei araştırıldığında asıl etkinin Doğulu ve İslâmî geleneklerden ziyade; romantizm, ruhçuluk ve Bergsonculuk gibi Batılı felsefi-siyasal geleneklerden geldiği görülmektedir. Bunlardan hareketle Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, dönemin Kemalizm anlayışının, akılcı temellerini hedef alan ilk eleştiri olması bakımından önem kazanmaktadır.¹⁸⁴

Cumhuriyetçi Muhafazakâr aydınlara göre toplum, her türlü dışsal müdahaleden korunmalıdır. Sosyal değişimin dışsal nedenlerinden ziyade içsel nedenlerine vurgu yapan muhafazakâr aydınlar, toplum ile devlet arasındaki işlevsel farklılıklara da vurgu yaparak, toplumsal değişimin asıl dinamiklerinin toplumun kendiliğinden akışı içinde oluştuğunu ima etmektedirler.¹⁸⁵ Cumhuriyetçi muhafazakârlar, toplumun tepeden-aşağı reformlarla, toplumun arzulanan modern ölçülere göre şekillendirilmesi amacını taşıyan jakoben değişim tezlerine karşı çıkmaktadırlar.

Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, sezgici felsefe içinde anlamlı olan bir değişim siyaseti olarak geliştirilen ananeye dayalı aksiyon siyaseti kavramı çerçevesinde bir “sosyal mühendislik projesi” olarak modern toplum anlayışını reddederek, modernleştirici siyaseti “belirli bir plân ve ideale göre topluma müdahale eden bir bilinçten ziyade, toplumun kendiliğinden organik değişim olasılıklarını sezen ve değişimin taşıyıcısı olan güçleri serbest bırakan sınırlı bir faaliyet” olarak görmektedir.¹⁸⁶ Dönemin alternatif bir fikir hareketi olarak gelişen Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, kökleri Aydınlanma felsefesine kadar varan “fikre dayalı aksiyon siyasetini”, sezgici-romantik motifleriyle tanımlanan “kalp gözü siyaseti” kavramı yoluyla eleştiri getirmiştir. Cumhuriyetçi Muhafazakârlığın taşıyıcısı olan zümrenin

¹⁸⁴ Kurbanoglu, s.3

¹⁸⁵ İrem, “Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık”, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s. 113

¹⁸⁶ İrem, “Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık”, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s. 106

etkinliği, en azından sosyal kökeni itibariyle, CHP’de bölünmeye yol açtıktan sonra da orayla etkileşim içinde olmaya devam etmiştir.¹⁸⁷

Siyasi oluşum bağlamında Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) oluşumu, Cumhuriyetçi Muhafazakârlığın politik kurumlaşmasına önderlik etmiştir. CGP ve lideri Turhan Feyzioğlu, uzun ömürlü bir bağımsız varlık kazanamamakla beraber, sola karşı müteyakkız (anti-komünist) bir tehdit önceliğiyle, rejimin/devlet otoritesinin restorasyonunu hedefleyen daha çok Atatürkçü kimlikli bir aydın kadrosunun tutumunu sağlaması bakımından önemlidir. CGP parti program ve tüzüğünde de, “millî-manevî” düşüncenin egemen olduğu “muhafazakâr” bir söylemden çok “millî birlik ve beraberlik” üzerine oturtulan “milliyetçi” bir dil kullanılır. “Atatürkçülük”, “Cumhuriyetçilik”, “laiklik” ve “komünizm karşıtlığı” vurgusu da oldukça yoğundur.¹⁸⁸

Feyzioğlu, Sağ Kemalizm’in Soğuk Savaş temalarıyla yeniden yorumlanmasının sonucu olan Cumhuriyetçi Muhafazakârlığın hem ideolojik şekillenmesinde hem de siyasal sözcülüğünde roller üstlenmiştir. 1950’lerin başında, *Forum* dergisi etrafında Cumhuriyetçi Muhafazakârlık temalı yazılarıyla da bu sözcülüğünü vurgulamaktan geri durmamıştır.¹⁸⁹

Sonuç olarak Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, Türk modernleşmesinin ve Kemalist modernleşme söyleminin ana temalarından birisi olmuştur. Milliyetçilikle güçlü bir şekilde eklemlenen bu duruşun, başta ordu olmak üzere merkezdeki devlet ideolojisinin taşıyıcısı kurumlarca yeniden üretildiğini söyleyebiliriz.

¹⁸⁷ Bora ve Taşkın, “Sağ Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-*, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, s.534

¹⁸⁸ Bu durumu parti tüzüğünde şu şekilde görmekteyiz: “Partimiz, tarih boyunca büyük devletler kurmuş olan Türk Milleti’nin bağımsız ve hür yaşamasını ve ülkemizin bütünlüğünün korunmasını başta gelen hedef sayar”, “... Toplayıcı, birleştirici, yüceltici Atatürk milliyetçiliğini, kalkınmamızı sağlayacak ilham kaynağı ve şaşmaz rehber sayar”, “... Partimiz, toplumun temel inançlarını, demokratik rejimi, kanun hâkimiyetini, dinî inançları, mülkiyeti, şeref ve itibarları yıkmak isteyen komünistlere veya çeşitli maskeler altında aynı gayreti sarf edenlere ve laik Cumhuriyet esaslarını tanımayanlara karşı, Anayasa düzenini, bu düzenin ve Türk toplumunun dayandığı manevî değerleri ve inançları azimle savunacaktır”, “... Yolumuz, Atatürk’ün gösterdiği yoldur”, “Partimiz, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bağımsızlığının, ülke ve millet olarak bütünlüğünün korunmasını milliyetçilikte görür”, “... Milliyetçilik bugün hiçbir ideolojinin yenedemediği büyük bir güç halindedir”, “... Aşırı sol kışkırtmaları, faşizmi davet ettiği gibi; aşırı sağın hareketsizliği ve ilerlemeye karşı çıkışı da, aşırı sola bahaneler verir. Bu iki yönlü tehlikeden kurtulmanın bir tek yolu vardır. O da, Atatürk’ün bütün vatandaşları millet potasında kaynaştıran, sınıf kavgasını reddeden milliyetçi ve ıslahatçı tutumdur”. Bkz. Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) **Parti Tüzüğü**, Ankara: 1967, s.1

¹⁸⁹ *Forum* dergisinin önemli isimleri başta Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın olmak üzere, Coşkun Kırca ve Turan Güneş idi.

II.4. LIBERAL-MUHAFAZAKÂR SÖYLEM

Osmanlı düşüncesinde muhafazakârlık gibi liberalizm de saf bir akım olarak ortaya çıkmamıştır. Her iki akımda, değişik tonlarda birçok akım içerisinde olmakla birlikte, asıl beraberliği Liberal-Muhafazakâr sentez şeklinde yapmıştır.¹⁹⁰ Türk siyasî tarihinde bu sentez ile ilgili olarak en çok zikredilen akım, Prens Sabahaddin’le birlikte anılan “Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”dir.

Cumhuriyet döneminde ise Liberal-Muhafazakâr olarak nitelenecek düşünürlerin başında Ali Fuat Başgil gelir. Başgil’in bilgi birikimi, entelektüel çabaları göz önüne alındığında Başgil, Liberal Muhafazakârlığın en önemli ismi olarak ön plâna çıkar.

Ali Fuat Başgil (1893-1961), Türk Muhafazakârlığının sembol isimlerinden birisidir. Özellikle çok partili hayata geçişten sonraki fikrî mesaisiyle Türkiye’deki Liberal Muhafazakâr yönelişin ilk akla gelen ismidir. Başgil’in fikrî gelişim çizgisi göz önüne alındığında, “liberal” sıfatını bu çizginin bütününe kapsayan bir nitelik olarak kullanmak zordur. Tek-Parti dönemindeki “otoriter” ve “inkılâpçı” temayülleri, dönemin genel iklimiyle izah edilebilirse de liberal bir perspektifle bağdaştırılabilir olmaktan uzaktır. Başgil’in esas hedefi, ancak “ruh ve irade terbiyesi”ne sahip bir toplumda hayatiyet kazanabilecek “nizamlı” bir demokrasinin inşasıdır. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda “inkılâpçı” ve devlet eksenli bir duruş sergileyen Başgil, çok partili dönemin başlangıcından itibaren demokrasi ve hürriyetleri savunan ve bu çerçevede Türkiye’deki siyasî-hukukî rejimi tartışan “liberal muhafazakâr” bir pozisyon almıştır.¹⁹¹

¹⁹⁰ Türk Muhafazakârlığı ile liberalizm arasındaki farklılık noktalarının aslı değil, görünüşte olduğunu da söylemek mümkündür. Çünkü Türk liberalizmini incelediğimiz zaman çoğu kişi, kurum ve partinin aslında muhafazakâr bir görüntüde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Buna göre; Hüseyin Rauf Bey’in Terakkîperver Fırkası; Ali Fethi Bey’in Serbest Fırkası; Demokrat Parti ve Millet Partisi; onları izleyen, Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi de muhafazakâr bir parti olduğu kadar aynı zamanda program ve söylemleriyle liberal olarak da görülebilir. Oysa Batı’da liberalizm çoğu yönden muhafazakârlığa karşı gelişmiştir. Bu durumun birçok sebeplerinden birisi olarak, kanaatimizce bizdeki inkılâplara karşı zımnî bir tepkiyi liberalizm adı altında dile getirme daha kolay olacağı düşüncesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

¹⁹¹Tuncay Önder, “Ali Fuad Başgil”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.291

Başgil, Liberal Muhafazakârlığı, dine ve laikliğe ilişkin fikirleri içerisinde ele almıştır. Onun bu görüşleri, Türkiye'deki laiklik tecrübesinin ilk ciddi ve sistemli eleştirisi olarak değerlendirilebilir. Onun nazarında din, “içtimaî bir müessesedir ve cemiyet realitesinden ayrılmayan bir vakıadır”.¹⁹² Dinin asıl fonksiyonu, temiz bir toplum düzeninin garantisi olmasıdır.

Başgil'e göre bizim gerçek bir “kafa inkılâbı”nı başaramamamızın sebebi, inkılâpçılarımızın Batı'yı bilmemeleri ya da yanlış anlamalarıdır. Tanzimat'tan beri modernleşme tarihimiz, “yaratma” değil, “taklit” esasında yürümüştür. Bundan dolayı, “modernizm içinde canlı bir maziye yaşatmak” mümkün olmamıştır. Gerçek sorunun, metot seçiminde olduğu görülememiştir. Başgil modernizm içinde geçmiş ile geleceği en iyi biçimde sentezleyen milletlere Batı'da İngiltere'yi, Doğu'da ise Japonya'yı örnek vermektedir.¹⁹³

Başgil'in Türk düşünce tarihi içindeki önemi, muhafazakârlık ile liberalizmi “ahlâkî bir düzen” arayışı etrafında buluşturmasından kaynaklanır. O, her şeyden önce, moral/manevî bir “nizam” peşindedir. Liberal muhafazakârlık, birey hakkındaki görüşü ile böyle bir ahlâkîlik içermektedir. Geçmişle geleceğin, modern durum içinde sentezinin mümkün olduğuna inanmaktadır. Hürriyetleri, ahlâkî düzenin mihenk taşı olarak görmektedir. Çünkü “hürriyetin olmadığı bir muhit, baskı ve taassup muhitidir ve bireyin tekâmülünün önündeki en büyük engeldir”.¹⁹⁴

Başgil'in Liberal Muhafazakâr tutumunun siyasî etkileri sınırlı kalmış, onun takipçisi olabilecek Türkiye'deki merkez sağ çizgi gelişme gösterememiştir. Tanıl Bora'nın da belirttiği gibi, Başgil'in “bağımsız fikir adamı” duruşundaki ısrarı, siyaset ve siyasetçiler karşısındaki mesafeli ve şüpheci tavrı, “tipik” bir muhafazakâr özelliğidir.¹⁹⁵

Sonuç olarak, bazen Batı karşısında olma, bazen de dini yönetim idealleri ile birlikte anılan Türkiye muhafazakârlığı, toplumu yeniden yapılandırmaya yönelik

¹⁹² Başgil, *Din ve Laiklik*, s.78

¹⁹³ Başgil, *Din ve Laiklik*, ss.5-6

¹⁹⁴ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.9

¹⁹⁵ Bora, “Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 74, s.26

siyasal rasyonalizme karşı takındıkları eleştirel tavırları, dini, toplumda sosyal düzenin ögesi olarak görmeleri, gelenekçiliğe eğilimleri ve geçmişten radikal anlamda bir sapmayı reddetmeleri anlamında Batı'daki muhafazakârlıkla benzer özellikler taşıdığı gibi Türk Devrimi'nin şiddet içermemesi, toplumsal yapının farklılığı, muhafazakâr olarak adlandırılan kesimin Cumhuriyetçi kesime gösterdiği tepkinin her türlü yeniliğe baştan aşağı karşıtlık üzerine kurulmuş sistematik bir tepki olmaması ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyetli yılların başlangıcında Batı Avrupalı anlamıyla toplumsal sınıfların şekillenmiş bir biçimde gözlenemeyişi gibi nedenlerle Batı'daki muhafazakârlığın gelişim çizgisinden farklılıklar da göstermektedir. Bu farklılık Cumhuriyet Dönemi Siyasal Muhafazakârlığın belirginleştiği siyasal partiler içerisinde de kendini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SİYASAL HAYATI, MUHAFAZÂKARLIK VE DEĞİŞİM

Bu bölümde geçmiş ve günümüzde aktif olarak yer almış Muhafazakâr parti programına sahip siyasi yapıları ortaya koymayı amaçladık. Kapsam itibariyle Muhafazakâr politikalar güden siyasi partilerle sınırlı tuttuk. Özellikle Muhafazakârlık zemininde siyasette merkeze oturmuş önemli bir yere sahip olması bakımından Milli Görüş tecrübesiyle birlikte başlayarak, bugün Türkiye'nin “merkez sağ” mekanizmasını temsil etmeyi başarmış diyebileceğimiz Ak Parti'nin politik kimliğine daha geniş yer vermeyi uygun gördük. Bu doğrultuda Ak Parti'nin siyasete bakış açısını irdelemeyi amaçlamaktayız.

III.1. CUMHURİYET DÖNEMİ VE MUHAFAZAKÂRLIK

Tanzimat'tan sonraki İslâmcılık, Milliyetçilik ve Osmanlıcılık gibi ideoloji ve akımlar o kadar iç içedir ki kimi zaman muhafazakâr olarak görülen bir düşünür bir başka açıdan milliyetçi olarak görülebilmektedir. Örneğin, kimi düşünürlerin etkilendiği Afganî, Abduh ve İkbâl gibi düşünürler, Osmanlı'nın son dönemindeki bütün akımlarda etki göstermiştir. Bunun nedenini Ernest Gellner “İslâmın sağlaştırılması ya da köktencileştirilmesine dönük eğilimlerle, milliyetçilik eğilimleri Ortadoğu'da o denli örtüşmüştür ki çoğu kez hangisinin diğerinin dış görünüşü olduğunu algılamak son derece zor bir hâle gelmiştir”, şeklinde ifade etmektedir.¹⁹⁶

Süleyman Seyfi Ögün ise, bu akımlar arasındaki iç içeliği ve Afganî'nin, İkbâl'in etkisini “iki tarafı da tatmin edebilecek somut millî aralıklara dayalı İslâmizasyon teklifleri öne sürmüş olmalarından kaynaklanmaktadır” demektedir.¹⁹⁷

Türkiye'de “sağ” ve “sol” başta olmak üzere Muhafazakârlık, Milliyetçilik ve İslâmcılık gibi akımların açmazlarını izah etmek oldukça zordur. Bu durum aynı anda hem moderniteyi başarabilmeyi hem de ona cevap verebilmeyi yüklenmekten

¹⁹⁶ Ernst Gellner, *Muslim Society*, Cambridge: 1984, s.59

¹⁹⁷ Ögün, s.19

kaynaklanmaktadır.¹⁹⁸ Bu bağlamda, aralarındaki uzlaşmaz gözükten problematik durumlara rağmen, “Türk solu” ve “Türk sağ”ın kimi zaman birbirine paralel politikalar ileri sürmesi şaşırtıcıdır değildir.

Türk düşünce tarihinde Marksist bir aydın olarak tanınan, hatta “anti-Marksist” olarak nitelenen İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* isimli eserinde, o güne kadar Türkiye’de tartışmasız kabul gören bazı siyasal kategorileri derinlemesine tahlil ederek, farklı bir yaklaşım getirmiştir. Buna göre, Türk siyasal kültüründe “sağ” ve “sol” kavramları kullanıldığıının aksine, Hürriyet ve İtilaf Partisi, Birinci Meclisin İkinci Grubu, DP ve AP “sol” kavramlaştırma çerçevesinde; İttihat ve Terakkî Partisi, CHP ve Millî Birlikçiler “sağ” kavramlaştırma çerçevesinde değerlendirmiştir.¹⁹⁹

Günümüzde buna benzer bir değerlendirmeyi Ali Bulaç’ta görmekteyiz. Ona göre, başta İttihat ve Terakkî Cemiyeti olmak üzere Kemalizm, Türk solu ve CHP siyasî ve ekonomik programları itibarıyla sağcı bir ideolojik harekettir.²⁰⁰

Burada ilginç olan bir diğer nokta ise, Tek-Parti yıllarında izlenen siyaset çizgisinin, Batı siyaset literatüründeki tasnif bakımından “sağ”a denk düşmesidir. Ahmet Turan Alkan’a göre, Tek-Parti yönetimi çok partili siyaset hayatının önünü tıkamasıyla, devletçi ekonomi anlayışına zamanla eklediği karma ekonomi modeliyle, basın hayatında çoğulculuğa tahammül göstermemesiyle sol akımlara; sendikacılığa ve grev hakkına imkân tanımamasıyla ve İnkılâplardan geri adım atmamak hususunda gösterdiği statükocu yaklaşımıyla “sağ” nitelikli bir iktidardı ve CHP’nin dahi bu ölçüler çerçevesinde “ortanın sağ”na düştüğünü kabul etmek gerekecektir.²⁰¹

Sağ ve sol ideolojilerin kesin bir tanımını yapmanın ve konumunu belirlemenin güçlüğü, İslâmcılık, muhafazakârlık gibi akımlar için de söz konusudur. Cumhuriyet dönemi Türk İslâmcılığının, zor şartların getirdiği bir zorunluluk olarak muhafazakârlıkla eklenildiği genel kabul görmüş bir tespittir. Ancak bu eklenmenin ya da iç içe geçmenin “özel, ilkesel veya doktriner bir paralellikten” ziyade geçici

¹⁹⁸ Öğün, ss.19-20

¹⁹⁹ İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s.45

²⁰⁰ Ali Bulaç, *Bir Aydın Sapması*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s.197

²⁰¹ Ahmet Turan Alkan, “Türkiye’de Sağ Geleneğin Kısa Tarihi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 51, Yaz, Ankara: 1998, s.21

tarihsel bir birliktelik mi olduğu, yoksa İslâmcılığın “Türk sağının sıvı hâli” olması niteliyle bir şekilde kalıcı mı olduğu yönündeki iki şıklı soruya verilecek cevap, her iki şık için de hem “evet” hem de “hayır” şeklinde olacaktır.²⁰²

Maddenin üç hâl yasasını, aynı kullanışlılıkla, metaforik bir anlatımla bu sefer Türk sağının genelindeki değişimleri izlemek için kullanabileceğimizi öneren Tanıl Bora da, Milliyetçilikle birlikte İslâmcılık ve Muhafazakârlığın Türk sağının üç hâli olarak nitelenebileceğini düşünür. Bu siyasal eylemi belli siyasal duruşlar olmaktan ziyade belli ortamlarda birbirlerine dönüşebilen hâller olarak düşünebileceğimiz anlamına geliyor. Bu durumda Milliyetçilik, Türk sağının grameridir: İçerikleri, kavramları, imgeleri uyarılma, uydurma gücü esas olarak onda olduğundan, Türk sağının “katı hâli”ni oluşturur. İslâmcılık ise, Türk sağının lügatçesi olarak, en önemli, en bereketli, en hararetli ritüel kaynağı “sıvı hâli” olarak düşünülmelidir. Aynı metaforik işlemi sürdüren Bora, Muhafazakârlığı ise, “içeriklerin ve zihniyet kalıplarının ötesinde bir ruh hâli, duruş/duyuş biçimi, üslup” olarak Türk sağının “gaz hâli” olarak tasavvur etmektedir.²⁰³

Türkiye’deki merkez sağ siyasetin daha çok liberal bir muhafazakâr gelenekten, milliyetçi siyasetin ise daha çok otoriter bir muhafazakârlıktan beslendiği görülmektedir. Milliyetçi siyaset deyince sadece sağdaki milliyetçi siyaset değil, aynı zamanda soldaki (merkez solda yer alan CHP ve DSP gibi) milliyetçi siyaset de otoriter bir muhafazakâr anlayıştan beslenmektedir. Örneğin, Fransız düşünür J. de Maistre Türkiye’deki sağ milliyetçilere heyecan verirken, Alman düşünür Hegel de sol milliyetçilere heyecan verir. Dolayısıyla Türkiye’deki sağ milliyetçilerin toplumsal ve siyasal kurgusunda tanrı, din, örf, gelenek ve görenek kilit bir role sahipken, sol milliyetçilerin toplumsal ve siyasal kurgusunda devlet ve otorite merkezî bir öneme sahiptir.²⁰⁴

²⁰² Alev Erkilet, **Ortadoğu’da İslâmcı Hareketler**, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000, s.71 Bora, *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, s.7

²⁰³ Bora, *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık*, ss.8-9

²⁰⁴ Çaha, “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu* içinde, s.72

Gerçekten de, Türkiye’de sağ ile bu ideolojinin düşünsel temelini oluşturan aydınlar dikkate alındığında, hiçbir zaman bir aydın hareketini oluşturamadığını görüyoruz. Bunun nedenleri olarak, sağın durduğu yer, entelektüel bir hareketin mayalanması için çok elverişsizdi denilebilir. Zira (1) Koruyuculuğunu yaptığı değerlerin kurcalanması, doğruluğunu ya da eğriliğini sınaması hoş karşılanmazdı, (2) Sağın “fikir adamı” modeli, bilinmeyene doğru cesaretle yelken açan ve kanaatlerini değiştirmeye hazır bir okur-yazar modeliyle uyuşmuyordu. Sağ yeni doğrular aramıyordu. Onun doğruları vardı ve bütün problem, bu doğrulardan şüphe edenlerin bir türlü ikna edilememesinden doğuyordu, (3) Sağın varlık sebebi, bir tezi müdafaa değil, varlık sebebine yöneltilen tenkitleri cevaplamaktan ibaretti. Bu yüzden daima beceriksiz bir sentezci olarak kaldı, (4) Konumu gereği sağ statükoyu savunmak zorundaydı. “Devlet-i ebed-müddet” kavramı, en azından sağın mühim bir kısmında devlet fikrinin mukaddes bir içerik kazanmasına yol açtı. Sağ, hep bir şeyleri muhafaza etmek, beklemek, korumak, savunmak ve onların gerekliliğini ispat etmek pozisyonunda kalmış veya buna itilmişti, (5) Sağ, bir aydın hareketi olmayı, hiç değilse bu görüntüyü vermeyi şiddetle arzu ediyordu. Bu arzu en yüksek ifadesini “Aydınlar Ocağı”nda bulur. Aydınlar Ocağı’na bu ismin tercih edilmesinde, sağda da aydın yetişebildiği, sağcılarının da aydın olabildiği iddiasının payı büyük olabilmektedir.²⁰⁵

III.1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhafazakârlık

Geleneksel tarih yazımı, 17 Kasım 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı, Cumhuriyet döneminin ilk Muhafazakâr partisi olarak tanımlamasına ve bu partinin irticaya ve bölücülüğe alet olduğu için kapatıldığını ileri sürmesine karşın, Rauf Orbay’ın, Cumhuriyet’in ilan ediliş tarzının “otoriter” niteliğine yönelik eleştirel çıkışı ve millî egemenlik ilkesini gündeme getirmesi gibi çabaları, “yeni Türkiye”de hem liberal hem de Muhafazakâr muhalefetin ilk nüveleri olarak görülebilir.

TBMM’nde oluşan muhalefetin devrimci atılımları yapmaya engel olacağını fark eden Mustafa Kemal’in düşüncesi doğrultusunda TBMM 1 Nisan 1923’te kendini

²⁰⁵ Alkan, “Türkiye’de Sağ’ın Tarihine Buruk Bir Derkenar”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 16, Güz, s.11

feshederek, Meclis yeniden oluşturuldu. Böyle bir Meclis ile Lozan Anlaşması onaylanması (23 Ağustos 1923), Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923), Hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924) ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi gibi önemli reformlar mümkün oldu. Türkiye'nin hızlı bir şekilde reform hareketine girmesi muhafazakâr çevrelerde tepki uyandırdı. Bunun sonucunda Mustafa Kemal'le uzun yıllar yol arkadaşlığı da yapmış olan Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Rauf (Orbay) ve Adnan (Adivar) Bey Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılarak 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. Fakat bu Parti uzun ömürlü olmadı. 1 Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyanı ile bağlantılı olduğu iddia edilerek 5 Haziran 1925'te kapatıldı.²⁰⁶

Bu firkanın beyannamesindeki liberal ve ılımlı yapısı, programda da tekrar edilmiştir. Fırka, Türkiye'nin millet hakimiyetine dayalı bir Cumhuriyet olduğunu; liberalizm ve demokrasinin firkanın faaliyetlerinin temelini oluşturduğunu, kişisel hürriyetleri desteklediğini teyit eder. Aynı zamanda programında devletin rolünün azaltılmasına taraftar olduğunu dile getirir.²⁰⁷ Bu fırka da, İttihat ve Terakkî karşıtı Mutedil Hürriyetperverân Fırkası ve Ahali Fırkası gibi programında “Hakimiyet-i Millîye” ifadesine büyük önem vermekteydi. Fakat bu ifade, Mustafa Kemal ve taraftarları nazarında, yeni iktidarın hukuksal dayanağı iken; muhafazakârlar için Hilafet ve Saltanat makamının korunmasının garantisini ifade etmekteydi.²⁰⁸

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstiklâl Mahkemesi tarafından dinî gericiliği teşvik ettiğini iddiasıyla kapatılmasına gerekçe olarak gösterilen 6. madde, “*Fırka, efkâr ve itikadât-i diniyeye hürmetkârdır*” ifadesidir. Daha sonraları Recep Peker gibi CHF ideologları bu durumu, “hayata yeni doğan, yeni inkılâplar yapan memleketlerde, mutedil veya muhafazakâr maskesi altında kendi hüviyetlerini saklayan ve en feci irticaları yapan partilere karşı çok uyanık olmak gerekir” şeklindeki ifadelerle dikkatleri bu tür oluşumlara çekmiştir.²⁰⁹

²⁰⁶ Erdoğan, Liberal Toplum, Liberal Siyaset, s.267

²⁰⁷ Zürcher, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.51

²⁰⁸ Sezgin, s.169

²⁰⁹ Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, s. 71

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önderlerinin fikrî sürecine ve partinin kurulduğu dönemde, özellikle de siyasal tartışmalarında ve iktidar mücadelelerinde felsefî bir kavram olarak “muhafazakârlığın” önemli bir rol oynadığı söylenemez. Zaten partiye yöneltilen temel eleştiri de, onların gerçek muhafazakârlar değil, gizli saltanatçılar oldukları yönündedir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Partiyi Cumhuriyet Halk fırkası’ndan farklı bir program sunmamakla ve Muhafazakârlık konusunda samimî olmamakla suçlamaktadır. Bu nedenle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kasım 1924’te ortaya çıktığında, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından eleştirilerek çok şiddetli bir hücumla maruz kalmıştır.²¹⁰

Mustafa Kemal 1924 yılında The Times Muhabiri McCartney ile mülakatında; “Her parti belirli ilkeler ve idealler üzerinde kurulmalıdır. Yeni parti belirli bir muhafazakâr program çıkarmış olsaydı, onları gerçekten yeni bir parti olarak kabul edebilir ve kendilerine içtenlikle inanabilirdim. Ancak, Terakkîperverlerin içtenliğine şu ana kadar kani olabilmemiş değilim. Yayınladıkları programın gerçek hedeflerini ve tutkularını yansıttığı konusunda da tatmin olmadım. Partiyi oluşturanların kişilikleri üzerinde analiz, saflarında gerçek birer cumhuriyetçi olamayacak kişilerin yer aldığını gösteriyor. Rauf Bey’in Mecliste hilafet hakkında söylediklerini veyahut gene onun Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul basınına verdiği demeçleri unutmam mümkün değil. Kâzım Karabekir Paşa da, Cumhuriyetin ilanından duyduğu hoşnutsuzluğu gizleme zahmetine bile girmedim.”²¹¹ Böylelikle Atatürk, Terakkîpervercileri yeterince “Cumhuriyetçi” bulmamakta ve onları “Muhafazakârlık”larında da samimî olmamakla suçlamaktadır.

Gerçekten de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın parti programına ve tüzüğüne bakıldığında, programının birinci maddesindeki “*Türkiye devleti halkın hâkimiyetine müstenid bir cumhuriyettir*” ve tüzüğün birinci maddesindeki “... *Cumhuriyet-i idareyi takviye etmek...*” ibaresi dışında “cumhuriyet” kelimesine bir daha rastlanmaz.²¹² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın bu tavrı, onun Cumhuriyet’ten

²¹⁰Zürcher, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.43

²¹¹Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s.197

²¹²Zürcher, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, ss.298-307

yana olmasına karşın, kişisel ve siyasal kimi nedenlerden ötürü, Cumhuriyet’i kuran iradeye ve idareye karşı konumlandığı şeklinde algılanmıştır.

Aynı şekilde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Muhafazakârlık’la ilgili görüşleri de çok açık olmamakla birlikte, partinin program ve tüzüğü incelendiğinde kimi Muhafazakâr vurgular göze çarpar. Örneğin parti beyannamesinde, “*Millî hars ve seciyemizi takviye etmekle beraber ilim ve fen, sanat ve hizmet nokta-i nazarından memleketi ileri götürecek vesailin sür’atı iltizam edeceğiz*” diyerek Türk muhafazakârlarının klasik “gelenek ve tekniği” sentezleyen görüşünü tekrarlamaktadırlar.²¹³

Yine, parti programının 27. maddesinde, “Fuhşun, küül ve kumarın intişâr ve taammümüne mâni olacak tiyatro ve sinemalarda ve neşriyat vesairede ahlâk ve âdâb-ı umumiyei ihlâl ve ifsada meydan vermeyecek ahkâm vazolunacaktır” ifadesiyle ailenin ve toplumun korunması yönündeki muhafazakâr söylemi dile getirmektedirler.²¹⁴

Fakat esas olarak, parti programının 6. maddesindeki “*Fırka, efkâr ve itikadât-i diniyeye hürmetkârdır*” ibaresi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın “Muhafazakâr” rengini –belirsiz tonuyla- açığa vurur. Aslında bu renk, Cumhuriyet tarihi boyunca bütün Türk siyasetinin sağ yelpazesinde yer alan muhafazakâr partilerde, güçlü ya da zayıf tonlarla hep var olacaktır. Bu da onların, kimi zaman “irtica” ile ilişkilendirilmelerine; “gericilik” ve “yobazlık” ile suçlanmalarına, kimi zaman da “gizli hilafetçi”, “cumhuriyet düşmanı”, “İslâmci” oldukları ve aslında “takiyye” yaptıkları iddialarına kadar varmıştır.

Friedrich W. Frey, Terakkîperver Cumhuriyetçileri “bağımsızlık sonrası muhafazakârları” olarak sınıflandırır. “Bağımsızlık sonrası muhafazakârları” tanımı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na uyar gözükse de, Muhafazakârlığın bu bağlamda ne anlama geldiği unutulmamalıdır. Bu bağlamda Muhafazakârlık, evrimci değişme ve demokrasi taraftarlarını içeren, bağımsızlık hareketinin mutedil kanadını resmeden bir

²¹³ Zürcher, Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), s.301

²¹⁴ Zürcher, Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), s.304

terimdir. XIX. yüzyıl Avrupa'sında geliştirilmiş olduğu hâliyle Muhafazakârlığın siyaset felsefesiyle alakası yoktur.²¹⁵

12 Ağustos 1930 tarihinde toplumun siyasî eğilimlerinin saptanması amacıyla Mustafa Kemal'in ısrarı ve yönlendirilmesiyle Fethi Okyar'ın öncülüğünde ılımlı bir siyaset yapmak üzere kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile benzer şekilde aynı kaderi paylaşarak kuruluşundan 99 gün sonra kendi kendini feshetti (17 Kasım 1930). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın en temel özelliği, Mustafa Kemal'in Fethi Okyar'a "ricası" sonucu kurulmuş bir parti olmasıdır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş süreci, Fethi Bey'in büyükelçi olarak görev yaptığı Paris'ten 22 Temmuz 1930'da İstanbul'a iznini geçirmek üzere gelmesiyle başlamıştır. Mustafa Kemal'le yaptığı görüşme esnasında Cumhuriyet Halk Fırkası hükümetine yönelik eleştirilerini dile getiren Fethi Bey; temel olarak ülke dışından ekonomik durumun kötü görüldüğünü, özel girişimlere önem verilmesi gerektiğini ve yoksulluğun durdurulması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal; Fethi Bey'e "muhalif bir parti"nin kurulması gerektiği şeklinde cevap verir. Mustafa Kemal, böyle bir muhalif partinin kurulması gerekliliğini önceden düşünmüş ve zaten Fethi Bey'e böyle bir teklifte bulunma kararını da önceden vermişti.²¹⁶

Mustafa Kemal'in bu kararı verme gerekçeleri arasında; cumhuriyet rejiminin çok partili bir siyasal yaşamı gerektirmesi kuşkusuz en başta gelen sebeptir. Gerçekten de, 7 yıllık Cumhuriyet rejimi içerisinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi haricinde herhangi bir muhalif siyasi örgütlenme denemesine bile gidilmemişti. Bu da; özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası tüm dünyada şekillenen devletçi ve kapalı ekonomilerin beraberinde getirdiği faşist rejimlerle Türkiye Cumhuriyeti'ni aynı kefedeye gören bir Batı zihniyetini şekillendirmişti. Mustafa Kemal'in, Fethi Bey'e söylediği şu sözler kanımca Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının altında yatan gayeyi en güzel şekilde özetlemektedir: "*Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize dictature nazariyle*

²¹⁵Zürcher, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.52

²¹⁶ Evren Altıntaş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Akademik Bakış Dergisi*, sayı:29, Mart-Nisan 2012, s.9

bakıyorlar. (...) Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım: Hepimiz faniyiz Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesidir. (...) Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir.”²¹⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve kapanışı aşamasında da gördüğümüz üzere; İsmet İnönü, Fethi Okyar'a nazaran daha sertlik yanlısı olmuş ve asker kimliğini ön planda tutmuştur. İnönü, Mustafa Kemal'in idealindeki “devrimci devlet adamı” modeline uymakla birlikte, iktidarın politikalarını eleştirecek herhangi bir muhalefete ise değil hoşgörüle yaklaşmak, adını bile duymak istememektedir. Oysa, Fethi Bey , Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ya olan tutumu da dahil olmak üzere; daha ılımlı bir “devrimci”dir. Bu açıdan, , Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan farklı olmak kaydıyla; Mustafa Kemal'e inanmış bir iktidar ve muhalefet yaratmak; gerek iktidar içinde Mustafa Kemal'e göre radikal unsurları törpüleyecek, gerek Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı sıfatı gereği söyleyemeyeceklerini söyleyecek bir muhalefet sayesinde iç politikaya müdahil olma şansını arttıracak, gerekse çok partili bir demokrasi için gerekli laboratuvar ortamı yaratılarak toplumun demokrasiye ne kadar hazır olup olmadığını göstermek amaçlanmıştır.²¹⁸

Çetin Yetkin'e göre; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla beraber İsmet Paşa hükümeti ülkeyi tek başına yönetir olmaktan çıkmış ve ilk genel seçimlerde iktidarı Serbest Cumhuriyet Fırkası'na kaptırmak olasılığı ile yüzyüze getirmiştir.²¹⁹

Nitekim; Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in Cumhuriyet Halk Fırkası genel başkanı olması nedeniyle, kendisine muhalif olan bir partinin başkanı olmak için Cumhurbaşkanı tarafsızlığının ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması için izninin bir ön şart olduğunu ileri sürerek, aslında bir anlamda Çetin Yetkin'in yukarıdaki tespitini doğrulamıştır. Böylece; Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası ve yönetici kadrosuna muhalif bir parti olarak kurulmuş ve Mustafa Kemal her iki partiye karşı eşit mesafede durduğunu belirten bir yazılı açıklama yaparak gerekli

²¹⁷ Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demorasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.37

²¹⁸ Altıntaş, s.10

²¹⁹ Yetkin, s.100

güvenceyi vermiştir. Fethi Bey de, CHFden farklı bir siyasi parti olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kuracağını şöyle taahhüt etmiştir: “*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mali, iktisadi, dahili, harici siyasetlerinin birçok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusunda*”.²²⁰

Tüm bu karşılıklı taahhütler ve güvenceler sonunda 12 Ağustos 1930'da Türkiye'de “onaylanmış muhalif parti” olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası, siyasi hayatına başlamış oldu. SCF'nin kurucu üyeleri arasında yer alan kişilere baktığımızda genelde Türkçülük fikrini benimsemiştir.²²¹

Mustafa Kemal'e olan yakınlıklarıyla tanınan kişilerin ağırlıkta olduğunu görürüz. Parti başkanı Fethi Okyar, genel sekreter Nuri Conker, üyeler arasında yer alan Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yuradkul gibi isimlerin yanısıra Mustafa Kemal'in kızkardeşi Makbule Hanım' dır. Böylece; Makbule Hanım, Gazi'nin soyundan gelen bir kişi olarak olur da Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatılmak istenir ve/veya yargı sürecine gidilirse önemli bir ikilemi beraberinde taşıyan bir isim mesabesinde. Bu, Mustafa Kemal'in Fethi Okyar'a verdiği yazılı güvenceden daha önemli ve kesin bir güvence olarak görülmesi gereken bir unsurdur.²²²

Serbest Cumhuriyet Fırkası, herşeyden önce, Mustafa Kemal'in tam desteğiyle kurulmuş bir partiydi. Cumhuriyet Halk Fırkası tabanından ve milletvekillerinden Mustafa Kemal'e yapılan baskılar gittikçe artmaya başlamış olduğu için, Serbest Cumhuriyet Fırkası, en büyük destekçisini kaybetme noktasına gelmişti. Cumhuriyet Halk Fırkası tabanı Mustafa Kemal'e bir seçim yapmasını; ya Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ya da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın genel başkanı olmasını söylüyordu. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet'in en azılı düşmanı, “irtica”yla işbirliği yapmakla suçlanıyordu. Mustafa Kemal tercihini yaptı ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkanı sıfatıyla Fethi Bey'e “siyasi rakibiz” mesajını verdi. Bunun üzerine Fethi Bey; “Mustafa Kemal'le karşı karşıya değil, yanyana çalışmak amacıyla kurmuş olduğu

²²⁰ Altıntaş, s.10

²²¹ Yetkin, s. 102

²²² Altıntaş, a.g.m., s.11

Cumhuriyet Halk Fırkası' nın artık işlevsizleştiğini" vurguladı. 16 Kasım 1930'da Cumhuriyet Halk Fırkası, kendi kendini feshetti.²²³

Cumhuriyet tarihinin bu ilk muhalefet denemelerinin yönetici elitin tahmin etmediği kadar yoğun halk desteği alması ve bu desteğin devrimlerin yapılması ve yerleşmesini tehdit edecek bir yapıya bürünme ihtimali, onların sonlarını getirmesini hızlandırmıştır.

III.2. DEMOKRAT PARTİ VE MUHAFAZAKÂRLIK

Modern Türkiye 1923-1946 yılları arasındaki dönemi otoriter Tek-Parti yönetimi altında geçirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından bütün dünyada esmeye başlayan "demokrasi" rüzgârları ve yaşanan ekonomik krizle birlikte Türkiye'de de yeni arayışlar başlamıştır.²²⁴ Ayrıca, Ağaoğulları'nın da belirttiği gibi, 1950 sonrasındaki dönemde Anadolu coğrafyasının Neolitik dönemden bu yana yaşadığı en önemli ve geri dönülmez döneme tanık olmuştur. Hızlı endüstrileşmenin, tarımın ulusal üretimdeki payının azalması, kentleşmenin ve sosyal hareketliliğin artması bu dönüşümün sonuçları arasındadır. Böyle bir ortamda "hür dünya" ile ilişkiler kurmayı amaçlayan Türkiye, şartların da zorlamasıyla çok partili hayata geçme kararı almıştır.²²⁵

7 Haziran 1945 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekilleri Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes verdikleri bir önerge ile -daha sonra Dörtlü Takrir diye adlandırılan- özgürlükleri kısıtlayan rejimi daha fazla sürdürmenin doğru olmayacağı ve Anayasada gösterilen hak ve özgürlüklerin artık tanınması, çok partili hayata geçilmesi ve hükümetin TBMM tarafından denetlenmesini istemişlerdir.²²⁶ Önerge CHP grubunda reddedildi ve muhalefetine devam eden Menderes ve Köprülü (21 Eylül 1945), ardından Koraltan partiden çıkarıldı. Bunu Celal

²²³ Altıntaş, s.14

²²⁴ Karagüzel, s. 2

²²⁵ Ağaoğulları, "The Ultrationalist Right", s.192

²²⁶ Mustafa Erdoğan, "Türkiye'de Demokrasi'ye Geçiş Deneyimi (1945-1960)", <http://www.liberal.org.tr/incele.php?kategori=MTg=&id=NDIz>, 06.10.2013, s.1

Bayar'ın 3 Aralık 1945'te partisinden istifası izledi. Bunu takip eden günlerde, Celal Bayar'ın liderliğinde 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kuruldu.²²⁷

CHP'nin önde gelen isimleri tarafından kurulan DP, bir eşraf partisi olmaktan çok, kırsal kitlelerin ve onların başında bulunanların kuvvetle destekleyeceklerini düşündüğü bir siyasal ideoloji ile başarıya ulaşacağını ümit eden bir parti olmuştur. Bu anlayış, bir eliyle adalet, öteki eliyle refah dağıtan koruyucu Osmanlı devlet düşüncesiydi.²²⁸

Millî Mücadele'nin başlangıçta açıkça belirtilmiş olan amacının “Saltanat ve Hilafet makamını esaretten kurtarmak” olmasına karşılık, ikisinin de kaldırılarak Cumhuriyet'e geçilmesi, Cumhuriyetin laiklik ilkesinin uygulanış tarzı, bu tarzla bitişen otokratik merkezîyetçiliği, 1930'lardan itibaren, özellikle de II. Dünya Savaşı yıllarında, toplumun değişik kesimlerinde artarak hissedilen iktisadî sıkıntıların sonucu oluşan hoşnutsuzluklar, ülke içi koşullarının uluslararası siyasî konjonktürle de birleşerek zorunlu kaldığı çok partili siyasî hayata geçiş sonrası Cumhuriyetin kurucusu CHP'nin katıldığı tüm seçimleri yitirmesi gibi birçok gösterge, yeni Türkiye'yi oluşturan insan unsuru ile yeni devlet arasında bir benimseme veya meşruluk sorunu olduğunu işaret etmektedir. Bu sorunun üzerine, Osmanlı liberalizmiyle devamlılık arz eden siyasî sembollerle giden hareketlerin çok partili siyasî hayatın hemen hemen tüm seçimlerinden galip çıkmaları da aynı işareti teyit etmektedir.²²⁹

Süreç itibarıyla Batıcılıkta ileri giden Tek-Parti döneminin restore edilmesi için onun hemen ardından “Cumhuriyet devriminin muhafazakâr yorumu ve bunun siyasal karşılığı olan DP dönemi” çıkıp gelmiş, “fazla seküler olduğu için kök salamayan ulusal kimlik ve ulusalcılık tanımlarının yerini, dinî-kültürel sembol ve değerlere bezenmiş” yeni kimlik sunularak yabancılaşma sorunu muhafazakâr revizyonla aşılmıştır.²³⁰

²²⁷ Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, s.272

²²⁸ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s.53

²²⁹ Levetin Köker, “Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.74

²³⁰ Nuray Mert, “Muhafazakârlar Neyi Muhafaza Etmeye Çalışıyor?”, *Tezkire*, Yıl: 11, Sayı: 27-28, Temmuz-Ekim, s.74

DP hareketi, bir yandan, Cumhuriyet devrimine karşı oluşan ve özellikle dinsel terimlerle ifade bulan tepkileri, temsil ve ifade etme iddiasıyla gündeme getirmiş, siyasallaştırmış, diğer yandan ise bu tepkileri kontrol altına almıştır. Diğer bir deyişle, Cumhuriyet devrimine tepkileri mevcut siyasal sistemin işleyişi çerçevesinde, popülerleştirmek suretiyle, sistemin diline uyarlamış, sınırlarını belirlemiştir. Bu açıdan, DP hareketinin ve sağ muhafazakâr söylemin, Cumhuriyete karşı tepkileri sistemin içine çekerek, demokratikleştirdiği söylenebilir. Aynı zamanda bu süreç, Türk halkının vatandaşlık ve demokrasi bilincinin geliştiği bir dönemi de ifade etmektedir.²³¹

14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimde yüzde 53,3 oranında oy alıp, mecliste 408 sandalye ile temsil edilen DP, temelde muhafazakârlığı temsil ediyor ve Tek-Parti döneminin değerler sistemini revizyona tabi tutmak için toplumu bürokratik merkeze karşı seferber ediyordu. CHP’nin halkın gözünde Batılılaşma ile Batılı yaşam biçimi ve geleneksel değerlerin yitimiyle özdeşleşmiş olması ve o dönemde yaşanan ekonomik sorunların ve yoksulluğun devletçi geleneğin getirdiği bir dezavantaj olarak algılanması CHP’yi güçsüzleştirirken, DP’yi bu siyasal kimlik karşısında bir alternatif olarak ön plâna çıkarıyor ve geleneği savunan liberal yapısıyla halka umut ve güven veren DP’nin CHP karşısında yükselmesini sağlıyordu. Yeni oluşan değerler sisteminin muhafazakâr dinamiği, o dönemin bürokratik merkezi olan CHP’den uzaklaşmış ve onun yerine DP gibi gelenekçi-muhafazakâr bir tercih yapmıştır. Bu tercih, kendiliğinden gelişen yeni değerler sisteminin, siyasal ve bürokratik merkeze bir daha kolay kolay çıkmamak üzere yerleşme girişimidir.

Tüm bunlardan hareketle DP’nin siyasi bir alternatif oluşu ve halk tarafından iltifat görüp iktidara layık görülmesiyle birlikte DP iktidarı, bir dizi muhafazakâr politikanın ürünü olarak nitelendirebileceğimiz pek çok değişikliğe ve karara imza atmıştır. Hükümetin ilk icraatlarından birisi 16 Haziran 1950 tarihinde ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanunu yürürlükten kaldırmasıdır. Böylelikle DP iktidarı din-

²³¹ Mert, “Muhafazakârlık ve Laiklik”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.315

laiklik tartışmalarının merkezine oturarak “irtica tehlikesi”nin odak noktası haline gelmesinin ilk icraatını gerçekleştirmiştir.²³²

Bu durum yazın alanında da kendini göstermiş ve dinsel içerikli yayınlarda dikkat çekici bir artış gözlenmiştir. DP hükümetinin din alanında yapmış olduğu diğer yenilikler şu şekilde özetlenebilir: 4 Kasım 1950 tarihinde din dersleri ilkökul programlarına dâhil edilmiş ve 1951-1952 ders yılında İmam-Hatip okulları açılmıştır. 13 Ağustos 1956 tarihinde din eğitimi ortaokul programlarına konulmuş ve 19 Kasım 1959 tarihinde İstanbul’da Yüksek İslâm Enstitüsü açılmıştır. Ayrıca DP iktidarı 1950 yılının Temmuz ayından itibaren, haftanın üç günü-Pazartesi, Çarşamba, Cuma-, İstanbul ve Ankara radyolarında akşam saatlerinde tanınmış hafızlar tarafından Kur’an okunması talimatını vermiştir. Yapılan bütün bu uygulamalar DP’nin Muhafazakâr politikalarına örnek teşkil eden uygulamalardır.²³³

DP çevresinde oluşan bu siyasî söylemin ve yukarıda ifade ettiğimiz icraatların en belirgin özelliği, Cumhuriyet devrimine karşı tepkinin dile dökülmesi olmakla beraber, muhalif söylem bu tepkinin açıkça ifadesinden doğal olarak kaçınmış ve muhalefet, öncelikle, Tek-Parti dönem ve uygulamalarını hedef almak durumunda kalmıştır.

DP hareketinin başından itibaren, net bir siyasal ve düşünsel muhafazakârlık çizginin ifadesi olduğunu söylemek zordur.²³⁴ Bu hareketin geniş bir toplumsal koalisyon ve CHP’nin Tek-Parti dönemi politikalarına karşı her türden muhalefetin ittifakına dayalı bir siyasal şemsiye olduğu, DP üzerine yapılan birçok çalışmanın ortak

²³² Mustafa Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2001, s. 83

²³³ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar**, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1988, ss.69-73

²³⁴ Gerçekten de DP’nin parti beyanamesi, tüzük ve programına bakıldığında sistemli bir “muhafazakâr” görüşün ortaya konulmadığı görülür. Ancak, dağınık da olsa kimi milliyetçi ve muhafazakâr söylem dile getirilmiştir. Örneğin; “Partinin amacı; Türk milliyetçiliğini korumak, güçlendirmek ve geliştirmektir.. Toplumun, ailenin ve kişinin, tam bir hürriyet içinde refah ve saadetini temin etmek... Ülkenin ve kişilerin maddî ve manevî değerlerine saygılı (sahip) olarak, bu değerleri titizlikle korumak, insanın temel hak ve hürriyetlerine sahip çıkarak, ferdin teşebbüs gücünü desteklemek ve ülke ekonomisinin yapısında ve işleyişinde serbest piyasa ekonomisini hâkim kılmak... Geleceğin sahipleri, Türk gençliğini, Büyük Türkiye idealine, Türk milliyetçiliğine inanmış, milli ve manevî değerlere bağlı, ilmî düşünce ve çalışmayı benimsemiş birer insan olarak yetiştirmek ve Türkiye’yi Büyük Atatürk’ün ilke ve inkılâpları ışık ve doğrultusunda, hür, bağımsız, demokratik, güçlü ve itibarlı bir ülke olarak, çağdaş ülkelerin seviyesi üzerine çıkarmaktır”. Bkz. Demokrat Parti (DP), **Parti Tüzüğü**, Ankara: 1952, s.3 “... gelececek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, millî ve insanî bütün manevî kıymetlerle de teçhizine çalışılmalıdır”. Bkz. Demokrat Parti (DP), **Parti Programı**, Ankara: 1952 s.3

kanaatidir. DP ve onu takip eden diğer merkez sağ siyasetler, neredeyse günümüze kadar, bir ölçüde, benzer bir siyasal şemsiye altında, öncelikle, ekonomik liberalizm, dinî hassasiyetler ve milliyetçilikten oluşan, üç başlı merkez sağ terkihi oluşturdular. Modern siyasal bir bakış olarak muhafazakârlık, ekonomik kalkınma ve teknolojik gelişme ile ‘millî ve manevî değerleri’ uzlaştırma gayreti olarak tanımlanabilecek sağ siyasal söylemin düşünsel arka plânını oluşturmaktadır. Diğer yandan, zaman içinde, bu terkihin unsurlarından dinî hassasiyetler ve milliyetçilik, merkezden uzak siyasî çatılar altında ifade bulan sağ siyaset söylemlerine dönüştüler. Koyu milliyetçilik ve İslâmcı siyaset olarak merkezin dışına taşmışlardır.²³⁵

DP’nin kuruluşundan bir süre sonra bu oluşumdan rahatsız olan Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Enis Akaygen, Osman Nuri Koni, 1948 yılında Millet Partisi’ni (MP) kurmuşlardır.²³⁶ MP de diğer Muhafazakâr Partiler gibi, “millî birlik ve beraberlik”, millî ve manevî değerler” ve “komünizm karşıtlığı” söylemi üzerine kurulmuştur.²³⁷ Bu durumu programında, *“Bizim kabul ettiğimiz devrimcilik, insan tabiatını ve içtimaî amil ve şartları zorlamadan daima ilerlemek manasında tekâmülcülüğün başka bir kelime ile ifadesinden ibarettir. ...her hamlenin geriliğe imkân bırakmadan ananelerimize ve milletin iradesine uygun ve hakikî ihtiyaca tetabuk*

²³⁵ Mert, “Muhafazakârlık ve Laiklik”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.314

²³⁶ DP’nin de diğer TpCF ve SCF gibi CHP’nin güdümünde, bilinçli olarak yaratılmış muvazaalı bir muhalefet partisi olduğu iddiası hep gündeme gelmiştir. DP içinde de bir kısım kişiler bu iddialarla yola çıkıp, daha sert bir muhalefet yapılması hatta CHP’nin tamamen tasfiye edilmesini istiyorlardı. Bu gerginlik partiden kopmalara ve 20 Temmuz 1948’de Mareşal Fevzi Çakmak’ın önderliğinde Millet Partisi ismiyle yeni bir muhalefet partisinin doğmasına neden oldu. Bkz. Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, s.278. MP’nin de TpCF ve SCF’na benzer muhafazakâr bir programı bulunmaktaydı.

²³⁷ “Parti din müessesesine ve millî ananelere hürmetkârdır”.Bkz. Millet Partisi (MP), **Parti Program ve Tüzüğü**, Madde 8, Ankara: 1948, s.1 “Parti, içtimaî nizamın teşekkülünde itikatların, ahlâkın, geleneklerin, örf ve adetin büyük hisselerini tanır”. Bkz. Millet Partisi (MP), Parti Program ve Tüzüğü, Madde 7, s.3, “Aile müessesesini, cemiyetin temeli ve yüksek manevî bir kıymet olarak kabul eder... Bkz. Millet Partisi (MP), Parti Program ve Tüzüğü, Madde 10, s.8 “Parti ilk ve orta tedrisatta din dersleri ilave edilmesini ve üniversitelerde ilahiyat fakülteleri ihdasını muvafık görür”. Bkz. Millet Partisi (MP), Parti Program ve Tüzüğü, Madde 12, s.9 “Parti, ekonomi sahasında mutedil liberal akideye sadıktır. Şahsî mülkiyete, şahsî teşebbüse, meşru rekabete ve serbest piyasaya taraftardır... bizim liberalliğimiz (bırakın yapsın) formülü ile ifade edilen başı boş liberalizm değildir”. Bkz. Millet Partisi (MP), Parti Program ve Tüzüğü, Madde 22, Ankara:1948 s.12 “Parti üyeliğine girebilmek için, Türk milletinin istiklâlini ve bütünlüğünü parçalamayı hedef tutan veya demokrasi esasına uymayan ideolojilere saplanmamış ve komünist olarak tanınmamış olmak gerekir”. Bkz. Millet Partisi (MP), Parti Program ve Tüzüğü, Madde 3, s.1

*eder şekilde tanzimini istiyoruz” diyerek, “devrim”, “değişim” ve “ilerleme” üzerinde “muhafazakâr” görüşlerini dile getirmiştir.*²³⁸

Parti yönetimi, Parti'nin irtica ile ilişkilendirilmesine karşı çıkararak, Üçüncü Büyük Kongre'de aldıkları bir kararla tüzük değişikliğine gitmiştir: *“Bizi irticaya avans vermekle itham edenlere hatırlatmak isteriz ki, iktidara geçerse halife ve sultanları getireceğimiz, eski harfleri kabul edeceğimiz, peçe ve kafes devrini canlandıracağımız, taaddüd-ü zevcata müsaade edeceğimiz gibi iddialar hayasızca uydurulmuş birer iftiradan başka bir şey değildir. Türkiyemizde bu kabil geriye dönüş hareketleri asla vuku bulmayacaktır. Aynı zamanda iktidarın en salahiyyetli ağızları tarafından ifade edilen ve ‘irtica korkusu vardır’ şeklinde hulâsa olunan fikri de ret etmekteyiz”* diyerek bu konudaki kararlılıklarını göstermek gereğini duymuşlardır.²³⁹

MP'ye benzer bir şekilde, DP'den ayrılan veya ondan türeyen AP, DYP ve ANAP gibi partiler zamanla merkez sağda bölünmelere neden olurken; çevrede de, biri İslâmcılığı temsilen Millî Görüş Hareketi, diğer de milliyetçiliği temsilen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olmak üzere iki siyasal hareket, partileşerek Türk siyasal yaşamı içinde varlık bulmuş ve muhafazakâr seçmeni ideolojik tartışmalar içine taşımıştır.

III.3. 1980 SONRASI DÜNYADA MUHAFAZAKÂRLIĞIN YÜKSELİŞİ VE YENİ-SAĞ POLİTİKALARIN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Yeni-Sağ kavramı, Batıda II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan refah devleti olgusunun Batı modernizminin çelişki ve ikilemlerinin derinleşmesi ile ortaya çıkan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların çözümü yönünde oluşan düşünsel ve siyasal sağ dönüşüm olarak ifade edilmektedir. Yeni-Sağ kavramı, Rederik von Hayek ve James Buchanan gibi liberal düşünürlerin 1960'lı yıllardan bu yana fikir hayatında verdikleri düşüncelerle ortaya çıkmış; muhafazakâr düşünürlerin katkılarıyla da şekillenmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan global ekonomik kriz sonrasında Avrupa ve

²³⁸ Millet Partisi (MP), *Parti Program ve Tüzüğü*, s.6

²³⁹ MP Üçüncü Büyük Kongresinde sunulan Genel Yürütme Kurulu çalışma raporunun 'Fikir Cereyanları' kısmının tüzüğün sonuna ilavesine, Genel Kurul'un 19.05.1952 gün ve 2 sayılı kararı ile karar verilmiştir.

Amerika’da klasik liberalizmin eksik bıraktığı toplumsal temaları da içeren Yeni-Sağ akımı zamanla gelişmiştir.²⁴⁰

Yeni-Sağ’ın en belirgin örnekleri İngiltere ve Amerika’da karşımıza çıkmaktadır. Amerika’da daima daha geçerli algılanan ekonomik teorileri ile mutabakat karşıtı görüşlerin merkezini oluştururken; İngiltere’de, Yeni-Sağ’ın gelişiminde Amerikan ekolü liberal ekonomi yaklaşımı (Chicago Okulu-Milton Friedman) ile Avrupa Okulu (Avusturya Ekolü-Frederik von Hayek) siyaset felsefesi ve liberalizmi etkisini gösterir. Pratikleri çerçevesinde İngiliz ve Amerika örneklerinde ortak net bir Yeni-Sağ tanımının yapılması zordur. Buna karşın Amerikan muhafazakârlığının İngiliz muhafazakârlığından çok daha liberal temaları içerdiği de bir gerçektir.

Neo-Liberalizm Yeni-Sağ yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Neo-Liberalizmin genel politikaya yansımada ise Reagan ve Thatcher temel aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Reaganizm ve Thatcherizm olarak da adlandırılan bu Yeni-Sağ politikalarda²⁴¹, “kamu harcamalarının azaltılması, istikrarlı para politikası uygulanması, özelleştirme, yasal kurumsal serbestleşme, vergi oranlarının indirilmesi ve tarafsız bir vergi politikası uygulanması gibi politikalar gözlenmektedir.²⁴²

Yeni-Sağ siyasetin özünde ekonominin doğal şekilde işlediği, demokrasiye dayalı ve en aza indirgenmiş bir devlet anlayışı vurgulanmaktadır. Bu paralelde gelişen süreçte sosyal refah devleti yerini ekonomik devlete, devletçilik yerini bireyciliğe, kamu organizasyonları yerini sivil toplum örgütlerine bırakmaktadır. Yine bu süreçte devlet, üretim ve işletim yerine, denetim ve düzenleme rolünü üstlenmektedir.

Yeni-Sağ, 1970’lerin sonuna kadar yaşanan mutabakat (*concensus*) dönemi ve bu dönemin siyasî uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıkmış, bu dönemin sonunda dünya ekonomisinde yaşanan büyük kriz ile 1980’li yıllarda mutabakata karşı açık bir alternatif hâline gelerek kabul görmüştür. Gamble Yeni-Sağ’ı, kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı politik ve ekonomik krize çözüm olarak tanımlanan bir tür yeniden-yapılanma

²⁴⁰ Alev Özkazanç, Türkiye’de yeni sağ. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.6

²⁴¹ Bu politikaların aynı dönemde Türkiye’ye yansımaları “Özalizm” olarak adlandırılmıştır.

²⁴² Coşkun Can Aktan, **Gerçek Liberalizm Nedir?**, İzmir: T Yayınları, 1994, s.115

süreci olarak ifade etmektedir.²⁴³ Dolayısıyla Yeni-Sağ, ekonomik yaklaşımda Neo-Liberalizm ve siyaset felsefesinde Yeni-Muhafazakâr yaklaşımların bir bütünü olarak da görülebilir.

Ayrıca, Yeni-Sağ siyaset, demokrasi ve hürriyet kavramları temelinde anayasalcılığı devletçiliğin önüne geçirmekte; tüm kurumların yeniden yapılanması ve değişim gereksinimini ön plâna çıkarmaktadır. 1980’li yıllarda küreselleşme sürecinde stratejik ve taktik plânlama gereksinimini yeterince sağlayamayan Türkiye, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde, ekonomik krizler ve toplumsal çözümler yaşanarak askerî ara rejimler ortaya çıkmıştır. Bu ara rejimler Neo-Liberal altyapının temellerini oluşturmuş, yeniden-yapılanma süreci olarak gelişen Yeni-Sağ bu ülkelerdeki askerî rejimlerin sağladığı ortam ile 1980’li yıllardan başlayarak önemli bir siyasal hakimiyet sağlamıştır.²⁴⁴ Aslında Yeni-Sağ, liberalizmin serbest piyasa ekonomisi ile muhafazakârlığın otoriter devlet anlayışı temeli arasında bir paradoks içerir.²⁴⁵ Bu paradoks Yeni-Sağ’ın sınırlı ancak etkin devlet yaklaşımının temelini oluşturur.

Yeni-Sağ genel olarak siyasette, devletin özellikle ekonomik alanlardan başlayarak küçültülmesini; küçülen bu alanlarda kamu faaliyet ve örgütlerinin özel işletmecilik anlayışı çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını ya da doğrudan özel girişimin katkılarıyla işletilmesini hedeflemekte ve bu yönelişleri ile kendisine göre “rasyonel” bir siyaset tarzı ortaya koymaktadır.

Özetle Yeni-Sağ, ekonomik faaliyet özgürlüğünü temel özgürlük olarak gündeme getirmekte, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin bireysel ekonomik özgürlüğün gelişmesi için gerekli bir ön koşul olarak vurgulamakta, topluma ekonomik ilişkiler yumağı olarak bakılmasını sağlamaya çalışmakta, devlet-kamu girişimi alanının yapısal-işlevsel özelliği nedeniyle, kaynakların verimsiz kullanılmasına ve israfına neden olması dolayısıyla küçültülmesini önermekte, hiç olmazsa ekonomik yapısal dönüşümün yeni liberal değerler yönünde gerçekleşip yerleştirilmesi aşamasında

²⁴³ Andrew Gamble, **The Free Economy and Strong State**, MacMillan, London, 1988, s.19

²⁴⁴ Birgül Ayman Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, Ankara: TODAI Yayınları, 1996, s.53 Uğur Ersoy, **Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2002, s.4

²⁴⁵ King, s.19

devletin nispeten daha disiplinli, hatta otoriter bir hukuksal, yasal-anayasal çerçeve içinde faaliyet göstermesi gereğini dolaylı da olsa görmekte, dönüşümden kaynaklanan sorunları muhafazakâr söylemle kabul edilebilir ve giderilebilir hâle sokmaya çalışmaktadır.

Bütün bu tartışma ve varsayımların temelinde, özel sektöre, özel girişime, piyasa ekonomisine, serbest rekabet ortamının imkânlarına özel bir yer ve önem verildiği açıkça görülmektedir. 1980’li yılların başından itibaren geçerlilik kazanmaya başlayan ekonomik liberilazasyon ve özelleştirme uygulamaları Liberal ve Muhafazakâr unsurların yerleştirilme amacına matuf uygulamalardır.²⁴⁶ Ancak, hem kuram hem de uygulamalar özellikle de Türkiye bağlamında ulusal ve yerel yönetimler düzeyinde yapılan değerlendirmeler bu kategorik güvenin ciddi bir şekilde sorgulanması gereken yönlerinin olduğunu da göstermektedir.²⁴⁷

Yeni-Sağ’ın farklı coğrafyalarda farklı bir gelişim çizgisi izlemesi paralelinde 1970’lerde yaşanan küresel ekonomik krizden daha fazla etkilenen ülkelerde değişik süreçler yaşanmıştır. Otoriter-popülist bir devletçilik anlayışına sahip ve demokrasinin gelişimini Batı ile eş zamanlı yaşamamış olan Türkiye, Asya ve bazı Latin Amerika ülkeleri gibi ülkelerde kriz, ideolojik toplumsal olaylara sağ-sol çatışmasına neden olmuştur. Bu ülkelerde Yeni-Sağ’ın zeminini askerî darbeler ile yaşanan ara rejimler yaratmıştır.²⁴⁸

Özellikle 1980 sonrası dönemde İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan yönetimi ile siyasal pratikte yansımalarını bulan Yeni-Sağ politikaların Türkiye taşıyıcısı olarak siyasal düzlemde yerini alan parti Anavatan Partisi ve Turgut Özal olmuştur. Özellikle yıpranan ve kaybolmaya yüz tutan devlet otoritesinin yaygın ve baskın olarak, yeniden kurma girişimi olarak gerçekleştirilen 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi, Özal dönemi uygulamalarına gerekli zemini sağlamıştır. Sivil hayata dönüş öncesi oluşturulan Anayasa ile bir yandan güçlü devlet olgusunun hâkim kılınmasına,

²⁴⁶ Aksoy, s.13

²⁴⁷ Aksoy, a.g.e, s.9

²⁴⁸ Özkazanç, s.122

bir yandan da otoriter-merkeziyetçi gücün sağlanmasına çalışılmış, bu da Özal dönemi için geniş bir hareket alanı yaratmıştır.

Bu dönemde Özal tarafından oluşturulan ekonomik ve yapısal düzenlemeleri içeren 24 Ocak Ekonomik Kararları, 1980 sonrası oluşan Türk siyasal sürecinin en önemli kilometre taşını oluşturur. Oluşturulan bu program ile sürdürülmekte olan ithal ikameci ve korumacı ekonomik programdan keskin bir dönüşle; dış ticarete liberalizasyon, gerçekçi ve dalgalı kur politikası, özelleştirme, ekonominin lokomotifliğinin kamu sektöründen özel sektöre kaydırılması, kamu harcamalarının azaltılması gibi uygulamalara geçiş benimsenmiştir.

ANAP liberal sağ, mukaddesatçı sağ, milliyetçi sağ ve demokratik sol yaklaşımların dördünü de yani merkezdeki sağ ve solu temsil ettiğini öne sürerek siyasete girmiştir. ANAP aslında, merkezin asker eliyle oluşturulmasına bir tepkidir ve bu tepki ülke sathında yankısını bulmuştur. Bu yönüyle 1983'te ANAP'a toplamda yüzde 45,1'lik oranda oy vermiş kesimin Türkiye'nin muhafazakâr çekirdeğini oluşturduğunu söylemek mümkündür.²⁴⁹ Böylelikle, darbecilerin merkezi, suni birer sağ ve sol partiyle oluşturma gayretleri, toplumun geniş kesimlerince tepki görmüş ve halk kendi etkisini görmek istercesine tercihini muhafazakâr sağ bir parti olan ANAP'tan yana kullanmıştır.

Muhafazakârlığın ana damarı olan İslâmcılık ise tüm bu süreçte kimi zaman kent yoksullarının sistem karşıtı hareketine kaymış, kimi zaman da olanca gücüyle merkeze yönelmiştir. 1995 seçiminin sonuçlarına yansıyan siyasal İslâm'ın yükselişi, siyasette temellerini Özal döneminde yapılan anayasa değişikliklerinden almış ve Türkiye gerek zihnen, gerekse örgütsel olarak Refah Partisi'nin iktidarını hazırlanmıştır. 1995 seçimlerinde Muhafazakârların oyları ANAP, DYP ve RP arasında paylaşılmış, RP yüzde 21,5 ile en yüksek oy oranını almıştır. 1983 ve 1987'de ANAP'a oy vermiş kitlenin büyük bir kısmı 1995'te siyasal İslâm'ın temsil edildiği RP'ye oy vermeyi tercih eder duruma gelmiştir. Bu manzarada birçok başka olgunun yanı sıra asıl sorumlu, ANAP'ın liberal politikalar eşliğinde uyguladığı dört kollu muhafazakârlık

²⁴⁹ Göka, Göral ve Güney, s.310

yöneliminin başarısız olması, sıradan muhafazakâr tarafından onları bir araya getirenin “değerler” değil, “çıkarlar” olduğu şeklinde bir algılamının ortaya çıkmasıdır.²⁵⁰

III.4. ANAVATAN PARTİSİ VE MUHAFAZAKÂRLIK EĞİLİMİ

20 Mayıs 1983’de 37 arkadaşı ile kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ile Özal, Yeni-Sağ’ın Türkiye sahnesindeki başrolünü oynamaya başlamıştır.²⁵¹ Özal, yeni kurulan ANAP’ı kamuoyuna; “*ANAP, T.C. Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, Siyasal Partiler Kanunu ve diğer Kanunların esas sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir siyasî teşekküldür... Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz... Burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanyor, Yüce Allah’ın gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz*” şeklinde takdim etmiştir.²⁵²

Parti programının daha ilk cümlesi; “*Gücünü tarihinden, millî ve manevî değerlerinden alarak...*” şeklinde milliyetçi-muhafazakâr bir söylem dili ile başlamakta, bu söylem programın birinci maddesinde, “*Milliyetçiliği, millî ve manevî değerlere bağlılığı düstür ittihaz eden*”, “*... Millî ve ahlâkî değerlerimizi benimsemiş...*” ifadeleri ile devam etmektedir.

Ayrıca programda, Muhafazakâr düşüncenin başlıca temalarından biri olan “aile” ve “toplumsal düzen”e özel vurgu yapılmaktadır: “Aile milletimizin temelidir. Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlâkın, millî ve manevî değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tarifi ve tespiti gerekmektedir”.²⁵³

Yine; gençlerimizi “*... Vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü idrak eden, örf ve ananelerimize saygılı...*”. insanlar olarak yetiştirilmesi gerektiğinin altını çizerek,

²⁵⁰ Göka, Görâl ve Güney, s.312

²⁵¹ Özal, ANAP’ı neden 37 kişi ile kurduğunu şu şekilde izah etmektedir: “En yakın arkadaşımız 37 kurucumuzu bulurken epey zorluk çektiğimi ben biliyorum. Niye 50 tane bulamadık da, ancak zar zor 37 tane bulabildik. Çünkü o tarihte kimse bu kadar büyük riske atılmayı istemiyordu. O tarihlerde eski siyasî partilerin mensuplarından önde gelen kimselerin hiçbirisini biz bu teşkilata alamadık...” bkz. Mustafa Taşar, **Anavatan Partisinin Türkiye Vizyonu**, Ankara: 1994, s.2

²⁵² Anavatan Partisi (ANAP), **Parti Programı**, Madde:22 Ankara: 1983, s.24

²⁵³ Anavatan Partisi (ANAP), *Parti Programı*, Madde:22, s.24

muhafazakârların “gelenek”, “görenek”, “örf” ve “adet”lerin önemi ve gerekliliği konusundaki kaygılarını dile getirirler.²⁵⁴

Millî değerlerin korunması ve geliştirilmesinde kültür ve sanatın önemini vurgulayarak, “*Eski yapı ve eserlerin korunmasını, yaşatılmasını ve kültürel mirasımıza saygının tabii bir ifadesi olarak görürüz*” diyerek tarih ve kültür özlemlerini dışa vururlar. Son olarak da, “*Türkçe’imizin yapısını ve güzelliğini zedeleyecek gayretlere izin verilmemeli, ana dilimizin tabii seyir içerisinde gelişmesi sağlanmalıdır*” ifadesiyle Türk muhafazakârlarının “tedricî değişim” yani “doğal seyir içinde kendiliğinden değişim” fikir ve eğilimlerini dile getirirler.²⁵⁵

Bu düşünce ve ilkelerle yola çıkan ve 12 Eylül ideolojik kamplaşmasının Milliyetçi, İslâmcı, Liberal ve Sosyal Demokrat kanatlarını aynı çatı altında ve bir program etrafında bir araya getirme iddiası taşıyan ANAP, temel çizgisini DP’nin ruhuna benzeşmesi ile ortaya koyma savında görülmektedir.²⁵⁶

12 Eylül şartları altında ilk seçim beyannamesinde ANAP’ ın, 1980 öncesi süreçten ve bu dönemin anarşi ve terör olgusu ile yarattığı tehlikelerden askerî darbe sayesinde kurtulduğu söylemi ile darbeyi meşru kılıcı yaklaşımı dikkat çekicidir. ANAP’ın 12 Eylül’ü olumlayıcı yaklaşımı, Özal’ın 24 Ocak Ekonomik Kararları ile devletçiliğin tasfiye edilip piyasa ekonomisine geçiş politikasını ortaya çıkarmakta destek arayışı olarak algılanmaktadır.²⁵⁷

Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve serbest ekonomiden yana dört eğilimi benimseyen ve kendini “ılımlı sağ” olarak lanse eden ANAP’ta bu eğilimlerden liberal ve muhafazakâr olanların baskın olduğu gözlenmiştir.²⁵⁸

²⁵⁴ Anavatan Partisi (ANAP), *Parti Programı*, Madde:22, s.27

²⁵⁵ Anavatan Partisi (ANAP), *Parti Programı*, Madde:27, s.27

²⁵⁶ Bu siyasal oluşumun kültürel yeniden üreticileri züht ve takvayı öncelikli hâle getiren sufi büyükler, kökenleri itibariyle çelişik ideolojik sicillere sahip “mühtedi” medyatik kültüralistlerdir. Ana temaları ulusal liberalizm, Yeni-Cumhuriyetçilik, popülizm, popüler kapitalizmdir. Ayrıca dildeki referansları, dünyaları itibariyle akıl, iman, sermaye, tarih, millet ve cemaat kavramları çok değişkenli bir entelektüel macera yaşamaktadır. Bkz. Öğün, s.56

²⁵⁷ Köker, “Anavatan Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde, s.1255

²⁵⁸ ANAP’lılar tarafından kurulan ve muhafazakâr politikaların teşviki için ortak kültürel ideolojiler yeşerten siyaset üstü bir organizasyon da Birlik Vakfıydı. Bu kuruluş, Erdoğan’ın kariyeri boyunca hep sahnenin arkasında

Özal, ANAP'ın Muhafazakârlık anlayışını; “bizim muhafazakârlığımız bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir; adetlerimizi, ananelerimizi ve bunlardan devre uyan en iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektedir”, şeklinde ifade etmiştir.²⁵⁹ ANAP'ın Muhafazakârlık anlayışı kültür, tarih, inanç, sanat ve medeniyete dair bütün ülke birikimlerinin korunması, geliştirilmesi ve onlar üzerine yeni değerlerin eklenmesi olarak dile getirilse de, bu dönem sosyal, siyasal ve kültürel birçok alanda yozlaşmanın yaşandığı bir dönem olarak da eleştirilmiştir.

Nilüfer Göle, “ANAP'ın piyasa değerleriyle muhafazakâr değerler arasında oluşturmaya çalıştığı sentez, partinin kimliğini tanımlamaktadır. Kendilerini “modern muhafazakârlar” olarak gören ANAP'lular, siyasî ideolojilerin ötesine giderek, sosyolojik bir analizle “İslâmcı mühendisler” olarak nitelenmektedir. Kültürel düzeyde, özellikle birey-aile-toplum ilişkilerinde bir yandan İslâm'dan kaynaklanan muhafazakâr değerleri, diğer yandan mühendislik formasyonuna uygun olarak akılcı-rasyonalist değerleri taşımaktadırlar. Böylelikle İslâmcı mühendisler, muhafazakâr yerel kültürün değerleriyle, modern Batı kültürünün akılcılığını birleştirmeye talip çalışıyorlar” demektedir.²⁶⁰

Özal'ın iktidarı döneminde Yeni Sağ politikalarına uygun olarak, kambiyo sisteminde ihracat engellerinin kaldırılması, esnek ve gerçek kur ve faiz uygulamaları, İMKB'nin kurulması, Türk Lirası'nın sermaye işlemlerinin dönüştürülebilir hâle getirilmesi, dış rekabete açık sanayileşme politikaları gibi ekonomide radikal değişimler yaşanmasına rağmen; kamu faaliyetlerinin alanlarının özel sektöre devrini hedefleyen özelleştirme uygulamalarında hedeflenen düzeye ulaşamamıştır.²⁶¹ Siyasî hedefler bağlamında Özal ve ANAP'ın politikaları da iki temel hedefle ortaya çıkmıştır; bunlardan ilki serbest piyasa ekonomisinin ve ekonomik liberalizasyonun sağlanması; diğeri ise bozulan sosyal yapının, devletin yeniden yapılanması yolu ile restorasyonudur.

olmuştur. Bkz. Mardin, “Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmî İstisnacılığı”, *Doğu Batı*, Yıl: 8, Sayı: 31, Şubat-Nisan, s.50

²⁵⁹ Taşar, Türkiye'nin Düşünce Gündemi, s.45

²⁶⁰ Nilüfer Göle, “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık-**, ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt: 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss.46-47

²⁶¹ Orhan Morgil, “Turgut Özal ve Ekonomi Politikaları”, **Devlet ve Siyaset Adamı: Turgut Özal** içinde, İstanbul: Çetin Ofset Matbaası, 1996, s.104

Güçlü liderlik Yeni Sağ'ın önemli özelliklerinden biridir. Siyasî olarak merkezi gücü elinde tutan liderlerle reformist kararların alınması ve uygulanması kolaylaşmakta, sosyal olarak lidere hegemonik güç ve korumacılık teslim edilmektedir. Özal, Reagan ve Thatcher'in kişilikleri de Yeni-Sağ'ın uygulamalarında önem taşımaktadır. Özal'ın farklı kişilik yapısı ve geleneksel devlet anlayışına göre yadırganan siyaset tarzı siyasal literatüre "Özalizm" kavramını da sokmuştur. Bu şekilde Cumhuriyet Türkiye'sinde "Kemalizm" dışında ilk kez bir Liderizm'e rastlanmaktadır. Özal'ın kişilik özellikleri Yeni Sağ'ın hegemonik gücünü kullanmasında kendisine büyük katkı sağlanmıştır. ANAP'ın hâlâ Özal'la özdeş tutulması lider-merkezli Yeni Sağ parti retoriğini ifade etmektedir.

Özalizm'in diğer iki örneğe göre farklılıklarından biri iktidara geliş koşullarıdır. Türkiye'de 1970'lerde yaşanan krizin uzantısı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunlar sonucunda yaşanan 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi, 1970 öncesi siyasal parti ve politikacıları siyasetten uzaklaştırmış, bu süreçte toplumu da depolitize edecek önlemleri almıştır. Bu dönemde ANAP "sivil" temsil niteliğinin yanı sıra, darbe yönetimince de benimsenen ekonomik programı (24 Ocak Ekonomik Kararları ve uzantıları) ile önemli bir güç kazanmıştır. Türkiye'de askerî darbelerin açtığı zemin üzerinde inşa edilen ve Özal (ANAP) hükümetlerinin nezdinde cisimleşen Yeni-Sağ hegemonya toplumsal yaşamın her alanında kendini hakim kılmayı başardı. Sağın değişen iktidar stratejisi ve söylemi "piyasa", "cemaat olarak din" ve "millet" ve bu üç unsura dayalı bir sivillik anlayışı ile zaman zaman devlet ve bürokrasi karşıtlığı biçiminde ortaya çıkan muğlak bir siyasî liberalliği eklemeye çalıştı. Oysa gerek İngiltere, gerekse Amerika'da Yeni-Sağ, tüm diğer siyasal aktörlerin katıldığı demokratik ortamda iktidara gelmiştir.

6 Kasım 1983 seçimlerinde yüzde 45.15 oy alarak başlayan ANAP iktidarı, 1987'de yüzde 36.3 oya gerilediği hâlde seçim sisteminin kendine sağladığı güçle iktidarını korumuş, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde ise birinci parti olma özelliğini yitirerek Özal'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile birlikte "Özal'lı ANAP dönemi" son bulmuştur.

1983-89 Başbakanlık ve 1989-93 Cumhurbaşkanlığı dönemleri olarak yaşanan Özal dönemi ve Özalizm, 12 Eylül öncesi iktidarların sürdürdüğü ve ekonomik ilişkilerin baz alındığı modellerden, kültürel yapının dengeleri üzerinden de müdahale edilen bir modele geçiş yönü ile önem arz etmektedir. Askerî bürokrasi geleneğinden gelen bir ülkede t-shirt ve şort giyerek kıta denetimi yapılması, kamu yapılanmasında bürokrasinin parlamenterlere bağlı kılınması (atanmışların seçilmişlere bağımlı olması), bürokrasi işleyişinin daraltılması (minimum devlet), yasaların belirli zümreler için fayda sağlayacak şekilde hazırlanması, “millî devlet” anlayışının “yerel otorite”ye devri çabaları, özel yaşantı ilişkilerinin devlet idaresinde etkisinin artırılması, kamu ahlâkı geleneklerinin temelinden sarsılması, uluslararası ilişkiler ve diplomaside sergilenen lider merkezli yaklaşımlar, toplumsal değer sistemlerinin yeniden sorgulanmasına dönük, dinamik ancak çözülmeyi hızlandırıcı -bir anlamda değer erozyonu yaratıcı- birçok uygulamalar, sosyal yapıyı önemli ölçüde etkilemiştir.

Ne var ki, Turgut Özal ve ANAP’ın Liberal Muhafazakârlığı, aynı modele uygun düşen Anglo-Amerikan örneklerinin (*Reaganizm* ve *Thatcherizm*) 1980’lerdeki durumuna paralel bir biçimde toplumsal tabana veya kamusal yaygınlığa sahip bir otoriterliğe dönüşmeye yüz tutmuştu. Bu durum, Türkiye’nin özel ve somut koşullarında, Özal ve ANAP’ın liberal muhafazakârlığına takaddüm eden 12 Eylül rejiminin gelenekselliği, devlet otoriterliğini pekiştirmekte başvurulacak bir zemin olarak seçmesinin belki de zorunlu sonucuydu.²⁶² Dolayısıyla Özal dönemi liberal muhafazakâr uygulamaları, temelde sağlamaya çalıştığı “görev alanları küçültülmüş ama güçlü devlet” olgusu ile birey önceliklerini esas alan bir özgürlük çerçevesinde, dünya ile bütünleşmeyi hedeflemiştir.

Özal sonrası dönemde ANAP’ın Muhafazakâr politikalarını ise, Özal’ın gölgesinde Yıldırım Akbulut yürütmüştür. Fakat daha sonra partiye asıl damgasını vuran Mesut Yılmaz olmuştur. Yılmaz’a göre, Muhafazakârlıkla dengelenmemiş bir liberalizm “anarşi”, milliyetçilik ile dengelenmemiş bir muhafazakârlık ise “din devleti” sonucuna varacaktır. Türk-İslâm sentezini Liberal-Milliyetçi-Muhafazakâr üçlüsü ile

²⁶² Köker, “Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-*, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, s.289

belirten Yılmaz, ANAP'ın bilinen söylem ve politikasından çıkmamasına rağmen, parti içi uygulamalarında muhafazakârların tasfiyesine yönelik görüntüsü ve liberalizme kayan çizgisiyle dikkat çekmiştir.²⁶³

Genelde 1983 Özal iktidarı ile başlayan günden bugüne kadar ANAP'ın söylem ve programlarında bir kendini tekrar gözlenmektedir. Ancak, 1983-89 döneminde yaşananlar, Batı'da yaşanan Yeni Sağ hareketin ekonomik yaklaşımlarını benimseyerek Türkiye'de uygulayabilme çabaları düzeyinde gerçekleşmiştir. Özal sonrası ANAP kimliğinde, liberalizm öne çıkmış, Özal dönemi ANAP'ının muhafazakâr ve milliyetçi kimliğinden uzaklaşan bir pozisyon seçilmiştir.

1980'li yılların YeniSağ etiketli Özalizm dönemi, siyasî-ekonomik uygulamaları ile bir ekonomik büyüme sağlayabilmesine karşın, doğurduğu siyasal sonuçları itibariyle Türk sağını böldüğü görülmektedir. “İslâmcı-muhafazakâr” ve Milliyetçi eğilimlerin güçlenerek uzaklaşması ile ANAP, merkezde daralmış bir Liberal Sağ temsilcisi olarak yalnız kalmıştır. ANAP, Özal sonrasındaki iktidar mücadelesinde DYP'nin “geleneksel sağ” çizgisi karşısında Yeni-Sağ etiketini güç kaybı ile yaşarken, toplumsal değişimlerin sonucu olarak seçmen tabanında da kayıplarının arttığı bir sürece girmiştir. Bu süreç, ANAP'ın bünyesindeki tek temsil eksenini olarak kalan liberal yaklaşımın düşünsel-siyasal yönde gelişmesinin gerekliliği ile karşılaştığı dönem olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda ANAP'ın siyasal partileşme sürecine bu dönemde başladığı görülmektedir.

1983'ten sonra yaşanan siyasal süreçte ilk dönem (1983-91) ANAP'ın tek başına iktidarı ile geçilmiş, bunu izleyen ikinci dönemde (1991-96) ANAP'ın merkez sağın temsilciliği için rekabet içinde olduğu DYP ağırlıklı koalisyonlar yaşanmış, üçüncü dönemde ise (1996-99) ikisi ANAP liderliğinde (biri sağ-DYP, diğeri ise sol DSP eğilimli partiler ile) azınlık, biri ise RP liderliğinde yaşanan koalisyon (ilk kez İslâmcı bir parti liderliğinde ve DYP ile) olmak üzere üç hükümet görev yapmıştır. 2000'li yıllar ise, 1983 iktidar çizgisinden “muhafazakâr kanadın” ayıklandığı

²⁶³ Köker, “Anavatan Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde, s.1257

“milliyetçi-liberal-sosyal demokrat” bir koalisyon olan DSP-MHP-ANAP ile başlamıştır.

ANAP’ın bugünkü söylemleri ve yeniden yapılanmaya yönelik savları, temel olarak Yeni Sağ yaklaşımın “siyasal liberalizm” eksenini ile örtüşmekte, Özal’dan bu yana sürdürülen ekonomi politikaları anlayışı ise aynı yaklaşımın “ekonomik liberalizm” eksenini yansıtmaktadır.

Erkan Mumcu’nun AKP’den ayrılarak ANAP’ın başına geçmesi ile partinin kimliği üzerinde yeniden çalışılmaya başlanmış ve “Milliyetçilik”, “Muhafazakârlık” ve “Çağdaşlık” kavramları yeniden yorumlanmıştır.²⁶⁴ Buna göre “Milliyetçilik”; *“Kendi birikimimiz ve değerlerimizi, insanlığın tarihsel birikimi ile yeniden yorumlayarak, uluslararası topluma ve insanlığa kendi özgün katkısını sunmayı ülkü edinmek ve uluslararası rekabette böylece öne geçerek, millî bilinci özgüven ve özsaygı temelinde yükseltmek olarak kabul eden...”* şeklinde tanımlarken, “muhafazakârlık” da; *“millî bilinç ve manevî değerleri, tarih ve geleneğin sürekliliği içinde yaşatmak ve toplumun dinî, tarihî, kültürel tüm değerlerine saygılı olmak şeklinde anlayan”* olarak tanımlanmıştır. Son olarak ANAP, “çağdaşlığı” da, millî-manevî değerler açısından değerlendiren *“tarih ve gelenekten kopmaksızın süreklilik içinde değişim ve yenilenme olarak gören, çağdaş olmayı insanlığın tüm kazanımlarına ortak olmak ve geleceğe fırsat odaklı bir pencereden bakmak olarak anlayan”* bir tarzda yorumlamıştır.²⁶⁵

Böylelikle ANAP, Türk siyasal yelpazesinin merkez sağında yer alan ve muhafazakâr kimliğe atıfta bulunan ya da bu kimliği benimseyen partiler içinde, parti tüzük ve programında “muhafazakârlığı” tanımlama ve yorumlama çalışmalarına girişen ilk parti konumundadır.²⁶⁶

²⁶⁴ ANAP, 4 Haziran 2005 tarihinde parti tüzüğünde yapmış olduğu değişiklikle, “Amaç Maddesi”ne bu konularla ilgili yeni ilavelerde bulunmuştur. Ayrıca partinin ANAP şeklindeki kısaltması “ANAVATAN” olarak değiştirilmiştir. Bkz. Anavatan Partisi (ANAP), **Parti Tüzüğü**, Madde:1 Ankara: 2005, s.1

²⁶⁵ Anavatan Partisi (ANAP), *Parti Tüzüğü*, Madde:2, s.1

²⁶⁶ Cumhuriyet kurulduğundan bu yana, merkez sağda yer alan ve “muhafazakâr partiler” olarak adlandırılan; TpCF, SCF, DP, AP, MP ve DYP genellikle “muhafazakârlık” ismini kullanmadan “millî manevî değerler” vurgusu ile bu alandaki görüşlerini ifade etme yoluna gitmişlerdir. Türk siyasî hayatında “muhafazakâr” ismiyle iki parti kurulmuştur. Bunlardan ilki, Cevat Rifâat Atılhan’ın 1947 yılında kurduğu “Türk Muhafazakâr Partisi”dir. Bu parti kurucuları daha sonra 1951 yılında “İslâm Demokrat Partisi” ismiyle yeni bir parti kurmuşlardır. Siyasî alanda pek varlık gösteremeyen bu partide ağırlıklı olarak İslâmci temalar hâkimdir. Muhafazakâr ismiyle kurulan

Tezimizde, AP ve DYP gibi sağ partileri ayrı birer Muhafazakâr parti başlığı altında almayı uygun bulmadık.²⁶⁷ Ömer Çaha'nın da haklı tespitiyle, merkez sağın AP, DYP (hatta Yılmaz'ın ANAP'ı) gibi partileri Türk siyasetinde tavrı olarak ürkek, değişken ve zikzaklı bir tutum sergilemişlerdir. Bu çizgideki merkez sağın ekonomik söyleminin ana rengi liberal olmakla birlikte konjonktürelidir. İlkesiz, pragmatik olarak nitelendirilebileceğimiz bu merkez sağ çizgisi, koltuğa talip olmaya veya korumaya endekslenen bir siyaset tarzı gütmüştür. Öyle ki, siyaset sağ yelpazede seyrettiği zamanlarda sağ söylemlere, siyasetin sıkıştığı, daraldığı zamanlarda da rahatça sola hatta zinde güçlere ya da militarizme davetiye çıkarabilmiştir.²⁶⁸

“Hürriyetçi, milliyetçi, memleketçi, medeniyetçi, barışçı, hamleci, manevî değerlere ve inançlara bağlı ve saygılı, komünizme karşı bir siyasî teşekkül olarak” kurulduğunu beyan eden AP'nin parti programında, belirsiz olmakla birlikte, kimi milliyetçi ve muhafazakâr temalar da göze çarpar.²⁶⁹

DYP de partinin kuruluş beyannamesinde; “*DYP milliyetçidir... Millî ve manevî ortak ve üstün değerlere bağlı ve saygılıdır*” diyerek, milliyetçi ve muhafazakâr çizgisini belli eder. Fakat DYP de AP gibi daha çok merkez sağın milliyetçi-muhafazakâr kitlelerine hitap etmesine rağmen, ideolojik söylemde daha silik kalmaktadır.²⁷⁰

diğer parti olan “Muhafazakâr Parti” ise, ne parti beyannamesinde, ne parti tüzüğünde, ne de parti programında muhafazakârlık ismine ve tanımına yer vermez. Gerçekte, ülkücü kadrolar tarafından MHP'yi müstakil olarak sürdürmeyi hedefleyerek 7 Temmuz 1985'de kurulan Muhafazakâr Parti, 30 Kasım 1985'de Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) adını almıştır.

²⁶⁷ AP, 27 Mayıs 1960 İhtilalinden sonra 29 Eylül 1960'da kapatılan DP'nin geniş oy tabanından faydalanmak amacıyla, Ragıp Gümüşpala başkanlığında, 11 Şubat 1961'de kuruldu. AP, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nden sonra tüm siyasî partilerle birlikte 18 Ekim 1981'de kapatıldı. Siyasî partilerle ilgili bu yasak 19 Haziran 1992'de kaldırıldıysa da, DYP içinde siyasete devam eden AP kadroları tekrar bu partiye dönmeler. 19 Aralık 1992'de yapılan 10. Büyük Kongre'de AP, DYP'ye katıldı.

²⁶⁸ Çaha, Dört Akım Dört Siyaset, s.127

²⁶⁹ “Hürriyet içinde kalkınmak.. karma ekonomi düzeni içinde, ülkenin maddî ve manevî kaynaklarından en geniş ölçüde yararlanarak sosyal refah devletini gerçekleştirmek... Türk gençliğini milliyetçi, hürriyetçi ve Cumhuriyete bağlı olarak yetiştirmek...”. Bkz. Adalet Partisi (AP) **Parti Program ve Tüzüğü**, Madde: 1 Ankara: 1974 s.3. “Laikliği, din aleyhtarlığı, dine saygısızlık veya dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin laik olması, vatandaşların dinleri ile alakalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve ibadet şekillerini icrada serbest olmalıdır”. Bkz. Adalet Partisi (AP) Parti Program ve Tüzüğü, Madde:10, s.7 “Türk milliyetçiliğini millî, tarihî ve manevî değerlere saygı göstermek, yeni nesilleri millî tarih şuuru içinde yetiştirmek manasında anlıyoruz”. Bkz. Adalet Partisi (AP) Parti Program ve Tüzüğü, Madde:11, s.7

²⁷⁰ DYP'nin parti beyannamesi ve tüzüğünde ‘muhafazakâr’ söylemle ilgili sadece şu cümleler yer alır: “Milletimizin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması için, hürriyet içinde kalkınmayı, medeniyetçi, hamleci ve ıslahatçı bir ruhla gerçekleştirmek.. tarihî, millî ve manevî değerleri korumak, geliştirmek ve güçlendirmek”. Bkz.

Muhafazakârlıkla ilinti kurulabilecek bu partilerin muhafazakârlık anlayışlarının değerlendirilmesini daha iyi ortaya koyabilmek için onların –kendilerini siyaseten ona karşı konumlandıkları- CHP ile karşılaştırılmaları gerekmektedir.²⁷¹

CHF, 1931 tarihinde Üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul ettiği parti programına CHF'nin ana vasıflarını sayarak başlar; “*Cumhuriyet Halk Fırkası Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı*”dır. Ardından “*Fırka, Cumhuriyetin, millî hâkimiyet mefküresinin en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder*” diyerek “Cumhuriyet” konusundaki hassasiyetini ortaya koyar.²⁷²

Din, ahlâk ve millî değerler konusunda da; “Din telakkisi vicdani olduğundan, Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür”. “Fikri olduğu gibi bedeni inkişafa da ehemmiyet vermek ve bilhassa seciyeyi millî derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak büyük emeldir” “Terbiye her türlü hurafeden ve yabancı fikirlerden uzak, üstün. Millî ve vatanperver olmalıdır” “Fırkamız, vatandaşların, Türk’ün derin tarihini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir”.²⁷³ “Türk içtimaî hayatında ailenin mahfuziyeti esastır” diyerek aslında muhafazakâr partilerin bayraklaştırdığı “millî ve manevî değerler” söylemine karşı bir düşünce ve tutumları olmadığını ortaya koyar.²⁷⁴ CHF sadece yeni kurulan “Cumhuriyet’in korunması” üzerinde hassasiyetle durmakta,

Doğru Yol Parti (DYP), **Parti Program ve Tüzüğü**, Madde: 2 Ankara: 1988 s.2 “Atatürk’ün belirlediği Türk milliyetçiliğinden ve milletimizin tarihî, millî ve manevî değerlerinden...”. Bkz. Doğru Yol Parti (DYP) (1988), Parti Program ve Tüzüğü, Madde: 3, s.2 “Partiye. millî ve manevî değerlerimizi benimseyen.. üye olabilir”. Bkz. Doğru Yol Parti (DYP) Parti Program ve Tüzüğü, Madde: 4, s.3

²⁷¹ CHP’nin parti programı; “CHP, belirli bir tarih kesitinde emperyalizme, kurulu düzene, eşitsizliğe, gericiliğe, imtiyazlara başkaldırının ifadesidir” diyerek başlar. “CHP; devlette, siyasette ve toplumda devrim yapmanın işlevini, tarihteki yerinin ona tanıdığı kutsal misyonu taşımaktadır” “CHP, kökleri toplumumuzun tarihinde ve ulusal kurtuluş savaşımızda olan partidir” “Cumhuriyetçilik; Atatürk’ün kuruluşunda öncülük ettiği Türkiye Cumhuriyeti’ni yaşatmak, geliştirmek, güçlendirmek misyonunun sahibidir. Cumhuriyetçilik, demokrasinin tarihsel önkoşulu, hazırlayıcısı olmuştur” “İnanç ve ibadet özgürlüğünü, kişinin kutsal ve dokunulmaz hakkı sayar... laiklik, Türkiye’de laikliğin kurucusu olan CHP’nin öncelikli sorumluluğudur” “Din eğitimi bireyin inanç dünyasını geliştiren, çağdaş gelişmeye açan, moral değerlerini zenginleştiren, insan ve doğa sevgisini artıran nitelikte olmalı ve tam bir özgürlük içinde yapılmalıdır... CHP, eğitim sisteminde din eğitiminin sadece isteğe bağlı hale getirilmesini, din derslerinin düzenlenmesinde farklı inanç ve duyarlılıkların varlığının da gözletilmesini öngörür”. Bkz. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), **Parti Programı**, Giriş Kısmı Ankara: 2001 ss.1-7

²⁷² Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), **Parti Programı**, Madde: 1-d Ankara: 1931 s.12

²⁷³ Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), **Parti Programı**, Beşinci Kısım, Madde: 1-f, Ankara: 1931 s.28

²⁷⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), **Parti Programı**, Altıncı Kısım, Madde: 1, Ankara: 1931 s.33

din-devlet ayrımının gereğini vurgulamakta ve Türk milletini “geri bırakan kurumların” tasfiyesini öngörmektedir. Zaten muhafazakâr partiler de CHF’nin bu hassasiyetlerini paylaşmakta, sadece, “millî ve manevî değerler” konusunda daha hassas olunmasını talep etmektedirler. Bu açılarından bakıldığında, esasen Türkiye’de hem kuruluşu itibarıyla CHF ve hem de CHP ve muhafazakâr partiler ayrımının çok keskin olmadığı, Cumhuriyet’in ve devrimlerin korunması konusunda temelde derin fikir ayrılıklarının olmadığı ve sadece uygulama yöntemleri konusunda farklı yaklaşımları olduğu söylenebilir.

III.5. MİLLÎ GÖRÜŞ SİYASETİ VE MUHAFAZAKÂRLIK

Rışen Çakır’a göre, “1967 yılında, Süleyman Demirel liderliğindeki AP içinde bir kaç milletvekiliyle bir senatör, İslâmî motifleri ağır basan yeni bir arayış içerisine girdiler.²⁷⁵ Daha sonra ismi Millî Görüş Hareketi olacak olan bu arayışın fikri temelleri 1967 yılında atılmakla birlikte, bu parti girişimi, 1969 genel seçimlerine yetişmeyince, bazı isimlerin sağ partilerden ya da bağımsız olarak aday olması kararlaştırıldı. Erbakan, Konya’dan AP adayı olarak başvurdu. Demirel tarafından veto edilince aynı ilden bağımsız aday oldu ve kazandı. Daha sonra “Bağımsızlar Hareketi” adını alacak olan bu girişimin diğer bağımsız adayları seçilemediler. 26 Ocak 1970’de 18 kişi, Erbakan’ın liderliğinde Millî Nizam Partisi’ni kurdu. İki AP milletvekilinin de katılımıyla MNP, TBMM’de üç kişiyle temsil edilmeye başlandı”.²⁷⁶

MNP’nin önemli kadroları ağırlıklı olarak Nakşibendî Tarikatının Türkiye’deki en önde gelen kolu olan İskender Paşa Dergâhı’na bağlıydı. Tarikat şeyhi Mehmed Zahid Kotku, MNP’nin kurulmasını bizzat tasvip ve teşvik etmişti.

Millî Görüş Hareketi’nin kimliğini, kullandığı mobilizasyon stratejilerini, lider-partili ilişkilerini ve örgütlenme şeklini İskenderpaşa Dergâhı’nın deneyimlerinden ayırmak epey güçtür. Kotku, makro sosyo-ekonomik değişimlerin ancak ahlâklı

²⁷⁵ Yeni bir Parti kurma arayışına giren bu kişiler, Kahramanmaraş Senatörü A. Vefik Paksu, Adana Milletvekili Hasan Aksay ve Rize Milletvekili Arif Hikmet Güner’in çalışmalarına, o tarihte Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olan Necmettin Erbakan da dahil oldu. Bkz. Ruşen Çakır, “Millî Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -İslâmcılık-**, ed. Yasin Aktay, Cilt: 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.545

²⁷⁶ Çakır, s. 546

kişilerden oluşan bir hareketle gerçekleştirilebileceğine inanmıştı. İskenderpaşa Dergâhı, 1969 seçimlerinde Erbakan'ın Konya'dan bağımsız aday olarak seçilmesi için tüm ekonomik ve sayısal gücünü seferber etmiş ve Erbakan'ın seçilmesini sağlamıştı. Bu ilk siyasî başarı daha sonraki başarıların başlangıcı ve modeli olacaktı.²⁷⁷ MNP'nin Parti Programının, Kotku'nun hedefleriyle ortak özelliğinin, sosyal hayat içinde ve iktisadî faaliyetlerde rol alacak “inançlı insan tipi” yaratmak istemesi ve “ahlâkî nizam”a önem vermesi olduğunu söyleyebiliriz.

MNP'nin kuruluş beyannamesine bakıldığında, Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir partinin “millî-manevî değerlere” ve “dinsel-ahlâkî” söyleme diğer siyasî partilerden çok daha fazla vurgu yaptığı görülür. Öyle ki, partinin kuruluş beyannamesinin daha ilk cümlesinde; *“Allah'ın Hakkı tutma, iyiyi sağlama kötüyü men etme yolunda bulunmak üzere seçtiği mümtaz ve aziz milletimiz! Asırlardan beri özleyip beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen ve senin bizatihi kendi öz varlığının mânâ ve madde sahasında yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan MNP, kuruluş münasebetiyle sana ilk hitabını yaparken, önce Cenab-ı Hakkın sayısız nimetlerine şükreder”*, diyerek başlar ve *“... Cenab-ı Hak'tan milletimize özlediği huzur, saadet, refah ve selamet dolu Millî Nizamı nasip etmesini dileriz”* diyerek yine dinsel ağırlıklı bir söylem ile biter.²⁷⁸

MNP, millî-manevî, dinsel-ahlâkî değerlere yaptığı aşırı vurgu ile kendinden önceki sağ partilerden ayrılır. Bu vurgu onun “İslâmcı” bir parti olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. MNP'nin parti beyannamesinin ve programının neredeyse tamamı bu temalarla yüklüdür. Öyle ki, MNP Programı ekonomik hayattan sosyal hayata, eğitimden sağlığa, kamu yönetiminden adalete, hatta orduya kadar millî ve manevî bir bakış ve anlayışla şekillenen düzenlemelerle doludur.²⁷⁹ Parti program ve

²⁷⁷ M. Hakan Yavuz, “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -İslâmcılık-**, ed. Yasin Aktay, Cilt: 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.591

²⁷⁸ Allah'ın ismiyle temennide bulunma, Türk siyasetinin sağ yelpazesinde yer alan ve “muhafazakâr” olarak nitelenen siyasî partilerin neredeyse tamamı için geçerlidir. Bu yolla partiler, siyasî duruş ve anlayışları ile ilgili mesajlarını dindar ve muhafazakâr seçmene iletme yolunu seçmektedirler.

²⁷⁹ Örneğin; “...Meclise ve bilumum devlet teşkilatına sınıf tefriki yapan aşırı solcuların ve kökü dışarıda olan ve millî mefkûremizle bağdaşmayan cereyanlara mensup olanların girmesine mani, daha kat'i hükümler getirilmesi..., TRT ve üniversite muhtariyetinin temel prensiplerini zedelemeyen bu müesseselerin millî ahlâk ve mefkûremizi kuvvetlendirecek mahiyette neşriyat ve öğretim yapmasını sağlayacak ve bu müesseselerin doğrudan doğruya ve dolayısıyla zararlı cereyanlara alet olmasını önleyecek hükümlerin tedvini..., Millî mefkûre ve millî ahlâkımızın muhafazası ve kuvvetlendirilmesine dair maarif politikasının teminat altına alınması için yeni hükümler getirilmesi... Basın hürriyetinin ahlâk ve aile nizamını bozmak ve zararlı cereyanlara destek olmak maksadıyla suistimalini önleyecek tedbirlerin alınması...” bkz. Millî Nizam Partisi (MNP), **Parti Programı**, Madde 16,

tüzüğünde “Atatürk” ve “Cumhuriyet” isimlerine yer vermeyen MNP, “demokrasi” ve “milliyetçilik”i de kendine özgü bir anlayışla tanımlamıştır.²⁸⁰

Siyasette MNP, ilk olmanın getirdiği bir dizi sorunla boğuşmak durumunda kalmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri ideolojik belirsiz olmuştur.. MNP’nin temel sorunu, İslâmcılığın düşünsel olarak sağcılıktan kopmamış olması ve kendilerinin de “sağı bölme” ile suçlanmalarıdır. Bütün bunların sonucunda MNP’nin, cesaretin öne çıktığı eklektik bir söylemi tercih etmek durumunda kaldığı söylenebilir. İlk kez MNP ile 1970’de Türk siyasî arenasında görülen siyasal İslâm’ın yaptığı kafa karışıklığı daha fazla, yaydığı sis daha yoğundur.²⁸¹

Henüz hiçbir seçime katılmamış olan MNP, kısa sürede acemiliğin, tabanındaki heyecanın ve devlet mekanizmasının henüz güçlü bir İslâmî partiye hazır olmamasının “kurbanı” oldu. MNP 12 Mart 1971’deki Askeri Müdahalenin hemen sonrasında, Anayasa Mahkemesi “laiklik karşıtı” faaliyetlerinden dolayı 20 Mayıs 1971’de, kısa süre içinde ülkenin dört bir köşesinde örgütlenen partiyi kapattı. Genel Başkan Erbakan, İsviçre’de yaşamaya başladı. 12 Mart döneminin yumuşamasıyla, yol arkadaşları Erbakan’ı yurda dönmeye ikna etti. Ardından, 11 Ekim 1972’de ise Millî Selamet Partisi kuruldu.²⁸²

Ankara: 1970, s.10 “Kökü dışarıda kozmopolit ve Marksist yıkıcı fikir cereyanlarının ve bunların doğurduğu mütefessih ahlâkın cemiyetimize sirayet etmemesini temin ve bu türlü tesirlerden tamamen arınmamız için Millî Eğitim politikası ve kadroları yeniden tanzim edilecektir” b kz. MNP Programı, Madde: 21, s.13, “... bilhassa geleceğin annesi, ev hanımı olan kızlarımıza ev ekonomisi ve çocukların bedeni, ruhi, ahlâkî, dini terbiyesi ile ilgili bilgilerin verilmesi” b kz. MNP Programı, Madde: 24, s.14, “İlim adamlarımıza ve öğretmenlerimize, milletimizin gösterdiği tarihi, millî ve ananevî saygıyı devam ettirmek kararındayız” b kz. MNP Programı, Madde: 26, s.14, “Partimiz orduyu aynı zamanda memleketin fikri ve manevî kalkınmasını sağlayacak büyük bir okul olarak kabul eder. Askere millî, tarihi, hamasi kültür aşılması...” b kz. MNP Programı, Madde: 34 s.16. Hatta MNP daha da ileri giderek parti üyeliği için “manevî değerlere saygısız olmamak” şartını koymuş ve “vatana ihanet, komünistlik, mukaddesata hürmetsizlik edenler -affedilseler bile- parti üyesi olamazlar” hükmünü getirmiştir. MNP Parti Tüzüğü, Madde: 3, s.38)

²⁸⁰ Örneğin demokrasiyi; “Partimiz demokrasiyi, hakka en riayetkâr, en bilgili ve en liyakatli kimselerin millet hizmetine getirilmesi ve milletin en adil, en isabetli ve ilmî usullerle idaresi için hakkı arayan ve hakkın tahakkukuna çalışan hak ve hakikat otoritesine yol açan serbest imkânlar zemini olarak taraf eder” şeklinde kendilerine has bir üslup ve anlayışla tanımlarlar. B kz. MNP Programı, Madde: 1, s.5

²⁸¹ Erol Göka, F. Sevinç Göral ve Çetin Güney, “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.308

²⁸² Seküler Türk Cumhuriyetinin ilk parolası olan “Millî” kavramının MSP’nin adındaki kullanımı ise II. Abdülhamid’den beri inşa edilen –ilkın “Osmanlı” sonra “Türk” olarak- paylaşılan sonra da okumuş taşra halkının kendisini bulmaya yönelik çabalarından oluşan bir kimlik inşasının devamı sayılabilir. B kz. Mardin, “Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmî İstisnacılığı”, *Doğu Batı*, Yıl: 8, Sayı: 31, Şubat-Nisan, s.48; Çakır, s.546

MSP de –biraz daha yumuşatılmış haliyle- MNP gibi, millî-manevî ve dinsel-ahlâkî temalarla yüklü bir programla seçmen karşısına çıkmış ve aile, toplum, eğitim, kültür, adalet, ordu ve devlet yönetimi gibi hemen her alanda düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir.²⁸³

Millî Görüş, siyaset sahnesine ilk ciddî çıkışını iki slogan üzerinde temellendiriyordu: “Önce ahlâk ve maneviyat” ile muhafazakâr bir perspektif belirleyen MSP, “Ağır sanayi hamlesi” sloganıyla da ulusal kalkınmacı bir görüşü benimsemişti. MSP, maneviyatçılığı sayesinde sağ partilerle, ekonomide devletçiliği öne çıkarmasıyla da dönemin yükselen hareketi olan solla rekabete girişti.

MSP, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimlerden tam bir zaferle çıktı: 1.265.771 oy (yüzde 11.8) ve 48 milletvekili. Bu durumda TBMM aritmetiği bir koalisyonu zorunlu kılıyordu. Parti Başkanlığına dönmüş olan Erbakan ve yakın çevresi, Ecevit liderliğindeki CHP ile koalisyona olumlu bakıyordu, fakat parti örgütünün ve milletvekillerinin buna ikna edilmesi kolay olmadı. MSP 26 Ocak 1974’te kurulan CHP ile koalisyona imza attı.

CHP gibi sol bir parti ile yaşanan bu ilk koalisyon denemesinin ardından MSP, 31 Mart 1975’te AP lideri Süleyman Demirel başkanlığında kurulan I. Milliyetçi Cephe koalisyonunda MHP ve CGP ile birlikte yer aldı. MSP, her iki koalisyon döneminde bürokrasi ve teknokraside mümkün olduğunca kadrolaşmaya gitmeye, Diyanet İşleri Başkanlığı’nı işlev ve icra bakımından ihyâ etmeye, tekelci sermayeye karşı dev boyutlu bazı devlet yatırımları gerçekleştirmeye çalıştı. Bugünkü AKP’nin Genel

²⁸³ “Partimizin ana gayesi milletimizin manevî ve maddî sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir”. Bkz. Millî Selamet Partisi (MSP), **Parti Programı**, Madde:1 Ankara: 1973, s.5 “Manevî kalkınmamızı sağlamak için; milletimizin millî şuur ve gayeler etrafında toplanması, ahlâk ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamı zaruretini kabul eden maneviyatçı ve ahlâkçı görüşün esas alınması...” bkz. MSP Parti Programı, Madde: 2, s.5. “... manevî kalkınmamızın sağlanması, mazisine bağlı, anane ve örflerine hürmet ve saygıyla muhafaza eden, her türlü taklitçilikten uzak, millî şahsiyetini müdrik, iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi zaruretine inanıyoruz” bkz. MSP Parti Programı, Madde: 3, s.6. “Hükümetin teşkilinde temel ölçülerimiz millî ahlâk ve fazilettir” bkz. MSP Parti Programı, Madde: 9, s.7, “Millî, manevî ve ahlâkî değerlere saygılı olmak kayıt ve şartıyla basın hürdür” bkz. MSP Parti Programı, Madde: 19, s.9. “Ahlâk zabıtası teşkilatının ve yetkilerinin genişletilmesine ve millî ahlâkın koruyucu tedbirlerle muhafazasına ve kuvvetlendirilmesine çalışmalıdır” bkz. MSP Parti Programı, Madde: 48, s.12. “... Fertlerin manevî varlıklarını geliştirme vazifesinin layıkı ile ifası suretiyle yeni nesillerin her şeyden önce edep, ahlâk ve fazilet numunesi olarak yetiştirilmesidir” bkz. MSP Parti Programı, Madde: 66, s.15. “Askerî eğitim, şehitlerin ve gazilerin evlatlarına şehitlik ve gazilik mertebelerinin ulvî değeri anlaşılacak mahiyette olmalıdır” bkz. MSP Parti Programı, Madde: 80, s.16. MSP de MNP gibi partiye üyelik için, “manevî değerlere saygısız olmamak” şartını aramaktadır bkz. MSP Tüzüğü, Madde: 3, s.3.

Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan da siyasî kariyerine MSP'deki gençlik hareketlerinin başarılı bir organizatörü olarak başladı. Bu dönemdeki parti ile olan bağları, Nakşibendî tarikatının şeyhi olan Kotku'nun cemaatine bağlılığıyla daha da güçlendi.

MSP, 1977 genel seçimlerinde stratejisini Kıbrıs Harekâtı'nı CHP'ye rağmen kendilerinin gerçekleştirdikleri teması üzerine kurdu, fakat inandırıcı olamadı. Dört yıl önceye kıyasla 4 bin oy fazla alan (1.269.918) MSP'nin oy oranı, seçmen sayısının ve katılım oranının yükselmesi nedeniyle yüzde 11,8'den 8,6'ya düştü. Yeni dönemin ilk hükümeti Demirel başkanlığında AP, MSP ve MHP'nin oluşturduğu II. Milliyetçi Cephe koalisyonu oldu. Milletvekili sayısı yarı yarıya azalıp 24'e düşmesine rağmen MSP, “anahtar parti” iddiasını sürdürüp taviz vermez tutumunda ısrar edince AP zor günler yaşadı. Sonuçta II. Milliyetçi Cephenin ömrü kısa oldu.²⁸⁴

Ardından, 12 Eylül 1980 günü ordu yönetime el koydu ve darbeciler, daha ziyade Konya mitingini bahane ederek MSP yöneticilerini sıkıyönetim mahkemesinde yargıladı. MSP'liler sonuç olarak beraat etti, ancak örgütsel olarak çok ciddî darbe yediler. 12 Eylül cuntasının siyasî partilere izin vermesinin ardından Ali Türkmen'in başkanlığındaki 33 kişi 19 Temmuz 1983'te Refah Partisi'ni (RP) kurdu. Fakat cuntanın vetoları nedeniyle RP genel seçimlere katılma hakkını elde edemedi.²⁸⁵

RP Programı, MNP ve MSP gibi diğer Millî Görüş partilerinden farklı olarak; “Bu Program, Anayasa ve Siyasi Partiler kanununda yer alan, Atatürk ilkeleri doğrultusunda, tarih boyunca bağımsız yaşamış Türk Milleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyet ve Demokrasiyi korumak.. Türkiye Cumhuriyeti'nin her şeyden önce Atatürk Milliyetçiliğine bağlıdır” (RP Programı, Giriş, 1983:1) diyerek, ilk kez Atatürk ve Cumhuriyet'e bağlılık cümleleriyle başladı. Bunun yanı sıra, MNP ve MSP kadar olmasa da “din eğitime” ve “millî-manevî değerlere” de göndermede bulunur.²⁸⁶

²⁸⁴ Çakır, s.547

²⁸⁵ Çakır, s.548

²⁸⁶ Refah Partisi (RP), **Parti Programı**, Madde:1, Ankara: 1983, s.1 “Partimiz, milletimizin tarihinde tecellî eden birleştirici, barıştırıcı, millî ve manevî değerlerimize uygun ve manevî bütünlüğümüzün temelini teşkil eden bir

Böylelikle, RP programında asıl dikkati çeken nokta, daha önce sıkça dile getirilen “memleketin kalkınması” ve “milletin millî ve manevî değerleri” söylemine – 12 Eylül ortamının da etkisinden kaynaklanabilir- “Atatürk ve Cumhuriyet”i de dâhil etme çabaları göze çarpmaktadır. Bunu da parti programının birinci maddesinde şu şekilde dile getirirler: *“Temel gayemiz, milletimizi çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmaktır. Bu gayeye erişebilmek için; a) Memleketimizin her alanda imar ve kalkınmasına, b) Kültürel ve manevî gelişmesine gayret edeceğiz”*.²⁸⁷

RP'nin siyasî hayata damga vurması için yasakların kalkmasını ve Necmettin Erbakan'ın 11 Ekim 1987'de yapılan RP II. Kongresi'nde başkanlığa seçilmesini beklemek gerekecekti. RP ilk sandık başarısını 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde oyların yüzde 9,8'ini ve Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş illerinin belediye başkanlıklarını alarak gerçekleştirdi.

20 Ekim 1991 erken genel seçimleri RP için bir dönüm noktası oldu. Bu seçimlerden 4.121.355 oyla (yüzde 16,2) çıkan RP, yıllar sonra ilk kez TBMM'de 62 milletvekili ile temsil edilme şansını yakaladı.²⁸⁸ RP ideolojisinin muhafazakârlıktan ziyade İslâmî kavramlarla kurgulayan yanı ve söylemi vardı. Dünya görüşünü Millî Görüş şeklinde tanımlayan RP, diğer Millî Görüş Partileri gibi Muhafazakârlıktan ziyade İslâmcılığı baskın bir parti görünümündeydi.

RP seçimlerdeki oy oranını artırmasıyla birlikte bunu paralelinde değişim içerisinde olan bir parti görünümüne de erişmiştir. Bu durumu Çakır şöyle ifade etmektedir:

“1990'lı yılların sonlarıyla birlikte RP'nin de değişmeye başladığı gözlenmeye başlandı. Bu değişimin öncüsü olarak parti içerisinde “yenilikçi” olarak adlandırılan kanat dikkat çekmekteydi. Yenilikçilerin karşısına ise “geleneği” kanat

milliyetçilik anlayışına sahiptir” bkz. RP Parti Programı, Madde: 9, s.3 “Partimiz, ailenin milletin temeli olduğuna inanır. Ailenin güçlenmesi; huzur, saadet ve selamet içerisinde yaşaması ve her türlü yıkıcı maddî ve manevî tesirlerden korunması için gereken bütün tedbirlerin alınması.. Fertlerin manevî eğitim ve gelişimi aileden başlar” bkz. RP Parti Programı, Madde: 6, s.2 “Genliğimizin millî ve manevî değerlerimizle takviye edilmesi gereğine inanıyoruz.. Din eğitiminde aydın din alimi kadrosu yetiştirilmesi.. Din eğitimi manevî gelişmemizin temelidir.. Din eğitimi, millî kalkınma hamlelerinde milletimizin manevî potansiyelinin harekete geçirecek şartlara kavuşturulmalıdır” bkz. RP Parti Programı, Madde: 19, s.9

²⁸⁷ RP Parti Programı, Madde: 1, s.1

²⁸⁸ Çakır, s.548

çıkartıldı. Kaba bir analizle, o dönemde “gelenekçiler”in İslâmcı olarak kalmak istedikleri, “yenilikçiler”inse liberalleşme arayışında oldukları ileri sürüldü.²⁸⁹ Yenilikçilerle gelenekçiler arasındaki en temel ayrım, gelenekçilerin RP’yi ideolojik bir kadro partisi olarak tutmak istemeleri, yenilikçilerin ise onu “bir kitle partisi”ne dönüştürmeyi hedeflemeleriydi. Yani yenilikçiler, belli bir kesimin partisi olmak yerine RP’nin kapılarını diğer kesimlere de açmaktan yanaydılar”.

Erdoğan’ın başkanı olduğu İstanbul örgütünün başını çektiği yenilikçilerin harekete geçme fırsatını 27 Mart 1994 yerel seçimleri verdi.²⁹⁰ RP, 5 milyon 340 bin 969 oyla oy oranını yüzde 19’a çıkarttı ve 6 Büyükşehir, 22 il başta olmak üzere toplam 327 belediye başkanlığı kazandı. 1994 seçimlerinin RP açısından çok daha önemli bir sonucu, bu partinin büyük kent merkezli bir hareket olduğunu iyice ortaya çıkarmasıydı. 24 Aralık 1995 tarihinde yapılan genel seçimlerinde ise RP, 6.012.459 oyla toplam oyların yüzde 21,4’ünü aldı ve birinci parti oldu.²⁹¹

Millî Görüş’ün yerel yönetimlerin ardından dış politika ile gerçek sınavı 30 Haziran 1996’da Necmettin Erbakan’ın Refahyol Hükümetinin Başbakanı olmasıyla başladı. Tansu Çiller liderliğindeki DYP ile koalisyona giden RP’liler ilk olarak, o güne kadar sert bir şekilde karşı çıktıkları Çekiç Güç’ün görev süresinin ve olağanüstü hâl’in uzatılmasına “evet” demek zorunda kaldılar. Ardından İsrail ile yapılan askerî anlaşmayı imzaladılar. Refah-Yol iktidarı, Çekiç Güç, olağanüstü hâl, yolsuzluklar, İsrail’le anlaşma, Kürt sorunu, insan hakları gibi birçok konuda geri adım atarak genel kamuoyunda derin şaşkınlıklara yol açtı ve daha önemlisi kendi tabanını hayal kırıklığına uğrattı.

III.6. 28 ŞUBAT SÜRECİ VE AK PARTİ

Postmodern darbe olarak da adlandırılan ve Cumhuriyet tarihine “28 Şubat Süreci” olarak geçen 28 Şubat 1997 tarihindeki, dokuz saatlik MGK toplantısı, Erbakan’ın hiç de rakiplerinin tahmin ettiği ve kendisinin de sandığı gibi güçlü

²⁸⁹ Çakır, s.549

²⁹⁰ İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığına RP’nin adayı olarak girerek kazanan Erdoğan’ın en yakın rakibi olan ANAP’lı İlhan Kesici’ye yüz binden fazla oy fark atıp, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildiğinin anlaşılmasıyla Türkiye’de büyük bir şok yaşandı. Bkz. Çakır, s.551

²⁹¹ Çakır, s.555

olmadığını ortaya çıkardı. Burada alınan 18 kararın önemli bir kısmı RP'nin temel görüşlerine zıttı, hatta onun üzerinde yükseldiği toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik zemini ortadan kaldırmaya yönelikti.²⁹² 28 Şubat süreciyle birlikte Millî Görüş Hareketi, kendi iradesinin dışında zorunlu bir değişim ve dönüşüme sürüklendi. Bu yeni dönemde Millî Görüşçüler demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve sivil toplum gibi kavramları temel ilke olarak benimsediler. Milli Görüşçüler, o güne kadar yönlerini İslâm dünyasına dönmüş ve Avrupa Birliği üyeliğine karşı iken, birden bire Avrupa Birliği taraftarı olmaya başladılar.²⁹³ Fakat bu yeni ilkeler de içinde buldukları ideolojik krizi aşmalarına tek başına yardımcı olamadı.

Bir yıldan fazla süren Refahyol deneyimi ekonomide kaydedilen bir takım iyileşmelere rağmen, iç ve dış siyasette yaşanan başarısızlıklarla Türk siyasî hayatına geçti. Fakat Türkiye'deki gelişmeler, RP'ye ve İslâmcılığa geçmişin bir muhasebesini yapma imkânı da veren bu süreç, öncesinden alınan tecrübelerle yeni arayış ve metotları zorunlu hâle getirdi.

16 Ocak 1998 tarihindeyse Anayasa Mahkemesi RP'sini kapattı, Erbakan başta olmak üzere bazı yöneticilere siyaset yasağı getirdi. Fakat Millî Görüşçüler tedbirlerini almış ve 17 Aralık 1997'de yedek olarak Fazilet Partisi'ni kurmuşlardı. Bir ay sonra RP kapatılınca, yasaklı olmayanların büyük kısmı sırayla FP'ye geçti. ANAP'tan seçilmiş olan bazı milletvekillerinin de katılımıyla FP 146 milletvekiline ulaştı.

FP, ilk önemli sınavı 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimlerinde verdi. FP'liler kampanyalarını görünüşte, yıllardır telaffuz etmekten sakındıkları ama 28 Şubat süreciyle birlikte sahiplendikleri “demokrasi, insan hakları, hukuk devleti” üzerine oturtular... Bu kampanya sonucu FP, oyların ancak yüzde 15,4'ünü toplayarak DSP ile MHP'nin ardından üçüncü parti olabildi.

28 Şubat sürecinin getirdiği çözüme, partinin 14 Mayıs 2000 tarihindeki kongresi yaklaştıkça daha görünür hâl almaya başladı. Millî Görüş Hareketi'nde ilk kez bir kongrede iki genel başkan adayı çıktı: Erbakan'ın vekili Recai Kutan'ın karşısına

²⁹² Çakır, 571

²⁹³ AKP'nin önde gelen isimlerinden Bülent Arınç, kendisinde oluşan bu değişimi, “28 Şubat'ta AB'ci oldum!” sözleriyle özetlemektedir.

yenilikçilerin adayı olarak önce Bülent Arınç çıktı. Fakat Arınç, daha sonra adaylığını açıklayan Abdullah Gül lehine yarıştan çekildi. Sonuçta Kutun ve listesi 633, Gül ve yenilikçiler de 521 oy aldı. Bu sonuç, bu harekette artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı gerçeğini ortaya koydu.

Kongreden büyük bir moralle çıkan yenilikçiler, siyasî yasağı nedeniyle ön plâna çıkamayan gerçek liderleri Erdoğan'ın etrafında Millî Görüş'ten kopmanın hazırlıklarını yürüttüler. Geriye kalan en önemli pürüz, 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin FP'yi kapatmasıyla giderildi. Mahkeme FP'nin, kapatılan RP'nin devamı olma iddiasını oy çokluğuyla reddetti, ancak laiklik ilkesine aykırı faaliyetlerden FP'nin temelli kapatılmasına oy çokluğuyla karar verdi.²⁹⁴

28 Şubat sürecinde yaşananları, mevzi bir kayıp olarak niteleyen İslâmcı kesimler, farklı kurumlar altında örgütlenmeye başladılar. Gelenekçiler, 20 Temmuz 2001'de yine Recai Kutun'ın genel başkanlığında Saadet Partisi'ni (SP) kurarak Millî Görüş Hareketi'ne devam etmeye çalıştılar. Millî Görüş partilerinin sonuncusu olan SP de “*Önce Ahlâk ve Maneviyat*” sloganı ile MNP-MSP-RP-FP de olduğu gibi “millî-manevî” ve “dinsel-ahlâkî” değerler söylemini devam ettirmiştir.²⁹⁵

Ancak toplumda, “ne zaman iktidara gelseler engellenecekler!” algısının yaratılmasıyla, sorunların İslâmcılığın “ideolojik” yenilgisine dayandığı tespitini yapanlar da eklenince, farklı bir çatı altında, daha popüler örgütlenmelere gitmeyi tercih eden, “yenilikçi” olarak adlandırılan kadrolar 14 Ağustos 2001'de Erdoğan'ın başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurdular.

Böylece, “Bağımsızlar Hareketi”nden bu yana Millî Görüşçüler sırasıyla Millî Nizam Partisi (MNP), Millî Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi

²⁹⁴ Çakır, 574

²⁹⁵ “Bu programın ruhu ‘ahlâk ve maneviyatçılıktır’... Büyük Türkiye'nin ancak ahlâk ve maneviyat temeli üzerine kurulacağına inanıyoruz.. Diğer görüşlerden en önemli farkımız maneviyatçılığımızdır. Biz maneviyatçılığımızın gereği olarak ‘nefis terbiyesini’ esas alıyoruz. ‘Maneviyatçılık’ boyutu olmayan diğer görüşler genellikle ‘nefse esareti’ esas almaktadırlar. Saadete ancak maddî boyutun maneviyatçılıkla tamamlanması ile erişilebilir”. Bkz. Saadet Partisi (SP), **Parti Programı**, Madde: II.5, Ankara: 2001 s.5 “Eğitim kurumlarında insan hakları ve demokrasi ile din kültürü ve ahlâk dersleri okutulması zorunlu olacaktır” bkz. SP Parti Programı, Madde: III.8, s.9 “Materyalizm mutluluk getirmedi, maneviyatçılığa dönmek gerekir” bkz. SP Parti Programı, Madde: V.1, s.14 “Temel farkımız, biz ‘maneviyatçımız’ diğerleri genellikle ‘materyalist’, Biz ‘nefis terbiyesini’ esas alıyoruz, onlar genellikle ‘nefse esareti’, biz ‘manen ve madden kalkınmış öncü Türkiye’yi esas alıyoruz, onlar genellikle ‘sıradan Türkiye’yi esas alıyorlar” bkz. SP Parti Programı, Madde VI. Sonuç, s.24.

(FP) ve son olarak da Saadet Partisi'ni (SP) kurmuş oldular. Bundan böyle, yeni kurulan AKP ile Millî Görüş Hareketi yol ayrımına gelmiş oldu.

1967 yılından beri Türk siyasî hayatında İslâmcılığın temsilcisi konumundaki Millî Görüş Hareketi'nin lideri Erbakan, Millî Görüş'ü şu sözleri ile ifade etmektedir: “Milletimizin tarihî, ananevî ve bütün değerlerine saygılı olan görüş Millî Görüş'tür. Millî Görüş demek, bizim milletimizin kendi görüşü demektir. Sultan Fatih'in İstanbul'u fethederken kalbindeki inanç ne ise, Millî Görüş odur. Bizim milletimiz bin yıl Millî Görüş ile dünyaya hâkim oldu. Bugün de bütün dertlerimizin ilacı Millî Görüş'tedir...”.

Görüleceği üzere, başından beri Millî Görüş partilerinin monolitik ve bir parça totaliter öğeleri taşımasının yanı sıra teorik temeli hep zayıf kalmıştır. Kanaatimizce Erbakan'ın şahsında gelişen Millî Görüş Hareketi genel anlamda siyasal İslâmcılığın demokratik versiyonu olarak görülebilir. MNP'ten SP'ye kadar ki süreçte, Millî Görüş Hareketi'nde otoriter ve totaliter eğilimlerin egemen olduğu gözlemlendi. Özellikle Erbakan'ın dünyayı “büyük bir komplo” olarak açıklamada geliştirdiği İsrail ve siyonizm aleyhtarî tezlerin, Millî Görüş Hareketi'ni açık bir anti-semitik çizgiye taşıdığı gözlenmiştir. Fakat buna rağmen Erbakan, İsrail ile yapılan anlaşmayı imzalamak durumunda kalmıştır.

Bugün Erdoğan ve AKP'nin ana gövdesini oluşturan Millî Görüş kökenli kadroların büyük çoğunluğunun, 28 Şubat sürecinden itibaren içine girmiş oldukları, İslâmcılıktan ve dolayısıyla da Millî Görüşçülükten uzaklaşma, hatta sıyrılma yolunda çaba sarf ettikleri görülmektedirler. Erdoğan ise ısrarla kendisinin İslâmcı olmadığını, “Millî Görüş gömleğini çıkardıklarını”, hatta partisinin “kırmızı çizgileri”ni de “dincilik, ırkçılık ve bölgecilik” olarak sıralamaktadır. Erdoğan'ın şahsında yaşadığı tecrübeler ve siyasal görüşlerindeki Avrupa Birliği yönündeki dönüşüm süreci, bu anlamda Türkiye'deki İslâmî kesimin çoğunluğunda yaşanan tipik bir dönüşüm sürecidir. Dolayısıyla, bu dönüşüm sürecini sırf takiyye ile açıklamaya çalışmak eksik bir yaklaşım olacaktır.

Muhafazakâr Demokratlık aslında AKP temsilcilerinin, yöneticilerin ve tabanının enine boyuna tartışıp, kabullenip benimsediği bir kavram olmaktan ziyade; Millî Görüş kimliğinin yerine ikame edilebilecek daha sorunsuz ve daha meşru bir kimlik arayışı çabasıdır. Bu anlamda Muhafazakâr Demokrasi, Millî Görüşün kapalı, katı, uzlaşmaz ve taviz vermez “İslâmcı” görünümü yerine, yine dindar ama daha demokrat, daha uzlaşmacı ve daha modern bir arayış olarak karşımıza çıkmaktadır.

AKP Millî Görüş Hareketinden tamamen kopup, yeni bir hareket mi başlattı yoksa yaşanan siyasal tecrübeler sonucu böyle bir kimlik ile yola çıkması gerektiği şeklinde pragmatik ya da kamuoyunda da sıkça dile getirilen “takiyyeci” bir tavır mı belirledi? Bu sorun tezimizin sonraki sayfalarında tartışılacaktır.

AKP parti ileri gelenlerinin ve onun ideolojik destekçilerinin iddiaları ile şekillenen “Muhafazakâr Demokrasi” kimliğe verilen yüzde 75 sahiplenme oranı da, kısa bir sürede kurulup, şekillenen partinin Millî Görüşten ayrı bir kimliği benimsemesinin psiko-sosyal açıdan imkânsızlığı göz önüne alındığında akla başka çıkış yolu arayışlarının varlığını getirmektedir.

Millî Görüş acı tecrübesinden ders alan yenilikçiler, AKP kurucuları içine geçmişte Millî Görüş çizgisi içerisinde bulunanların dışında, değişik kesimlerden üyeler almayı ihmal etmediler. Öyle ki, AKP Kurucular Kurulu Üyeleriyle yaptığımız görüşmelerde, parti kurucularının neredeyse yarısından fazlasının daha önce “Millî Görüş Partilerinin” içinde yer almadıkları anlaşılmaktadır.

III.7. MUHAFAZAKÂR BİR FİGÜR OLARAK AK PARTİ VE DEĞİŞİME KATKISI

FP içinde Abdullah Gül tarafından başlatılan ve “Yenilikçi Hareket” olarak nitelenen milletvekili grubu, partilerinin Anayasa Mahkemesi tarafından 22 Haziran 2001 tarihinde kapatılmasının ardından Erdoğan’ın başkanlığında şekillenen partileşme çalışmalarına ANAP, DYP, MHP gibi farklı sağ partilerden gelen milletvekilleriyle birlikte katıldı. Bunun sonucunda 74 kişilik kurucular kurulundan oluşan Adalet ve Kalkınma Partisi, 14 Ağustos 2001 tarihinde Türk siyasî yaşamın 39. partisi olarak yerini aldı.

Türkiye’de büyük bir ekonomik güvensizlik ortamında gerçekleştirilen ve halkın ideolojik değil, ekonomik nedenlerle tercih yaptığı 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinden AKP yüzde 34 oy oranı ile iktidara gelmeyi başardı. AKP, her ne kadar Anayasa Mahkemesi tarafından laik Türkiye Cumhuriyeti için tehdit oluşturduğu iddiasıyla kapatılan RP’nin devamı niteliğindeki FP ile birlikte oluşan diğer bir parti olsa da, siyasî istikrar ve etkili yönetime özlem duyan Türk halkının büyük çoğunluğunun oylarını alabilmiştir. Öyle ki, yüzde 34’lük oy oranıyla 365 milletvekili çıkartan AKP, 550 kişilik TBMM çatısı altında Cumhuriyet tarihinde DP’den sonra en güçlü siyasal grup hâline geldi ve 58. Cumhuriyet Hükümeti AKP Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül tarafından kuruldu.

Yüksek Seçim Kurulu’nun Siirt’te seçimleri yenileme kararı alması Erdoğan’a TBMM kapısının açılması imkânını sağladı. 9 Mart 2003 tarihinde Siirt’te yapılan seçimlerin ardından milletvekili seçilen Erdoğan, Başbakan Gül’ün 11 Mart’ta istifasıyla 14 Mart günü 59. Cumhuriyet Hükümeti’ni kurarak Başbakan oldu. 1. Olağan Kongresini 12 Ekim 2003’te yapan AKP’ye delegelerin oylarının tümünü alan Erdoğan genel başkan seçildi.

AKP’nin almış olduğu yüzde 34’lük oy oranının Türkiye’deki İslâmcılara tekabül ettiğini ileri sürmek olanaklı değildir. Yapılan araştırmaların sonuçları, AKP’nin tüm partilerin seçmenlerinden oy aldığını göstermektedir. Buna göre, 1999 seçimleriyle karşılaştırıldığında, FP seçmeninin yüzde 69’u, MHP seçmeninin yüzde 38’i, ANAP seçmeninin yüzde 28’i, DYP seçmeninin yüzde 21’i ve hatta DSP seçmeninin de yüzde 14’ü 3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP’ye oy vermiştir. Bu verilerden çıkan sonuçlara bakıldığında, AKP’nin, özellikle muhafazakâr sağ seçmenin oylarının yanında DSP solundan da oy aldığını görmek mümkündür.²⁹⁶

3 Kasım 2002 Genel Seçimi, örgütlenmesi çok daha önce SP içinde olsa da partileşme süreci sadece bir-bir buçuk yıl öncesine dayanan AKP’nin yüzde 34,7 ile iktidar olup hükümet kurduğu ve CHP’nin yüzde 19,9 oy oranı ile muhalefet olduğu ikili parlamento sistemi ile sonuçlanmıştır. 1999’da FP’ye oy verenlerin büyük bir

²⁹⁶ Tekin, s.177

bölümünün AKP'ye oy verdiklerini kamuoyu araştırmaları göstermektedir. DSP, MHP, ANAP ve DYP gibi merkez partilerden boşalan toplam yüzde 40'lık oyun yüzde 11,3'ünün CHP'ye, yüzde 7,2'sinin Genç Parti'ye gittiği göz önüne alınınca, geriye kalan yüzde 21,5'lik merkez oyun AKP'ye aktığı anlaşılmaktadır. Bu demek oluyor ki, AKP tabanında İslâmcı bir seçmen kitlesi olsa da, AKP'ye oy vermiş toplam 10.779.489 kişiden yaklaşık olarak 7.700.000'ü 1999 seçiminde merkez partilere oy vermiş muhafazakâr seçmenlerden oluşmaktadır.²⁹⁷

AKP gibi muhafazakâr bir kimliği sahiplenmeye çalışan bir partinin Türk siyasetinde hızlı yükselişinin konjonktürel nedenlerine baktığımızda, muhafazakâr seçmenin siyasal tercihlerinde daha önceki seçimlerde de görülen oy geçişlerine neden olan etmenlerle büyük benzerliklerin olduğu görülmektedir. Erol Göka'ya göre en büyük benzerlik ise, tıpkı DP-AP ve sonra da ANAP tercihinde görüldüğu gibi, muhafazakârlığın tepeden dayatmacılığa eninde sonunda tepki vermesi, değişimin dinamiklerinin devletin değil, toplumun yönlendiriciliğinde olması gerektiğinin inatla savunulmasıdır. Muhafazakârlığın doğası da bunu gerektirir; muhafazakâr, kendisini değerlerin oluşturucusu ve devletin sahibi olarak görür. Refah-Yol Hükümeti zamanında ortaya konan 28 Şubat kararları ve ardından AKP önderliğine karşı geliştirilen yukarıdan tavır, muhafazakâr bünyede tepkiye yol açmış, buyurulan değer, toplumun içinden gelen, üstelik iddiasız ve kavga istemeyen AKP tercih edilmiştir. 12 Eylül'ün "muhafazakâr görünümlü darbecilerine karşı bile tepki vermekte gecikmeyen sıradan muhafazakâr, sessiz sedasız bir biçimde 28 Şubatçılıkla da sandıkta hesaplaşma yoluna gitmiştir".²⁹⁸

III.7.1. Ak Parti'nin Politik Kimliği ve Muhafazakârlık Anlayışı

Batı siyasal düşüncesine paralel olarak Türk siyasetinde de ekonomi politikaları ile birlikte kimlik ve kültüre ilişkin öğelerin son dönemde daha belirgin bir şekilde ortaya çıktığını gözlemlemekteyiz. ABD'de Hıristiyan kimliğini ön plâna çıkararak propaganda yapan Bush'tan, Avrupa'da ulusal kimliği ön plâna çıkararak

²⁹⁷ Göka, Görâl ve Güney, s.312

²⁹⁸ Göka, Görâl ve Güney, ss.312-313

önemli ölçüde oy toplayan aşırı sağcı Le Pen, Pim Fortuyn, George Haider gibi siyasetçiler bunun örnekleri arasındadır.

Kimliğin ön plâna çıkması bütün partileri etkileyecek bir durumdur. Tabî ki partilerin ağırlık verdikleri kimlikler ve kültürel öğeler arasında farklılıklar ortaya çıkacaktır; fakat önemli olan bunların partiler arasındaki ayrışmanın temeli hâline gelmesidir. Öte yandan, seçim kazanmak isteyen bir partinin, içinde çok ciddi çatışma unsurları barındırmaması koşuluya pek çok kimliğe ve kültürel öğeye hitap etmeye çalışması beklenir bir durumdur. CHP'nin bir süre önce gündeme getirdiği fakat sonradan terk ettiği “Anadolu İslâmı”, Erdoğan'ın AKP için dile getirdiği ve tezimizin de kısmen konusunu teşkil eden “Muhafazakâr Demokratlık” tanımı bu tür arayışların bir göstergesidir.

Türkiye’de 3 Kasım 2003 seçimlerinde kimlik siyaseti açısından çok önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Her ne kadar partiler arasındaki farklılıklar sadece kimlikle ilgili konulara indirgenemeyecekse de, önerilen ekonomik programların hemen hemen aynı olması, seçmenler açısından en önemli ayırt edici faktör kimlik ve adayın kişisel özellikleri olarak ortaya çıkma eğilimi göstermiştir.²⁹⁹

AKP'nin kurulma çalışmaları ile birlikte gündeme gelen siyasal kimlik arayışları, partinin iktidara gelmesiyle de artarak devam etmiştir. AKP'nin kimlik arayışında önemli bir etken, kendilerinin geldikleri taban olan “Millî Görüş”ün devamı olmakla suçlanmalarıdır. Muhtemelen bu yüzden, Millî Görüşçülüğün getirdiği birçok tutumdan ayrışıp yeni kimlik tanımlamasına gitme ihtiyacı duydular. Bu süreçte, partinin kurucu kadrosu, sık sık değişimden ve değişikliklerinden bahsediyor ve İslâmci olmadıklarını vurgulamak ihtiyacı hissetmişlerdir.³⁰⁰

Türk merkez sağ, DP, AP, DYP ve ANAP çizgisi; çevre sağ ise, biri milliyetçi MHP çizgisi, diğeri MNP, MSP, RP, FP ve son olarak da SP şeklinde süregelen Millî Görüş çizgisi şeklinde tasnif edilmesine rağmen, AKP İslâmci “çevre

²⁹⁹ Nazım Güveloğlu, “Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerine Etkileri”, **Praksis**, Sayı: 12, Güz, Ankara: 2004, s.31

³⁰⁰ Kurbanoglu, s.3

sağı” reddederek, kendisini DP, ANAP çizgisindeki “merkez sağ”da oturtma iddiasında olmuştur.

AKP’li Milletvekili ve yöneticilerin yarısından fazlası (yüzde 52) partilerinin yeni bir parti olduğunu ve kendilerini hiçbir partinin devamı olarak görmediklerini ifade etmektedirler. Yaklaşık olarak diğer yarısı da, AKP’yi DP ve ANAP’ın devamı olarak görmektedir. Kendilerini Millî Görüş’ün devamı olarak görenlerin oranı ise sadece yüzde 2’dir. Test ettiğimiz diğer sorulardan da anlaşılacağı üzere, partinin yöneticileri tarafından, yeni bir siyasî kimlik olarak “Muhafazakâr Demokrat” kimliği oluşturmaya ve oturtmaya çalışan, önemli bir oranda da (yaklaşık yüzde 75) bu kimliği benimsediklerini ifade eden AKP’li Milletvekili ve yöneticiler, “Millî Görüş” çizgisini ve kimliğini ısrarla reddetme eğilimindedirler.³⁰¹

1969’da MNP ile başlayan Millî Görüş çizgisi içinde gelişip sonunda tek başına iktidar şansını yakalayan AKP’nin, siyasî ve fikrî kimliği tartışmanın odak noktasını teşkil etmektedir. Her ne kadar parti önde gelenleri ve teorisyenleri “merkez sağ” ve “Muhafazakâr Demokrat” gibi tanımlamalar dışında diğer tanımlama ve adlandırmalara karşı çıksalar da AKP üzerine yapılan çalışmalarda farklı tanımlamalar da yapılmaktadır. Parti içindeki siyasî aktörlerin beyanları önemli olsa da, bu siyasî hareketin iç kamuoyu ve dış çevreler tarafından nasıl algılandığı da önemlidir. Yapılan analizleri ve konuyla ilgili çalışmaları gözden geçirdiğimizde, “Muhafazakâr Demokrat” dışında, “İslâmî Parti”, “İslâmcı Parti”, “Siyasal İslâm Partisi”, “İlimli İslâm”, “Müslüman Demokrat”, “Demokrat” ve “Merkez Sağ Parti” gibi farklı tanımlamalar öne çıkmaktadır. İlimli İslam terimi, özellikle son dönemlerde başta ABD’li ve Avrupalı siyasetçi ve akademisyenlerce Türkiye’deki AKP Hükümeti için kullanılmaktadır. Hatta kimilerince bunun diğer Müslüman ülkeler için bir model olabileceğine işaret edilmektedir.

AKP, yüksek temsil gücünü iktidar alanında gerçekleştirebilmek için kendisine, Millî Görüş dışında, meşru ve makbul bir kimlik aramaktadır. Bu bağlamda, aydınlar ve bürokratların yanı sıra, tabanına da ters gelmeyecek bir ideoloji olarak

³⁰¹ Safi, s.211

muhafazakârlığı, en uygun kimlik olarak görmüştür. Aslında AKP kamuoyuna deklare ettiği Muhafazakâr Demokrat kimliğiyle, ne olduğundan ziyade ne olmadığını beyan etmektedir. Muhafazakâr Demokrat kimlik, iç ve dış iktidar alanlarına girilirken sorulan kimlik ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş bir kimliktir.³⁰²

AKP'nin geliştirmeye çalıştığı Muhafazakâr Demokrasi kimliğinin Üçüncü Yol olduğu da iddia edilmiştir.³⁰³ Bilindiği gibi, Üçüncü Yol başlangıçta, “sosyal demokrasiyi yeniden diriltmek” iddiasıyla yola koyulmuştur. Üçüncü Yol'a göre bugünün ‘yeni’ koşullarında ‘eski’ sol siyasete dair her ne varsa geçerliliğini yitirmiş ve ‘yeni’ bir siyaset tarzını zorunlu kılmıştır. Aslında, Üçüncü Yol'cular sağ ve sol siyasetin ‘eski’ zıtlığını aşmış addedip, kendilerini ‘sağın ve solun ötesinde’ bir yerlerde konumlandırmaktadırlar. Örneğin John Gray'e göre Üçüncü Yol, ne sağ ne sol, ne ikisinin bir sentezi, ne de orta yoludur. Üçüncü Yol, yeni bir ortak zemin üzerinde yükselir.³⁰⁴

Üçüncü Yol'un baş teorisyeni Anthony Giddens'a göre, artık “piyasa ekonomisinin bilinen hiçbir alternatifinin kalmadığı” kabul edilmeli ve ‘devlet’ ile ‘piyasa’ arasındaki ‘eski zıtlık’ aşılmalıdır.³⁰⁵ Bir başka ifadeyle, Üçüncü Yol'cu anlayışta devlet, piyasa ve sivil toplum birbirini alternatif olarak değil, birbirini tamamlayıcı biçimde kurgulanmaktadır.

Buradan hareketle, Üçüncü Yol ile AKP arasında benzerlikler kurulabilir. Şöyle ki; AKP de bir anlamda, tıpkı Avrupalı Sosyal Demokrat Partiler gibi, “var kalabilmek için değişmek zorunda” kalan bir siyasî oluşumdur. Bu çabayla İslâmcı referanslar geri plâna itilmiş, daha evrensel, daha meşru ve ‘eski’ konumu da bir ölçüde içerebilecek olan “Muhafazakâr Demokrat” adlandırması uygun bulunmuştur.³⁰⁶ Siyaset sahnesine çıkarken karşılaştığı en ciddî problem meşruiyet edinme olan bu siyasî oluşumun, sahiplendiği “Muhafazakâr Demokrat” kimliği çok işlevlidir: Hem değiştiği ve yeni olduğu, ama ayaklarını hâlâ bu topraklara bastığı, hem de evrensel değerlere ters

³⁰² Karagüzel, s.3

³⁰³ Duygu Türk, “Adaletin ve Kalkınmanın Üçüncü Yolu”, **Praksis**, Sayı: 12, Güz, Ankara: 2004, s.19

³⁰⁴ Stephen Driver ve Luke Martell, **New Labour Politics After Thatcherism**, Polity, Cambridge: 1998 s. 177

³⁰⁵ Anthony Giddens, Üçüncü Yol ve Eleştirileri, s.152

³⁰⁶ Türk, s.20

düşmeyeceği mesajını verir. Bununla birlikte, dünyadaki Üçüncü Yol arayışları ile AKP'nin kimlik arayışı arasında ciddi farklılıklar olduğu da ortadadır.

AKP “Muhafazakâr Demokrat” adlandırmasıyla, hem İslâmcı mirasına çok aykırı düşmeyen, hem de İslâmcı olmanın ötesine geçerek kitleleşebileceği bir konum edinmeye çalışır. Çünkü değişen koşullar, yeni anlayışları zorunlu kılmaktadır. Erdoğan'ın dediği gibi, “artık çok katı ve kesin hatlarla ideolojilerin birbirlerinden ayrılmasına ve kutuplaşmasına değil, farklı ideolojiler arasında geçişkenliklerle birlikte yeni siyasal kulvarların oluşumuna tanık olduğumuz bugünün dünyasında, AKP “yeni bir anlayışı ve siyaset tarzını” temsil etme iddiasındadır.³⁰⁷

Türkiye’de AKP ile siyaset literatürüne giren “Muhafazakâr Demokrat” kimlik oluşturma gayretleri, değişik kesimlerce farklı adlandırılmalara neden olmaktadır. Özellikle geçmişte birlikte siyaset yaptıkları kesim Muhafazakâr Demokrasiyi “İslâm’ın Neo-Liberal kalıplara uyarlanması” ya da “İslâm’ın Protestanlaştırılması” şeklinde tanımlamakta, kimileri için de bu kimlik “liberal kapitalizmin Türkiye’ye başarıyla uyarlanmış bir versiyonu” şeklinde yorumlanmaktadır. Teoriden pratiğe dönük değil, pratikten çıkarsanan bir teorileşme çabası olarak “Muhafazakâr Demokrat” kimliğinin adlandırılması ve oluşturulması “isim arkadan gelir” mantığının bir yansımasıdır.³⁰⁸

Tüm bu çerçevede programına bakıldığında, AKP’yi Batı tipi muhafazakâr veya liberal bir partiden ayırt etmek güç görünmektedir. Sosyal adalet, daha adil gelir dağılımı, insan hakları vurgulamaları ve çok kültürlülüğe bağlılığı bakımından da, Avrupa tipi, üçüncü yolcu bir sosyal bir demokrat partiye bile benzetilebilir. Parti, kendisini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlamakla birlikte, programda, aile değerlerini destekleyen ve ailenin güçlendirilmesi ihtiyacını vurgulayan pasajlar dışında, muhafazakâr değerler fazla vurgulanmamıştır.³⁰⁹

Partinin muhafazakâr demokrasiye ilişkin görüşleri, Yalçın Akdoğan tarafından yazılan *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* adlı kitapta detaylı bir şekilde

³⁰⁷ Akdoğan, s.1

³⁰⁸ Ahmet Yıldız, “Muhafazakârlığın Yerleştirilmesi ya da AKP'nin ‘Yeni Muhafazakâr Demokratlığı’”, *Karizma*, Yıl: 5, Sayı: 17, İstanbul: 2004, s.54

³⁰⁹ Ergun Özbudun, William Hale, *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*, çev. Ergun Özbudun-Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap, 2010, s. 63

açıklanmıştır. Erdoğan, bu kitaba yazdığı ön sözde, AKP'nin, "siyaseti radikalleştiren cemaat anlayışına" karşı olduğunu belirtmiştir; bunun daha önceki İslamcı partilerin uygulamalarına bir atıf olduğu açıktır. Erdoğan, "siyasi şirket" olarak adlandırdığı, "her türlü siyasi fikirden yoksun, sadece rant dağıtmaya ayarlanmış" ikinci bir parti tipini de eleştirmektedir. Erdoğan, AKP'nin "merkez sağın tartışmasız tek gücü haline gelmiş" olduğunu ileri sürmektedir. Keza ona göre AKP'nin muhafazakârlık anlayışı, değişime karşı değildir; "değişimi gelişim ve ilerleme anlamında savunmaktadır. AKP geçmişin statükoculuk üzerine bina edilen muhafazakârlığı yerine, yeniliğe açık modern bir muhafazakârlık üzerinde durmaktadır. AKP'nin muhafazakârlıktan anlayışı mevcut yapıların korunması değil, bazı değerlerin ve kazanımların korunmasıdır. Bu koruma anlayışı ise ilerlemeye topyekün karşı ve kapalı olma değil, mevcut değeri yitirmeden gelişmeye uum sağlamaktır".³¹⁰ Muhafazakâr demokrasi vurgusunda, sınırlı devlet, hukuk devleti, bireyin merkez olması, serbest piyasa ekonomisi, güçlü sivil toplum, evrensel insan hakları, diyalog ve hoş görünün önemi gibi demokratik ve liberal değerler, sürekli olarak vurgulanmaktadır. Bu değerler, muhafazakâr olmaktan çok, liberal bir ideolojiyi çağrıştırmaktadır.³¹¹ AKP'nin önde gelen isimlerinin Liberal sıfatını kullanmaktan hoşlanmamalarına rağmen bu değerleri taşımaktadırlar. Bu hoşlanmamanın nedeni, gündelik Türkçede liberalizmin bazen aşırı hoşgörü veya gevşek davranışlarla özdeşleştiriliyor olmasıdır.

AKP'nin muhafazakârlığının en iyi tanımı, doğal ve evrimci bir değişimden yana ve sosyal mühendisliğe karşı bir tavrıdır. Erdoğan bunu şu sözlerle açıklamaktadır: "Her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımlar, sağlıklı bir demokratik sistem için engeldir... Muhafazakâr demokrasi kimliğimiz, her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşıdır."³¹² Erdoğan, AKP'nin 12 Ekim 2003 tarihli 1. Olağan Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada da, partinin muhafazakâr demokrat anlayışına ilişkin ipuçları vermektedir. Ona göre AKP çatışmaya dayanan bir siyaset anlayışının yerine, uzlaşmaya dayanan bir siyaset anlayışını geçirmiştir. Erdoğan, AKP'nin muhafazakâr demokratlığını, "toplumsal merkezi kavrayan" bir çizgi

³¹⁰ Yalçın Akdoğan, **Muhafazakâr Demokrasi**, Ankara: AK Parti Yayınları, 2003, ss. 1-12

³¹¹ Ruşen Çakır, Fehmi Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan, Bir dönüşümün Öyküsü**, İstanbul: Metis Yayınları, 2001, ss.145-156

³¹² Özbudun ve Hale, s.64

olarak tanımlanmıştır. Kendisi, muhafazakâr demokrasiyi, devletle toplumu, merkezle çevreyi birleştirecek bir köprü olarak görmektedir. Ona göre cumhuriyetçi ve demokratik değerler arasında bir çatışma yoktur. Erdoğan, cumhuriyetçi değerlerin kaynağı olarak Kemal Atatürk'ü göstermekte ve “o değerler bizim en sağlam dayanağımız olacaktır” demektedir. Nihayet, kendisi, dini, etnik ve bölgesel milliyetçilikleri, AKP'nin kırmızı çizgileri olarak reddetmektedir.³¹³

Ergun Özbudun AKP'nin programı hakkında şöyle söylemektedir:

“AKP'nin programı farklı yorumlara yol açmıştır. Tahmin edilebileceği gibi koyu laikçiler, AKP Programı'nı ve diğer siyasal demeçleri bir takiyye olarak görmektedirler. Onlara göre AKP, şeriatı dayalı bir devleti yavaş yavaş gerçekleştirme amacını güden, maskeli bir İslamcı partidir. Ancak bu aşırı kuşkular bir yana bırakıldıktan sonra da, AKP'nin ideolojisi konusunda bir zihin karışıklığı ve belirsizlik alanı mevcuttur. Bu eleştirilerden biri, muhafazakârlık kavramının müphemliğidir. Gerçekten de, muhafazakârlığın, sosyalizm ve liberalizm anlamında ideolojik bir programı yoktur”.

Özbudun'a göre, Muhafazakâr değerler, farklı tarihsel bağlamlarda farklı şekillerde dile getirilmiştir. Mesela, eski muhafazakârlığın, monarşiyi, kiliseyi, sosyal hiyerarşiye saygıyı desteklemesine; akıldan çok geleneklere ve deneyimlere güvenmesine; sınırlı, düzenli ve tedrici bir değişimi tercih etmesine rağmen, Amerikan ve İngiliz tipi yeni muhafazakârlık, liberal ve muhafazakâr değerleri bir araya getirmektedir.³¹⁴ Gerçekten, Türkiye'de çok partili dönemin çok büyük bölümüne hâkim olmuş bulunan merkez sağ partiler, muhafazakâr ve liberal değerlerin bir sentezini savunmuşlardır. Bu tahlil AKP'nin muhafazakâr demokrasi versiyonunun belki İslami değerleri biraz daha vurgulamak suretiyle, bu sentezi devam ettirdiğini göstermektedir. Bu anlamda AKP'nin ideolojisi ile daha önceki merkez sağ partilerinki (DP, AP, ANAP) arasında temel bir fark görünmektedir.

³¹³ Akdoğan, *Muhafazakâr Demokrasi*, ss.15-17, 38-39, 45-46

³¹⁴ Özbudun ve Hale, s.65

Gerçekten de DP'den AKP'ye kadar birbirini izleyen Türk merkez sağ partilerinin ideolojilerinde güçlü bir süreklilik unsuru var görünmektedir. DP, AP, ANAP ve DYP'nin karakteristik özellikler, Türk milliyetçiliğinin, geleneksel ve İslami değerlere duyarlılığın, bir yandan muhafazakâr sosyal değerleri korurken bir yandan da teknolojik modernleşmeye (kalkınmacılık) bağlılığın ve (CHP'nin vesayetçi yaklaşımının aksine) seçmene hizmete yönelik bir parti anlayışının birleşimidir. Bu anlamda, Türk merkez sağının muhafazakârlığı, bir siyasal ideoloji olarak muhafazakârlıktan çok, bir “kültürel muhafazakârlık” olmuştur. MSP-RP çizgisi, bu merkez sağ gelenekten bir sapmaydı. Bu çizgi, merkez sağ zihniyetinin birçok unsurunu (yani İslamcılık, milliyetçilik ve kalkınmacılık) muhafaza etmekle birlikte, muhafazakârlığı İslami bir siyasal ideolojiye dönüştürmesi ve radikalleştirmesi bakımından, ondan farklıydı. Şimdi ise AKP, İslamiyeti bir siyasal ideoloji olarak vurgulamamak suretiyle, eski merkez sağ geleneğe geri dönmüş görünmektedir.³¹⁵

AKP ideolojisinin müphemliğini vurgulayan eleştirmenler, partinin açık bir siyasal ideolojiden yoksun, herkese açık bir parti haline gelme ihtimaline işaret etmektedir. Mesela, parti programından veya diğer siyasal demeçlerden, “partinin bu özü nasıl tanımlayacağı, hangi değerlerin korunacağı, bunları kimin seçeceği, partinin bu seçmeli dönüşümü nasıl izleyeceği” konusunda bir ipucu bulmanın zorluğuna değinilmektedir. Bununla ilişkili bir eleştiri de, partinin, türban sorunu gibi hassas sorunların üzerine doğrudan doğruya gitmeyerek, bir “kaçınma politikası” izlediğidir. İddiaya göre, parti politikalarındaki bu belirsizlik, “İslamiyetin, marjinalleştirmeksizin Türk kamusal alanına hangi yollardan dahil edilebileceği konusunda bir tartışmayı engellemektedir.”³¹⁶ Buna karşılık, AKP ideolojisinde mevcut olabilecek bu türden belirsizliklerin, büyük ölçüde, muhafazakâr ideolojinin mahiyetinde mündemiç olan müphemlikten kaynaklandığı söylenebilir. Yukarıda işaret edildiği gibi muhafazakârlık, emredici bir programdan yoksun olarak, farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda farklı şekillerde gelişmiştir. Üstelik DP'den ANAP'a kadar Türkiye'deki bütün merkez sağ

³¹⁵ Ziya Öniş, “The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti** içinde, M.Hakan Yavuz, der., Salt Lake city UT: University of Utah Press, 2006, s.214

³¹⁶ Burhanettin Duran, “The Justice and Develepment Party's 'new politics': Steering toward conservative democracy, a revised islamic agenda or managment of new crises?”, **Secular and Islamic Politics in Turkey** içinde Ümit Cizre, der., Abingdon ve New York NY: Routledge, 2008, ss.91-92, 94-95

partiler, liberal ve muhafazakâr değerleri birleştirmeye çalışırken, hiçbir zaman katı ve tutarlı bir ideoloji geliştirmeyi amaçlamamışlardır. Bu anlamda AKP'nin davranışı, Türkiye'nin siyasal geleneklerine uygundur. Aynı şekilde, partinin İslamiyet konusunda suskun kaldığı ve “kendisini, İslamiyet’le açık bir ilişki kurmaksızın veya onu tartışmaksızın, İslamiyet yandaşı bir parti olarak belirlediği” yolundaki eleştiri haklı görünmemektedir.³¹⁷ Öyle davranmak geçmişteki İslamcı partilerin hatalarını tekrarlamak olur; partiyle laik kurulu düzen arasında, Türk demokrasisinin yaşamasını tehlikeye düşürecek şiddetli bir tartışmaya yol açabilirdi. AKP'nin pasif laiklik anlayışı, genellikle Türk halkının büyük çoğunluğunun beklentilerini karşılarken, öte yandan çatışma ortamından uzak durmayı sağlayacak tek gerçekçi politikadır. Bu, AKP'nin “dinsel sorunları siyasal arenaya getirmeyeceği” anlamına gelmez. Ancak AKP bunu, bir temel haklar sorunu olarak değerlendirip bu çerçevede hareket edecektir.³¹⁸

Benzer bir eleştiri, AKP'nin muhafazakâr demokrasi kavramını “müphem” ve “zihin karıştırıcı” olarak nitelendirmek suretiyle, temsili ve katılımcı ilkeler arasındaki, temel hak ve hürriyetlere bağlılıkla organik bir toplum anlayışı arasındaki sosyal adalet kaygısı ile bunun sürdürülebilmesinin sorumluluğunu devletten çok sivil topluma terk etmek arasındaki, katılımcı ilkeler ile siyasete teknokratik bir yaklaşım arasındaki tutarsızlıklara işaret etmektedir. Böylece AKP'nin neoliberal ve sosyal demokrat politikalar arasında bir “Üçüncü Yol” değil, neoliberal ve dini-muhafazakâr değerler arasında bir üçüncü yol olduğu sonucuna varmaktadırlar. Bu özellikle, partinin bir muhafazakâr demokrat kimlik edinme çabasında, İslamiyet'in- ideolojik bir yaklaşım olarak değil, sosyal bir varlık ve geleneğin bir parçası olarak-demokrasıyla bağdaşabilirliğine özel bir önem atfetmesi açısından doğrudur.³¹⁹

Bu eleştiriler olduğu gibi kabul edilse bile, mevcut olabilecek doktoriner uyumsuzlukların, DP'den AP' ye ANAP'a ve DYP'ye kadar bütün Türk merkez sağ partilerinde de mevcut olduğunu ve bunların, Türk merkez sağ seçmenlerin

³¹⁷ Sultan Tepe, “A Pro-Islamic Party? Promises and Limits of Turkey's Justice and Devellepmon Party”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti** içinde, M.Hakan Yavuz, der., Salt Lake city UT: University of Utah Press, 2006, s.130

³¹⁸ Ümit Cizre ve Menderes Çınar, “Turkey 2002: Kemalism, İslamism and Politics in The Light of the February 28 Process”, **South Atlantic Quartety**, cilt 102, Vol. 102, 2/3, 2003, s.327

³¹⁹ Özbudun ve Hale, s.68

çoğunluğunun değerlerindeki içsel uyumsuzlukları yansıttığını belirtmek gerekir. Burada en fazla söylenebilecek olan, geçmiş ve bugünkü merkez sağ partilere oranla, AKP'nin liberal ve çoğulcu değerlere bağlılığının daha güçlü, dini değerlere duyarlılığının da daha derin olduğudur. Sonuç olarak, AKP'nin kendisi için artık "İslami" olarak adlandırılmayacak yeni bir kimlik oluşturduğu söylenebilir. Nitekim Sarıbay, AKP'yi, "İsmen İslami, uygulamada liberal, tutumunda demokrat ve yönünde Batıcı" olarak tanımlamaktadır.³²⁰

Dolayısıyla, İslamcıların Batı yanlısı ve AB yanlısı olmalarıyla demokrasi ve insan haklarına bağlılıklarının güçlenmesi, laikçi düzenin baskıcı eylemlerine karşı koruyucu bir kalkan olarak görülebilir. Dağı'nın sözleriyle, "İslamcılar, demokrasinin meşrulaştırıcı gücünü ve erdemini idrak etmişlerdir. Ancak demokrasiye yönelmiş, temel ve siyasal haklara saygılı, Batı dünyasını ve özellikle Avrupa Birliği'yle bütünleşmiş bir ülkede varlıklarını sürdürebileceklerini görmüşlerdir. Batı karşıtlığından Avrupa-severliğe kayış, Türkiye Batı'dan-özellikle AB'den- uzaklaştıkça, İslami grupları bir tehdit olarak gören ordunun hâkimiyetinin daha güçlü olacağı gözlemine dayanmaktadır".³²¹

Özbudun ve Hale' e göre, "*Eski İslamcıların zihinlerindeki ikinci ve bununla ilişkili bir düşünce, 28 Şubat sürecinde büyük zarara uğramış olan sosyal ve ekonomik şebekelerini güvenceye almak olabilir. Bu bağlamda ileri sürüldüğü üzere, "tehdit altındaki İslamcılar, ilgilerini daha çok, İslamiyet'in sosyal ve ekonomik yapılarını, sosyal muhafazakârlığın temelleri olarak muhafaza etmeye yöneltmişlerdir. Dolayısıyla, 'siyasal' olmaktan çok, 'sosyal' bir İslamiyet fikri güç kazanmıştır. Siyasal İslam'ın yükselişinin, İslamiyet'in Türkiye'deki sosyal ve ekonomik nüfuzuna zarar vereceğini idrak eden AKP, siyasal İslam'ın kendi kendisini mağlup eden başarısından kurtulabilmek için, "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlamıştır.*"³²²

Siyasal İslam'ın dönüşümü, sadece siyasal parti düzeyinde olmakla birlikte aynı zamanda İslamcı aydınların değişiklik gösteren davranış ve tutumlarında da

³²⁰ Hakan Yavuz, *Islamic Political Identity in Turkey*, Oxford ve New York NY: Oxford University Press, 2003, s.260

³²¹ Özbudun ve Hale, s.69

³²² Özbudun ve Hale, s.70

görülmektedir. Eski İslamcıların, demokrasi, insan hakları, modernlik ve ilerleme gibi kavramların özü itibariyle batılı ve İslamiyet'e yabancı görerek, tamamen reddetmelerine karşılık, şimdi aynı kişiler, liberalizm, demokrasi ve insan hakları terimleriyle konuşmakta ve AB'yi kurtarıcı olarak görmektedirler. Mesela, önde gelen bir İslamcı aydın olan Ali Bulaç'a göre, 1997'den bu yana, "birçok kişinin hayatını kâbusa çevirmiş olan olaylar, insanların AB'yi bir kurtarıcı olarak görmelerine yol açmıştır". Bulaç, "ancak AB üyeliğinin, Türkiye' de insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti standartlarını yükseltmek için imkânlar sunacağını" ifade etmekte ve laik Kemalist elitleri, Kopenhag kriterlerinin kabulüne ve uygulamasına karşı direnmekle eleştirmektedir.³²³

Şu ana kadarki tahlillerimiz, esas itibariyle, AKP'nin tüzük, program ve diğer resmi belgelerine dayanmıştır. Bu gibi belgelerin, partinin gerçek mahiyetini anlamakta ancak sınırlı değer taşıdığı, çünkü onun gerçek niyetlerini gizlemesinin her zaman mümkün olduğu, elbette ileri sürülebilir. Nitekim Türkiye'deki bazı radikal laikçiler, AKP'yi kuşkuyla karşılamakta ve onun nihai hedefinin şeriata dayalı bir İslam cumhuriyeti kurmak olduğuna inanmaktadır. Oysa partinin hükümetteki icraatı, bu kötümser tahminlere hak verdirmemektedir. Şu kadarını söylemek yeterlidir ki, yukarıdaki analiz ışığında, AKP'yi İslamcı, hatta "post İslamcı", "yeni İslamcı" veya "ılımlı İslamcı" bir parti olarak nitelendirmek güçtür. AKP, birçok üst düzey liderin İslamcı geçmişine rağmen, ideolojik bakımdan, Türkiye' deki merkez sağ geleneğine, eski "milli görüş" partilerine olduğundan çok daha yakındır. Onun dinden esinlenen muhafazakârlığı, siyasal veya ideolojik olmaktan çok, kültürel ve sosyal niteliklidir. AKP, şüphesiz, taraftarlarının dini inançlarına ve hayat tarzlarına karşı duyarlıdır ve onlara sosyal ve kamusal alanlarda yeni fırsat alanları açmakta isteklidir. Ama toplumu ve siyaseti İslamileştirmek amacıyla devlet gücünü kullanma niyetinde görünmemektedir. AKP ideolojisinin eklektik mahiyeti, hatta bazı gözlemcilere göre bir ideolojiden yoksunluğu, hem radikal İslamcı kamptan, hem bazı liberal yorumcularından gelen eleştirilere yol açmıştır. Ancak, Türkiye siyasetinin kendine özgü özellikleri düşünüldüğünde, bu AKP için tek gerçekçi ve siyasal açıdan en yararlı

³²³ Kenan Çayır, "The Emergence of Turkey's Contemporary 'Muslim Democrats'", **Secular and Islamic Politics in Turkey** içinde Ümit Cizre, der., Abingdon ve New York NY: Routledge, 2008, ss.62-79

seçenek olabilir. Sonuçta, ideolojik saflık ve tutarlılık, hiçbir zaman, Türk merkez sağının ayırt edici bir özelliği olmamıştır. Benzer şekilde, “muhafazakâr demokrat” etiketinin yanlış bir isimlendirme olduğu yolundaki eleştiri de, inandırıcı görünmemektedir; çünkü AKP, kendi tarzında hem muhafazakâr, hem demokrattır. İfade edildiği gibi bu etiket, “partiye, milletlerarası camiayı ve Türkiye’deki laikçi kurulu düzeni tedirgin etmeksizin, İslamcı seçmenlere İslamiyet’in, partinin kimliğinde ve politikalarında önemli bir rol oynamaya devam ettiği güvencesini veren bir kimlik kazandırmaktır.”³²⁴

III.7.2. Cumhuriyet ve Demokrasi’ye Bakışı

Muhafazakârlıkta devlet, ideal ahlâk, siyaset ve topluma ulaşmak için önemli bir kurum olarak görüldüğünde, güçlü bir devlete gereksinim duyulur. Benzer şekilde Türk muhafazakârları da devlete önemli fonksiyonlar yükler ve neredeyse onu kutsarlar. Bu doğrultuda, Türk siyasetinde yer alan ve muhafazakâr olarak adlandırılan siyasal partiler de parti programlarında devlete önemli görevler yüklemişlerdir.

AKP ise parti programında, devletin fonksiyonu konusunda muhafazakâr partiler ve Millî Görüş partilerinin müdahaleci ve kapsayıcı devlet anlayışından farklı bir tutum sergileyerek, devletin daha sınırlı ve daha az müdahaleci olmasını ister. Bu açıdan klasik Türk muhafazakârlarının her şeyi kontrol edebilen “mistik ve kutsal” devlet olgusu yerine devleti; “*bireye hizmet için ve bireylerin oluşturduğu etkin bir hizmet kurumu*” olarak kabul eden bir anlayış ortaya koyar.³²⁵ Hatta daha da ileri gidip - liberal bir söylem dili kullanarak- devletin; güvenlik, adalet, temel eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetleri dışında kalan tüm hizmet alanlarından icracı sıfatıyla çekilmesini talep eder.³²⁶

Yine aynı şekilde, “çağımız bir yönüyle küreselleşme çağı, diğer yönüyle yerelleşme ve yerel yönetimlerin devlet sistemleri içindeki ağırlıklarının arttığı bir

³²⁴ Duran s.86

³²⁵ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), **Parti Tüzüğü**, Madde: 4, Ankara: 2002, s.5

³²⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), **Parti Programı**, Ankara: 2002, s.60

çağdır” diyerek, merkezî yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetim yetkilerinin yerel yönetim politikalarına uygun olarak yeniden düzenlenmesini istemektedirler.³²⁷

Klasik muhafazakârlara göre, toplumsal düzenin ve istikrarın sağlanabilmesi için güçlü bir devlete gereksinim vardır. Benzer şekilde Türk kültüründe de, “güçlü devlet”, “büyük devlet” imgesi kutsanıp yüceltilen, hatta mitleştirilen bir olgudur. Bununla birlikte, günümüzde Batılı muhafazakârların olumlu yaklaştığı yerel yönetimler, kimi Türk muhafazakârlarınca, Türkiye’yi federasyona, bunun sonucunda da bölünmeye götürebilecek bir yol olarak algılanabilmekte ve zaman zaman kuşkuyla yaklaşılabilen bir nitelik kazanmaktadır.

Cumhuriyet ve demokrasi konularında ise, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson Muhafazakârları birbirinden oldukça farklı görüşlere ileri sürmüşlerdir. Kimi muhafazakârlar demokrasiyi yüceltirken, kimi de Cumhuriyeti ön plâna çıkarmışlardır. Ülkemizde de Cumhuriyet dönemi Türk muhafazakârları ısrarla; “Cumhuriyetin kendisi ile temelde herhangi bir sorunları olmadığını, ancak Cumhuriyet’in kimi uygulanış biçimine itirazları olduğunu” öne sürerler. Bunun yanı sıra, düşünsel anlamda, birkaç Türk muhafazakârının dışında demokrasiye vurgu neredeyse yok gibidir. Fakat 3 Kasım 2002 tarihinde iktidara gelen AKP’liler, Cumhuriyet ile temelde bir sorunları olmadığını ileri sürmekle birlikte, Millî Görüş dönemlerinde pek dil getirmedikleri demokrasiyi, özellikle 28 Şubat süreci sonrası dönemde sürekli gündemde tutmuşlardır. Tabî ki burada demokrasi, kendilerine yönelen baskının kaldırılması ya da hafifletilmesi amacıyla istenen bir araç konumundadır.³²⁸ Onların Cumhuriyet ve demokrasi ile ilgili yaklaşımları parti tüzük ve programlarında şu şekilde yer almaktadır:

“AK Parti, Türk Milleti’nin en önemli yönetim kazanımının, Cumhuriyet olduğuna ve egemenliğin, kayıtsız ve şartsız milletimize ait olduğuna inanır. “Millî irade”nin tek belirleyici güç olduğunu kabul eder. Millet adına egemenlik yetkisi kullanan kurumların ve kişilerin gözetmeleri gereken en üstün gücün ise, hukukun

³²⁷ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.62

³²⁸ Demokrasinin amaç olmayıp bir araç olduğu düşüncesi, Türk siyasetinde bu aracın hangi amaçla ve nereye kadar kullanılacağı tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Bu açıdan, AKP Genel Başkanı Erdoğan’ın geçmiş yıllarda demokrasiyi bir tramvaya benzetmesi ve yeri geldiğinde bu tramvaydan inileceğini belirten görüşü Türk siyasetinde tartışmalara neden olmuştur. Bkz. *Hürriyet*, 11.07.1998. Erdoğan’ın geçmişte bu tür radikal söylemlere sahip olması nedeniyle bugün geldiği noktadaki söylemlerine kuşkuyla bakılmaktadır.

üstünlüğü ilkesi olduğunu savunur. Akıl, bilim ve tecrübenin yol gösterici olduğunu benimser. Millî irade, hukukun üstünlüğü, akıl, bilim, tecrübe, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve ahlâkîliği, siyasî yönetim anlayışının temel referansları olarak kabul eder”.³²⁹

“Cumhuriyet, binlerce yıllık tarihimiz içerisinde elde ettiğimiz kazançların en önemlilerindedir. Bütün gayretlere ve gelişmelere rağmen AK Parti, Cumhuriyetimizin demokratik bir cumhuriyet olması için bugüne kadar alınan mesafenin çok yetersiz olduğuna inanmaktadır”. “Bu programın içtenlikle benimsediği siyasî doğrultu ve önerilerle Cumhuriyetimizin hukukun üstünlüğüne, insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir”.

Buradan da anlaşılacağı gibi, AKP’liler eleştirilerini “Cumhuriyet”in kendisine değil; onun tek tipçi, halktan kopuk, aşırı merkezîyetçi ve otoriter olduğunu iddia ettikleri uygulamalarına yöneltirler. O nedenle de onlar, Cumhuriyet’in daha çok demokrasi içererek, “Demokratik bir Cumhuriyet”e dönüşmesini savunmaktadırlar:

Bu doğrultuda AKP, “tek tipçiliğe” karşı çıkararak farklılıkların bir aradalığını savunur. “Partimiz din, dil mezhep, bölge, etnik köken ve cinsiyet farkı gözetmeksizin bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını birinci sınıf vatandaş olarak görür ve kucaklar. Bizim demokratik anlayışımızda farklılıkların birbirine dönüşme mecburiyeti yoktur. Tarihî tecrübelerimizden süzülerek gelen farklı olanların bir arada barış içinde yaşama kültürü de bundan başka bir şey değildir”.³³⁰

Cumhuriyetin önemini ve gerekliliğini kabul ettiklerini ifade eden AKP’li temsilci ve yöneticiler onun daha çok demokrasi içermesi gerektiğini savunmaktadırlar. “Cumhuriyet-demokrasi” ilişkisini sorular sorulduğunda; büyük bir çoğunluk Cumhuriyet’in ideal bir devlet biçimi olduğu, ama daha çok demokrasi içermesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Cumhuriyete gerek yok, demokrasi yeterlidir diyenlerin oranı ise sadece yüzde 5’i geçmemektedir.³³¹ Bu bakımdan, AKP’li temsilci ve yöneticilerden cumhuriyete karşı olduğu anlamı çıkarılan yaklaşık yüzde 10’luk

³²⁹ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Tüzüğü*, Madde:4, s.1

³³⁰ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.115

³³¹ Safi, s.237

kesimin, aslında Cumhuriyet'ten çok onun Türkiye'deki uygulanış biçimine karşı olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana muhafazakârlar, Cumhuriyet'in kendisine karşı olmadıklarını; onun toplumdan kopuk, tek tipçi, otoriter, tepeden inmece, dışlayıcı, horlayıcı, dayatmacı ve baskıcı uygulanış biçimine karşı olduklarını hep belirtme gereğini duymuşlardır.

III.7.3. Din ve Laikliğe Bakışı

Din muhafazakârlık ilişkisi bağlamında dini motifli siyasal hareketten evrilen siyasi unsurlar tarafından kurulan AKP'nin muhafazakâr kimliği üstlenmesi İslamiyet-muhafazakârlık ilişkisinin en üst düzeyde gündeme taşınmasına vesile olmuştur. Bu ilişki beraberinde İslamcıların AKP şemsiyesi politik sistemde meşru görülmelerini sağladıkları ve AKP'nin gerçek anlamda muhafazakâr kimlik taşıdığı şeklindeki zıt değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir.

Yasin Aktay, AKP'nin muhafazakâr kimliğinin İslâmıcı siyasal hareketin meşru bir dil arayışı olarak yorumlamakta ve AKP'nin seçmeni ile arasındaki zımnî iletişime dikkati çekmektedir. Ona göre, “*AKP muhafazakârlık söylemini isletirken seçmenin önemli kısmı (AKP seçmenin yaklaşık üçte birinin RP-FP seçmen kitlesi olduğu unutulmamalı) bunu İslamcılık olarak anlıyor veya İslamcılığın bu siyasal momentten ayrı tutulması gerektiğini ikrar ediyor*”³³² Aktay'ın bu yaklaşımı, AKP muhalifi çevrelerin takiyye iddiasına dönük bir argüman olma özelliğini taşımaktadır.

AKP programının giriş bölümü “*Allah'ın yardımıyla her şey bizimle daha iyi olacaktır*” şeklinde belirtilerek partinin muhafazakâr ve/veya dindar yönüne ilişkin ipucu verilmiştir.³³³

Milli Görüş çizgisinin araçsal laikliği yerine, laikliği programında ilkesel düzeyde savunan AKP'nin,³³⁴ programında laiklik ile ilgili maddeler, Muhafazakâr kimlik açısından tutarlı bir önermeye sahiptir;

³³² Yasin Aktay, “İslamcılıktaki Muhafazakâr Bakiye”, (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003 s. 350

³³³ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.116

³³⁴ Serdar Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, s.281

“Partimiz, dini, insanlığın en önemli kurumlarından biri; laikliği ise demokrasinin gerekli şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına da, örülenmesine de karsıdır. Esasen laiklik her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını; ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlayan bir ilkedir. Bu bakımdan laiklik özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir. Partimiz, kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yasayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan, dini, siyasi, ekonomik veya baksa çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yasayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez.”³³⁵

Laiklik bahsinde AKP'nin belirli hassasiyetleri koruduğu gözlenmiştir. Örneğin laiklik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na girişinin 69. yıldönümü dolayısıyla yayımlanan mesajlarda Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer laikliğin din ve vicdan özgürlüğüne indirgenemeyeceğini belirtirken, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, din ve vicdan hürriyetinin teminatı anlamını taşıyan laikliğin hiçbir zümrenin ve ideolojinin tekeline indirgenmemesini savunmuştur.³³⁶

Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere AKP kurmayları İslami eğilimli örgüt ve şahıslar tarafından gerçekleştirilen terör olaylarına istinaden muhtelif zamanlarda yaptıkları açıklamalarda “İslami terör” tanımlamasının yanlış olduğunun altını çizmişlerdir. Gösterilen bu hassasiyetin Milli Görüş geçmişinin getirdiği tahayyülün bir sonucu olduğu not edilmelidir. AKP'nin tutumu, sosyo-ekonomik yaşamın birçok alanında İslami tanımlamalara yer veren tabandan beslendikleri için kavramsal özdeşleştirmeye sebebiyet vermemek içindir.

³³⁵ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.118

³³⁶ **Sabah**, 06 Şubat 2006

AKP'nin muhafazakâr kimlik beyanı ile ne olduğundan ziyade, ne olmadığını anlatmaya çalışması 28 Şubat sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.³³⁷ Bu yansıma birisi askerın gölgesi altında ortaya çıkan dışsal baskı, ikincisi ise 28 Şubat sürecinin Milli Görüş hareketi içerisinde yarattığı içsel değişim dalgasının oluşturduğu etki olmak üzere iki unsur etrafında anlaşılabilir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın danışmanı Yalçın Akdoğan'ın dinin Türkiye'nin toplumsal yapısında ve jeopolitik konumunda taşıdığı öneme ilişkin olarak yaptığı; Türkiye'nin din gerçeğini kullanarak bölgesel güç olarak avantajlar sağlaması, kalkınma için manevi motivasyon ortaya çıkarması, alt kültürlerin ve farklı kimliklerin oluşumunda dinin öneminin göz ardı edilmemesi, düşünce ve vicdan özgürlüğü kapsamında inanç özgürlüğünde yer alması gerektiği, toplumsal birlik, asayiş ve güvenlik, ahlak ekseninde bilinçlenmesi gibi alanlarda dinin önemli işlevinin bulunduğu³³⁸ yönündeki saptamaları AKP'nin Milli Görüş geleneğine alternatif olarak dine açmak istediği yeni kulvar açısından anlamlıdır.

Akdoğan'a göre 3 Kasım 2002 milletvekili seçiminde her toplumsal kesimden insanların AKP'ye oy vermiş olmaları, seçmen kitlesinin Milli Görüşçü tabanıyla sınırlı kalmadığını gösteriyor.³³⁹ Bu ve benzeri analizlerde ilk göze çarpan unsur değerlendirmelerde Milli Görüş haricindeki kitle üzerinde durulması ancak bizatihi Milli Görüş tabanının taşıdığı potansiyelin göz ardı edilmesidir. Sağlıklı bir muhafazakâr tabanın tesis edilmesi, birazda bu Milli Görüş tabanının dönüşümüne bağlıdır.

AKP, Milli Görüş yapısını değiştirmeyi misyonu olarak ele almamaktadır. Yalçın Akdoğan'ın belirttiği gibi "Ak Parti siyasal islamı tasfiye etmek değil, siyasal İslam olarak konumlanmamak amacıyla hareket eden bir parti görünümündedir."³⁴⁰

AKP'nin İslamcı söylemden uzak durması çatışma modeli yaratmama kaygısından da ileri gelmektedir. Nitekim Akdoğan, "Ak Parti yönetimi ılımlı İslam'ın

³³⁷Cemal Fedayi, "AKP'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin", **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara: 2004, ss.155-156

³³⁸ Akdoğan, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, ss.85-86

³³⁹ Akdoğan, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, s.107

³⁴⁰ Akdoğan, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, s.108

temsilcisi veya Müslüman Demokrat bir parti hüviyetine bürünmeyi iç politik kaygılar ve siyasal konumlanma açısından uygun bulmuyor. Ak Parti'nin yeniden İslamcılığın herhangi bir kategorisinde yer almasının siyasal gerilime dönüş olacağını düşünüyorlar”³⁴¹ şeklindeki görüşü ile partinin temel kaygılarından birisini ortaya koymuştur.

Akdoğan'a göre etnik, dinsel, bölgesel milliyetçiliğe karşı olmayı kırmızı çizgileri olarak ilan eden AKP'nin Türkiye'de merkezde siyaset yapmanın kırmızı çizgilerini ifade eden ülkenin bölünmez bütünlüğü ve sistemin laik karakteri ilkeleri ile uyumlu bir profil sergilemektedir.³⁴² Bu durum, AKP'nin merkezde yer almanın asgari standartlarını ilk elde oluşturmayı, diğer tali unsurları ise bu anlamsa zemininde değerlendirmeyi planladığı göstermektedir.

Serdar Şen, AKP Milli Görüşçü mü? adlı kitabında ana argüman olarak ülke içi dinamikler üzerine yükselen Milli Görüş'ün uygulanan kapitalist modelin değişimine paralel olarak değişime uğradığını, MNP, MSP ve RP'nin birinci dönem Milli Görüş partileri, FP, SP ve AKP'nin ise ikinci dönem partileri olarak ele alınabileceğini, değişim sürecinin ana partisinin FP olduğunu, savunmaktadır. Buna göre;

*“Milli Görüşün birinci dönem partilerinin programlarında; kalkınma, ağır sanayi, planlama, milli menfaat, medeniyet, sanlı tarihimiz, manevi değerler, hak, adalet, hakikat, yabancı kültür istilası, manevi istila hareketi, milli vicdani milli ahlak gibi kavramların yoğun kullanımı ile karşılaşılrken, ikinci dönem partilerde; küreselleşme, bölgesel ilişkiler, gerçekçi dış politika, yeni dış ticaret alanları, uluslararası rekabet, serbest pazar ekonomisi, özelleştirme, yabancı sermaye, bürokratik idari yapının ıslahı, yerel yönetimlere yetki devri ve güçlendirilmeleri, demokrasi, insan hakları, özgürlükler, birey, sivil toplum, özgürlükçü anayasa, uluslar arası değerler, evrensel standartlar ve diyalog gibi kavramlar ön plana çıkmıştır”*³⁴³

Ruşen Çakır; *“Biz Erdoğan'ın İslamcı/şeriatçı bir geçmişe sahip olduğunu biliyor tanıklık ediyoruz. Ama onun ister kendi rızasıyla, ister sorunlu olarak bir*

³⁴¹ Akdoğan, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, s.111

³⁴² Akdoğan, Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, s.137

³⁴³ Şen, s.18

dönüşüm yasadığını da biliyoruz”³⁴⁴ ifadesini kullanması AKP’yi her halükarda Milli Görüş veya İslami kontekstten ayırmanın gerekliliğini gösteriyor.

AKP, 8 yıllık zorunlu eğitim ve imam hatip liseleri gibi konularda Milli Görüş çizgisini sürdürmektedir. AKP, din eğitimi konusunda da benzer yaklaşımı devam ettirmiştir. Milli Görüşçü partilerin eğitimi milli ve manevi değerlerin tesisi için bir araç olarak görme anlayışı ise AKP tarafından açıkça benimsenmemiştir.

Cemil Çiçek’in verdiği bir röportajda 15 yaşın altındaki çocukların Diyanet İşleri Başkanlığı Yasası’na göre isteğe bağlı kurs alamamasını, 12 yaş altındaki çocukların ise yaz kurslarına katılamamasını eleştirmesi, AKP’nin dinsel alandaki hassasiyetleri arasında önemli yer tutmuştur. Dinsel eğitimin önemine değinen Cemil Çiçek, tipik bir muhafazakâr olarak, tabanın değerlerine saygı duyulması gerektiğinden bahisle, devletin dini alandaki gerekli hizmeti gerçekleştirmesini savunmuştur.³⁴⁵ Anadolu İmam Hatip Liselilerin çıkarılan bir yönetmelikle üniversite girişte katsayı engelinin kaldırılmış olması, AKP’nin eğitimdeki hassasiyet alanının göstergesidir.

Başbakan Erdoğan’ın ve genel olarak AKP’li parlamenterlerin ortak tavrı türban meselesinin çözülmesi, Kur’an öğretiminde daha serbest bir sistemin uygulanması yönünde olmuştur. Başbakan, misyonerlerin İncil dağıtmasına kızanların Kur’an kursları konusunda katı tavır alışlarını eleştirirken, türban konusunda zamanlamanın altını çizmiştir.³⁴⁶ AKP’nin dinsel alanlarda sergilediği hassasiyet, muhafazakâr bir partiden beklenebilecek bir tavidir. Parti üyelerinin büyük çoğunluğunun Milli Görüş tandanslı geçmişe sahip olması sebebiyle ise, dini içerikli taleplerin dini yaşam tarzının bir yansıması mı yoksa temel hak ve özgürlüklerin tesis edilmesi adına mı yapıldığı konusunda şüpheye sebebiyet vermektedir.

³⁴⁴ Çakır ve Çalmuk, s.235

³⁴⁵ Vatan, 13 Haziran 2005

³⁴⁶Enis Berberoğlu, “**Tom Miks Serbest Kura’an Niye Yasak** <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/06/18/>, 2005

Recep Tayyip Erdoğan bazı gazetelerin genel yayın yönetmenlerine verdiği röportajda, iktidarının önceliklerini eğitim, sağlık, adalet ve güvenlik olarak sıralamıştır.³⁴⁷

AKP yönetiminin zorunlu din dersinin devamını savunması, din dersinin aslında bir kültür dersi olduğunun altını çizmesi, nüfus cüzdanlarından ise din hanesinin kaldırılmasına itiraz etmemesi dini alanda kırmızı çizgileri açıkça göstermektedir.³⁴⁸

Başbakan Erdoğan, genel yayın yönetmenleriyle yaptığı söz konusu röportajda, imam hatiplileri arka bahçeleri olarak gören zihniyetten kendilerini ayırdıklarını, imamları dini fonksiyonları ile aldıklarını, devletin imamının olmadığı yerde ehil olmayanların bu işe soyunduklarını ve bu çerçevede gerekli kadro tahsisinin yapılmasının zorunlu olduğunun altını çizmiştir. Başbakan, büyük şehirlerde Cuma günleri yaşanan cami açığına da dikkat çekerek cami açığının bulunduğunu savunmuştur.³⁴⁹

AKP iktidarı siyasi kadrolaşma iddiaları ile yüzleşmek zorunda kalmış ve bu iddialara sert tepki vermiştir. Özellikle imam açığının kapatılması için açılan kadrolara karşı yapılan eleştirilere karşı Başbakan Erdoğan; “*Efendim bunlar imam aldılar. Alıyorum ve alacağım. Bir köyde bir insan öldüğü zaman cenazesini kim yıkayacak, kaldıracak? Tek partili dönemde olduğu gibi o tür uygulamaları mı yasayacağız?*”³⁵⁰ şeklindeki cevabı Cumhuriyet’in başlangıç döneminin kıyas kabul edilmesi açısından dikkat çekici olmuştur.

Laiklik konusunda AKP programı, laikliği daha önceki İslamcı partilere oranla çok daha açık şekilde desteklemektedir. Bu bağlamda program, “dini insanlığın en önemli kurumlarından biri” olarak görmekle beraber, laikliği de, “demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı” saymaktadır. Programın ifadesine göre “ laiklik, her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça ifa etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını, ancak inançsız

³⁴⁷ Ertüürl Özkök, “**Değiştik**”, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/07/07/>, 2005

³⁴⁸ Şükrü Küçükşahin, “**Türban**” <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/02/18/> 2005

³⁴⁹ Özkök s.1

³⁵⁰ Hürriyet, 05 Haziran 2005

insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir”.³⁵¹ AKP, din ve etnisitenin siyasal amaçlarla istismar edilmesine; dinin, siyasal, ekonomik veya başka çıkarlara alet edilmesine veya din kullanılarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurulmasına karşıdır.³⁵²

Öte yandan AKP, “dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını” reddeder. Nihayet ve önemli olarak AKP, “Atatürk ilke ve inkilâplarını Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesin üstüne çıkarmanın en önemli vasıtası olarak algılar ve bunu toplumsal barışın bir unsuru olarak görür”.

AKP’nin laiklikle ilgili tavrını değerlendirmek için, çağdaş Türkiye’deki iki laiklik anlayışından bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki, amacı dini özelleştirmek ve bireyselleştirmek ve onun kamusal alandaki görünürlüğünü yasaklamak veya sınırlandırmak olan “dayatmacı laiklik” olarak adlandırılabilir.

Batı demokrasilerinin çoğunda geçerli olan ikincisi, yani “pasif laiklik” ise, “devletin çeşitli dinlere karşı tarafsızlığını içerir ve dinin kamusal alandaki varlığına izin verir. Pasif laiklik, ister dini ister din dışı olsun, vatandaşları için ‘iyi’yi tayin neden yerleşik doktrinlere karşıdır; dayatmacı laiklik ise, laikliğin kendisini, desteklenmesi gereken yerleşik bir doktrin olarak görür.”³⁵³ Bunlardan ilkinin kökleri Kemalist devrimde olup, ordu, yargı organının önemli bir kesimi ve şu andaki ana muhalefet partisi olan CHP tarafından savunulmaktadır, merkez sağ partiler ise (DP, AP, ANAP, DYP) ise geleneksel olarak ikincisine eğilim göstermişlerdir. Dayatmacı laikliğin en iyi ifadesi, Anayasa Mahkemesi’nin bazı kararlarında bulunabilir. Mesela, mahkeme, RP’nin kapatılması hakkındaki kararında, laikliğin “din ve devlet işleri ayrılığı

³⁵¹ **Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı**, Ankara: Ak Parti Yayınları, 2002, ss.4-15

³⁵² Özbudun ve Hale, s. 59 **Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı**,4-15

³⁵³ Ahmet T. Kuru, “Reinterpretation of Secularism in Turkey: The Case of the Justice and Development Party”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti** içinde, M.Hakan Yavuz, der., Salt Lake city UT: University of Utah Press, 2006, s.137

biçiminde daraltılmayacağını, onun Türkiye'nin modernleşme felsefesi, insanca yaşama biçimi ve insanlık ideali" olduğunu belirtmiştir.³⁵⁴

İki laiklik arasındaki derin uçurum, AKP'nin ideolojisinin pasif laiklikle uyumlu olduğu, fakat devletin zorlayıcı gücünü kullanarak toplumu İslamileştirmeyi amaçlayan İslamcı bir dünya görüşüyle uyumlu olmadığı anlamına gelmektedir.³⁵⁵ Erdoğan'ın ifadeleriyle AKP, "dini bir toplumsal değer olarak önemsemekle birlikte, din üzerinden siyaset yapmayı, devleti ideolojik bir dönüşüme uğratmayı, dini sembollerle örgütlenmeyi doğru bulmamaktadır. Din üzerinden siyaset yapmak, dini araç haline getirmek, din adına dışlayıcı bir siyaset yürütmek, hem toplumsal barışa, hem siyasi çoğulculuğa, hem de dine zarar vermektedir. Dini ve dindarları önemseyen, dini değerlerin sosyal fonksiyonlarını kabul eden bir parti olmak ile dini bir ideoloji haline getirerek, devlet aygıtı marifetiyle ve zorla toplumu dönüştürmeyi amaçlayan bir parti olmak arasında çok ciddi bir fark vardır." Erdoğan, siyaseti radikalleştiren, "siyasal cemaat" tarzı parti anlayışını da reddetmektedir; bunun, daha önceki İslamcı partilerin uygulamalarına bir yollama olduğu açıktır.³⁵⁶

Bununla birlikte dayatmacı ve pasif laiklik anlayışları arasındaki fark, dayatmacı laiklerin, AKP'ye ilişkin korku ve şüphelerini açıklamaktadır. Bu çevreler sık sık, AKP'nin Türkiye'de İslamcı bir rejim kurma hususunda "gizli gündem"i olan İslamcı bir parti olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre AKP, siyasal sistemde meşru bir yer edinebilmek ve iktidarını pekiştirebilmek amacıyla, bir "takiyye" oyunu içerisindedir. Bu sert ve ateşli tartışmalar, Türkiye'nin, laikliğin gerçek anlamı üzerinde bir oydaşmaya varmaktan hala çok uzak olduğunu göstermektedir.

III.7.4. Dış Politika Anlayışı

AKP Programının Dış Politika Bölümünün ilk cümlesine Türkiye'nin jeostratejik önemini vurgulayarak başlar. "Türkiye'nin jeopolitik konumu, pek çok işbirliği projesi için bir çekim alanı oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin bölgesel ve küresel bir müessiriyete dönüştürülebilmesi, uluslararası siyasî ve ekonomik

³⁵⁴ Özbudun ve Hale, s. 60

³⁵⁵ Kuru, ss.142-143, 154

³⁵⁶ Akdoğan, Muhafazakâr Demokrasi, ss.1-12

ilişkilerde ve güvenlik ilişkilerinde jeopolitiğin akıllıca kullanılmasına bağlıdır” şeklindeki ifadeyle Türkiye’nin dış politikasında aktif bir politika izlemesi gerektiğinin işaretini verir: “Partimiz, Türkiye’nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika izleyecektir”.³⁵⁷

AKP, Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği dinamik konjonktürün “çok alternatifli” bir dış politika geliştirmeye müsait olduğunu, bu nedenle de Türkiye’nin de güç merkezleri ile ilişkilerini çok alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerektiğine inanmaktadır.

İktidara geldiğinden bu yana, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üye olabilmesi için çaba sarf eden, bu yönü ile iç ve dış kamuoyunun takdirini kazanan AKP, bunun yanı sıra, “*Türk dış politikasının geleneksel Atlantik ve Avrupa boyutlarının yanında, Avrasya eksenli bir politikanın da geliştirilmesi yolundaki çabaları sürdürecektir*” diyerek, başta Türk Cumhuriyetleri ve İslâm Ülkeleri olmak üzere, bölgesel işbirliklerine gidilmesi gerektiğini savunmaktadır.³⁵⁸

AKP iktidarı, öncelikli hedefini Avrupa Birliğine girmek olarak belirlemiştir. Bu yüzden Kopenhag Kriterleri başta olmak üzere Avrupa ile işbirliğinde uyum yasalarına öncelik vermiştir. Bülent Arınç gibi partinin önde gelenlerinin itiraf ettikleri gibi, eski Millî Görüşçülerin birçoğu 28 Şubat’tan sonra Avrupa Birliği taraftarı olmaya karar vermişlerdir.

Türk toplumunun geniş kesimlerinin kanaati paralelinde, AKP yöneticileri de Avrupa Birliği üyeliğini büyük bir çoğunlukla desteklemektedirler. Bunun yanı sıra, yüzde 17’lik önemli bir kısmı da, Avrupa Birliğinin önerdiği reformları yapalım, üyelik şart değil diyerek, bu açıdan klasik bir Türk muhafazakâr tavrı sergilemektedirler. Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıkan yüzde 10’luk oranın önemli bir kısmının eski Millî

³⁵⁷ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.107

³⁵⁸ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.111

Görüş düşüncesinin etkisiyle, diğer kısmının da “dinsel ve kültürel” gerekçelerden dolayı karşı çıktıkları söylenebilir.³⁵⁹

Aslında, Avrupa Birliği’ne üye olmayı temel hedef edinmiş olan AKP’nin kendi içinde azımsanmayacak bir oranda Avrupa Birliği’ne karşı duruşun olması düşündürücüdür. Bu oranın, AKP’nin muhalefette olacağı bir dönemde çok daha fazla çıkacağı olasıdır.

Her ne kadar temel hedef Avrupa Birliğine üyelik yönünde olsa da, bu olmadığı takdirde, AKP’nin dış politikada farklı arayışlara girip girmeyeceği de akla gelebilir.

Türkiye’nin Avrupa Birliğine girememesi durumunda değişik seçenekler gündeme gelebilmektedir. Bu bağlamda, parti içerisinde bir görüş birliği bulunmamasına rağmen, Türk Cumhuriyetleri ve İslâm Ülkeleri ile ortaklığı ve birlikteliği savunan seçenekler en başta gelmektedir. Aslında bu seçenekler, zaten onların öteden beri bilinçaltında yatan ve her an dışa vurulmaya hazır bir durumda bekleyen “milliyetçi” ve “İslâmcı” düşünce ve duygunun bir yansımasıdır. Aynı şekilde, Türk muhafazakârlığının genetik kodunda var olan “Batının tekniğini alalım, yaşam tarzını değil!” şeklindeki Batı yaşam tarzına duyulan olumsuz duyguların ortaya çıkma ihtimali de bulunmaktadır. Türk Cumhuriyetleri ile birlikteliği savununlar genellikle partideki “milliyetçi” kanadı, İslâm ülkeleri ile birlikteliği savununlar ise, “İslâmcı” kanadı temsil etmekte ve sayıları neredeyse birbirine eşit gözükmektedir. Bu da, diğer anket sorularında da test edilerek ortaya konulduğu gibi, AKP’de milliyetçi ve İslâmcı güçlü bir damarın varlığına işaret etmektedir.

Tüm bunlardan hareketle, “Türkiye, demokrasisi, ekonomisi ve insan haklarına saygılı tutumuyla bulunduğu bölgede bir istikrar unsurudur. Bu nitelikleriyle, çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır” şeklindeki ifadesiyle Türkiye’nin geleneksel politikasından farklı olarak, daha aktif bir siyaset takip etmesini öngörmektedir.³⁶⁰ Aynı

³⁵⁹ Safi, s.249

³⁶⁰ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.108

şekilde AKP lideri Erdoğan'ın iktidara geldiği günden beri dış gezilere büyük önem vermesi, iktidarlarının ilk iki yılı boyunca 40 ülkeye 74 ziyarette bulunması bunun bir göstergesidir.³⁶¹

AKP'nin dış politikasının en dikkate değer yönü, İKÖ içinde daha yüksek bir profil kazanması ve liderlerinin pek çoğunun İslami kökenli olmasına rağmen, stratejilerinde “İslami” olarak nitelendirilebilecek hiçbir özelliğinin bulunmamasıydı. AKP'nin önde gelen dış politika teorisyeni Ahmet Davutoğlu'nun önerileri, eski hükümetlerin yaklaşımlarından farklı olabilirdi; ama kendisi hiçbir noktada dini bağların Türk siyasetinin temeli olması gerektiğini öne sürmedi. Irak'ın istilasına karşı çıkmanın nedeni İslami duygular değil, gerçek güvenlik kaygılarıydı; siyasal yelpazedeki büyük partiler de bu kaygıyı taşıyordu. Türkiye'nin bazı Müslüman ülkelerle olan ilişkileri geliştirildiyse de, Yunanistan ve Rusya gibi Müslüman olmayan ülkelerle de bağları kuvvetlendirildi. Tamamen sorunsuz olmasa bile İsrail'e işbirliği de sürdürüldü. Hepsinden önemlisi, AB'ye katılım, AKP'nin temel hedeflerinden biri olmaya devam etti. Bir tercih yapması gerektiğinde açıkça Avrupa'yla daha yakın olmayı tercih etti ve İslami dünya görüşünün “biz ve onlar” anlayışını kesinlikle reddetti.³⁶²

Belirli konularda, AKP'nin politikalarının eleştirilecek yanları söz konusu olmuştur. Etkili bir kamu diplomasisinin olmaması, ABD de aynı derecede suçlu olmakla birlikte, 2003-2005 yılları arasında Türkiye'nin ABD'yle olan tartışmalarını daha da alevlendirdi. Ermenistan sınırının hatalı olduğu söylenebilirdi; çünkü bu, Ermenistan'da önemli bir politika değişikliği yaratmadı. Ayrıca, Türkiye'nin bu meseledeki yeterince açık değildi. Türkiye Ermenistan'la ilişkilerinin normalleştirilmesini, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesine ve Ermeni kuvvetlerinin Azeri topraklarından çekilmesine mi, Ermenistan'ın Türkiye'yle mevcut sınırı tanınmasına mı yoksa üçüncü ülkelerde soykırımın tanınması girişiminden vazgeçmesine mi bağlı hale getiriyordu? Normalleşme, Ermenistan politikasının bunların hepsinden birden mi, yoksa yalnızca birinden mi değişmesine bağlıydı? Nigar Göksel'in de

³⁶¹ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), **Türkiye Bülteni**, Yıl: 2, Sayı: 19, Ankara: 2004, s.32

³⁶² Özbudun ve Hale, s.232

belirttiği gibi kırmızı çizgilere ve önemli ikili sorunlara yönelik tutumları sık sık yön değiştiriyor gibi görünmektedir. Kendisinin de yanısıra belirttiği gibi, Türkiye’de, XX. yüzyılın başındaki Ermeni trajedisini tartışma hürriyetinin daha geniş olması gerekmektedir.³⁶³

Türkiye’nin 2005 yılından bu yana sürdürdüğü Kıbrıs politikası da, Türkiye’nin 2003 yılından bu yana Kıbrıs Rum Kesimi vatandaşlarının Türkiye’ye vizesiz girmelerine izin verdiği dikkate alınır, Türk limanlarını ve havaalanlarını Kıbrıs Rum bandıralı gemilere ve uçaklara açmanın Kıbrıs Rum hükümetini tanımak anlamına gelmediği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Türkiye’nin bu soruna ilişkin politikası, onun Avrupa’da yalnız bırakmış ve hükümetin, 2005 yılında ek protokolü imzaladıktan sonra, bunu uygulaması gerektiği ileri sürülmüştür.³⁶⁴

III.7.5. Ekonomi Anlayışı

AKP, Parti Programında özellikle demokrasi, hukuk devleti, laiklik ve insan hak ve özgürlüklerine vurgu yapılmakta, serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemiyle bütünleşen rekabetçi bir iktisadî anlayış savunulmaktadır. Söz konusu bu kavramların, ismi zikredilmese de liberalizmi çağrıştırdığı açıktır. Türk siyasî hayatına baktığımızda liberalizm, özellikle sağ partiler içerisinde önemli bir yer bulmuştur. İkinci Grup, TpCF, SCF, DP çizgisi başta olmak üzere tüm sağ partilerde liberalizmin ilke ve görüşlerine rastlamak mümkündür. ANAP ve Özal politikaları ile başlayan 1980’li Yeni-Sağ dönemde ise liberalizm, Türk siyasetinde büyük ivme kazanmıştır.

AKP’nin Parti Programında liberalizm -bu kavrama yer verilmeksizin-, hem temel hak ve özgürlükler açısından, hem de serbest piyasa ekonomisini benimsemi anlamında ekonomik düzen olarak benimsenmiştir. Öncelikle programda, belli başlı insan hak ve özgürlükleri öngörülmüş, bu arada, insan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerine de vurgu yapılmıştır: “... *insan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerileri dikkate alınacak, devlet organları ile bu kuruluşlar arasında sıkı bir işbirliği*

³⁶³ Nigar Göksel, “The Turkey-Armenian Border, Mental Maps and Incoherent Policies”, **Turkish Daily News**, 2008, 12.05.2013

³⁶⁴ Özbudun ve Hale, s.234

oluşturulacaktır. İnsan hakları ihlallerinin tespiti, çözüm önerilerinin geliştirilmesi, insan hakları eğitimi ve kolluk güçlerinin denetimi konularında bu kuruluşların katılımına ağırlık verilecektir”.³⁶⁵ Bu anlamda AKP’nin Parti Programı, Soğuk Savaş sonrasına damgasını vuran “yükselen değerler” temelinde inşâ olunmuştur. Bu değerlerin başında, “demokrasi”, “insan hakları” ve “piyasa ekonomisi” gelmektedir. Bu değerlerin aynı zamanda liberal değerler olduğunda kuşku yoktur.

Yine, AKP Parti Programı’nda yer alan; “ekonomik gelişmenin kaynağı, hedef olarak insanı esas alır ve tüm kurum-kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır...”³⁶⁶ ibaresi partinin ekonomik yörüngesinin serbest piyasa ekonomisi olduğunu belirtir; ancak, buna ilaveten, AKP’nin liberal bir ekonomik anlayışa sahip olduğu, aşağıdaki cümlelerden kolaylıkla anlaşılabilir: “... Teşebbüs özgürlüğünü gerçekleştirerek, özel teşebbüse hamle yaptıracak siyasal, bürokratik ve anlayış değişimini sağlamak... Ekonomi politikalarının belirlenmesine ve uygulanmasına, başta ticaret ve sanayi odaları olmak üzere, ekonomiyle ilgili tüm sivil toplum kuruluşlarının katılımlarını sağlayacaktır. Partimiz sürekli ve sürdürülebilir ekonomik büyüme stratejisinin, etkin ve güven veren bir ekonomi yönetimiyle mümkün olacağına inanmaktadır”.³⁶⁷

Aslında AKP’nin ekonomi anlayışının “liberal” bir ekonomi sistemi olduğu Parti Programında sayılan şu maddelerden açıkça anlaşılmaktadır:

”AK Parti, devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser”,

“Devletin ekonomideki işlevini düzenleyici ve denetleyici olarak tanımlar”,

“Özelleştirmeyi daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli bir araç olarak görür”,

³⁶⁵ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.14

³⁶⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.33

³⁶⁷ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.34

“Küreselleşmenin getirdiği yapısal dönüşümlerin en az maliyetle gerçekleştirilmesini savunur ve bunun en sağlıklı yolunun uluslararası rekabet gücünün artırılması olduğuna inanır”,

“Yabancı sermayenin, Türk ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunacağına inanır”,

“Evrensel standartlara uygun tam tanımlanmış bir hukuk düzeni, güvenilir ve işleyen bir adalet mekanizması, garanti altına alınmış mülkiyet hakları, güvenilir kurumsal yapı, pazara ve kaynaklara serbestçe ulaşma imkânı sağlanacaktır”.³⁶⁸

Böylelikle “liberal” bir ekonomiden yana olduğunu gösteren AKP, bunun yanında “sosyal devlet ve adalet” ilkelerine de vurgu yapmaktadır:

“Devleti halka hizmet etme aracı olarak gören partimiz, bir sınıf ve kesimin değil bütün vatandaşlarımızın refah ve mutluluğunu sağlayacak sosyal politikalar yürütecektir”.³⁶⁹

“Sosyal devlet anlayışımız gereği olarak devlet, sosyal refah sorumluluğunu üstlenmek zorundadır. Bu nedenle devlet, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmet programlarını etkin bir şekilde hayata geçirmelidir”.³⁷⁰

“Bu bağlamda yoksullar, bakıma muhtaç yaşlılar, çocuklar ve işsizler için özel programlar oluşturulacak, zor durumdaki vatandaşlara, terk edilmiş ve kimsesiz oldukları duygusu yaşatılmayacaktır. İşsizleri, fakirleri, düşkünleri, hastaları, özürülülere gözetken, onların insan onuruna yakışacak şekilde yaşamalarını sağlayacak bir sosyal devlet anlayışının kaçınılmaz olduğu ortadadır”.³⁷¹

AKP'nin Parti Programının yanı sıra, seçim bildirgesi, acil eylem plânı ve hükümet programı incelendiğinde, sadece ekonomi politikalarında değil diğer politikaların temelinde de “liberal” yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Söyleminde

³⁶⁸ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, ss.34-36

³⁶⁹ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.71

³⁷⁰ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.60

³⁷¹ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı*, s.72

belirginleşen birey eksenli “liberal demokrasi” vurgusu ve kimlik eksenli Muhafazakâr Demokrasi toplum vizyonu ile AKP’nin liberal-muhafazakâr bir görünüm sergilediği söylenebilir. Bununla birlikte, AKP’nin siyaset ve ekonomi anlayışına genel olarak bakıldığında, kuramsal düşüncelerin değil, daha çok pragmatizmin egemen olduğunu; söyleminin millet, millî-manevi değerler ve ekonomik kalkınmaya dayalı olduğunu görüyoruz.

III.8. AK PARTİ VE YENİ MUHAFAZAKÂRLIK

AKP’nin “muhafazakâr demokrasi” kavramını açıklamaya çalışırken büyük ölçüde alıntılama yaptığımız Yalçın Akdoğan’ın kitabı ile AKP kendisine teorik bir temel ve ideolojik bir arka plan hazırlamayı amaçlamıştır. Kitapta dikkat çeken bir unsur Akdoğan’ın “ muhafazakâr demokrasi” kavramı ile yeni muhafazakârlığı zaman zaman aynı anlamda kullanmış olmasıdır. Yukarıda yazılanlar ışığında AKP’nin muhafazakâr demokratlığının Amerikan yeni muhafazakârlığı ile benzerlikler gösterdiği ileri sürülebilir.³⁷²

Ak Parti; ekonomik gelişmenin kaynağı ve hedefi olarak insanı esas kabul eder. Piyasa ekonomisinin, tüm kurum ve kurallarıyla tesisini amaçlar. Devletin ekonomi içindeki rolünü, düzenleyici ve gözetici fonksiyonları ile tanımlar. Küreselleşmenin meydana getirdiği fırsatlardan yararlanmak ve beraberinde getirdiği olumsuzluklardan korunmak amacıyla gereken yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesini savunur.³⁷³ Özelleştirmeyi daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli bir araç olarak görmektedir.³⁷⁴

Akdoğan’ın yeni muhafazakârlığın kurucularından Irving Kristol’ü referans alması dikkat çekicidir. Irving Kristol kaleme aldığı “Yeni Muhafazakâr İnanç Neydi ve Şimdi Nedir?” başlıklı makalesinde devletin rolü konusunda refah devletindeki

³⁷² Amerikan (muhafazakârlık) geleneği liberaldir, bunun sonucu olarak muhafazakâr adını alan bu geleneğe sadık kişiler, gerçekte liberal kişilerdir. Burke ve Maistre’in yaptıkları gibi, modern toplumun kurucu ilkelerini reddetmek şöyle dursun, Amerikan muhafazakârları anayasal demokrasiye ve piyasa ekonomisine bağlılıklarını ifade ederler. Irving Kristol’e göre Amerikan Muhafazakârlığı, muhafazakâr liberalizmdir. Kristol modernliğin ilkelerine boyun eğer, fakat bunların insanın ahlaki hayatına ve yetkinliğine zararlı ve bayağı yanlarına karşı duyarlıdır. Akdoğan, s.23

³⁷³ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı* s.1

³⁷⁴ Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ), *Parti Programı* s.3

hizmetlerin merkezileşmesinden hoşlanmadıklarını ileri sürer. Kristol ayrıca, bu hizmetleri vermenin alternatif yollarının aranmasından memnunluk duyacaklarını ve insanların zayıf devlet yerine güçlü devleti tercih ettiklerini ama yaşamlarına aşırı biçimde müdahale ettiklerini düşündükleri devletten hoşlanmayacaklarını belirtmiştir.³⁷⁵

Amerikan muhafazakârlığında devletin gücü ve sınırlılıkların belirlenmesi önemli yer tutar. Devletin temel işlevi dış tehditlere karşı savunma ve içeride de düzeni korumadır. Devlet özgürlükleri koruyacak ancak Amerikan bireyinin hayatına, dinine, cemaat okuluna ve silahlanma hakkına karışmayacaktır. Yeni muhafazakârlığın önemli özelliklerinden birisi de, güç ya da egemenlik arayışıdır. AKP’de sınırlı ama güçlü devlet vurgusuyla, ABD’deki yeni muhafazakâr düşüncenin özelliklerini taşımaktadır. Yeni muhafazakârlıkta, düzen ve değişimin hızı önemli bir yer tutar. İstikrar esas olduğu için geniş ve köklü değişimlere karşıdırlar. Muhafazakârlığın ana teması olan geleneklere saygı burada da çok önemlidir. AKP’nin muhafazakâr demokrasi kavramının içeriğinde de devrimci dönüşüme karşı evrimci ve tedrici değişimi savunan ve geleneksel toplumsal kurumların tahrip edilmesinin yanlışlığına vurgu yapan bir anlayış hâkimdir.

AKP’nin programında yer alan ve Yeni Muhafazakârlıkla benzerlik gösteren bir diğer konu yerelleşmedir. Amerikan muhafazakârlığına göre toplumsal kurumların yerinden yönetimi ideal bir muhafazakâr devlette çok önemlidir. Sivil toplum kuruluşları, kurum ve bölgesel birlikler, merkezi otoritenin gücünü dengeler. Bu tür yerel kuruluşlar, ihtiyaçları devletten daha iyi karşılayabilir. AKP’nin parti programına göre yeni yönetim anlayışı, özelleştirme, sivil toplumun güçlendirilmesi ve yerelleşmedir.

AKP, parti programında, vergi mevzuatının basitleştirileceği, vergi sayısının azaltılacağı ve vergi oranlarının düşürülerek verginin adil olmasının sağlanacağı belirtilmiştir. Benzer şekilde Kristol de, sürekli ve sağlam bir ekonomik büyümeyi teşvik etmek için vergi oranlarını düşürme gerekliliğinden bahsetmiş ve ekonomik büyümeye yapılan vurgunun bedelinin daha geleneksel muhafazakârların doğru saydığı

³⁷⁵ Kristol, s.70

ekonomi politikası yerine, çok daha az riskli olan kamu maliyesi yönünde bir tutum takınmak olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶ ABD’de muhafazakârlar, vergilerin azaltılması ve devletin piyasaya müdahale etmemesini ister.

Muhafazakâr ve İslami düşünceye göre, insan doğası itibariyle gerek bedensel gerekse zihinsel ve duygusal anlamda kusurlu bir varlıktır. İnsan zihni, içinde bulunduğu dünyayı, özellikle de onun “beşeri yönünü” hakkında kavramaktan acizdir. Beşeri bilgiye laboratuvar ortamında ulaşamaz. Bu anlayış klasik muhafazakârlardan yeni muhafazakârlara kadar uzanan bir felsefi alanın ortak eksenini oluşturur. Amerikan yeni muhafazakârlığının fikir babalarından Leo Strauss, bu anlayışı kuramının temeline oturtur.³⁷⁷

Bu çizgiye göre, toplum içinde ve toplumlar arasında eşitlikten söz edilemeyeceğini ve hiyerarşik bir yapılanma olduğunu temel alan yeni muhafazakârlık, toplumsal ilişkileri hâkimiyet ve tabiyet çerçevesinden değerlendirmektedir. Muhafazakârlıkta en iyi yönetim konusunda mutlak bir birliktelik yoksa da önder sınıfın yönetimi olan meritokrasiyi en iyi yönetim tarzı olarak görme eğilimi söz konusudur. Hiyerarşinin üst tabakasındaki elit toplumu yönetmelidir. Akdoğan da benzer gerekçelerle sınırlı siyasetten yana olduklarını vurgulamıştır. Mutlaklaştırılmış bir aklın üreteceği siyasal tasarımların mutlak gibi görünmesinin siyasal alanda sıkıntıya sebep olabileceği yaklaşımı, sınırlılık düşüncesine güç vermiştir.

Rossiter, ABD’deki yeni muhafazakârları, ananeye saygı gösteren insanlar olarak niteler ve yeni muhafazakârların tutumlarını, saf akla karşı yerinde güvensizlik ile tutarsızlık suçlamalarına karşı kayıtsızlık olarak belirtir.³⁷⁸ Yeni muhafazakârlığın insan aklına karşı aldığı tutum, aydınlanma ve modernite karşıtlığı, Amerikan muhafazakârlığını aktüel Avrupa muhafazakârlığı karşısında daha gerici bir zemine koymaktadır. AKP’nin muhafazakârlığı da bu bağlamda Amerikan yeni muhafazakârlığıyla örtüşmektedir.

³⁷⁶ Kristol s. 70

³⁷⁷ Yanardağ, s.130

³⁷⁸ Rossiter, s.108

Liberalizmle aşıl原因 ve Burke'ten esinlenen yeni muhafazakârlık, demokrasiye ve piyasa ekonomisine doğru kayarken, bireysel özgürlükleri tanıyan bir toplumsallık geliştirmiştir AKP'nin “muhafazakâr demokrasi” kavramıyla ifade ettiği ideolojik politik çizgisi, Avrupalı muhafazakâr partilerden çok, ABD'deki yeni muhafazakâr hareketle paralellik taşımaktadır. Bu değerlendirmeyi biraz daha derinleştirirsek; AKP çizgisi, ağırlık merkezini *neo-conservative* anlayışın oluşturduğu, Avrupa muhafazakârlığı ile ABD yeni muhafazakârlığının eklektik bir ifadesidir. AKP'nin kurduğu ilişkiler, izlediği iktisadi ve toplumsal siyaset ve küresel çatışmalardaki konumlanması (dış politikası) bize bu konuda yeterince kanıt sunmaktadır.³⁷⁹

Amerikan muhafazakârlığının kökenleri Amerikan demokrasisine dayanmakta ve değişim demokratik gelişmenin bir parçası olmaktadır. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız AKP'nin muhafazakâr demokrasi kavramı eşliğinde uygulanan anti-demokratik siyasi ve ekonomik politikalar da Türkiye'de demokratik değişimin gereği olarak sunulmaktadır.

III.9. NEOLİBERAL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİ VE AK PARTİ

AKP'nin siyasi kimliğini daha net anlamak açısından yeni muhafazakârlığın, neo-liberalizm ile ilişkisini incelemek gerekmektedir. Nitekim, Liberalizm ve muhafazakârlık birbirinden farklı ideolojiler olmasına ve pek çok liberalin kendisini muhafazakârlıktan uzak tutmasına rağmen kimi zamanlarda ittifak kurabilmektedirler.

Klasik liberal düşünce, Avrupa'da modern dünyanın felsefesi olarak 17.yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış, 19.yüzyıla ise temel karakteristiğini vererek çağı belirlemiştir. Liberalizm muhafazakârlığın aksine Aydınlanmaya karşı bir tepki olarak değil, o düşüncenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi, feodalizmin yıkılışı ve onun yerini alan pazar ekonomisi ve kapitalist toplum bu düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Liberalizm temelde bir burjuva

³⁷⁹ Yanardağ, ss.125-127

hareketidir.³⁸⁰ Liberalizmin felsefi temellerini, bireycilik, özgürlük, kendiliğinden oluşan düzen ve sınırlı devlet kavramları oluşturmaktadır. Klasik liberalizm, özgürlüğü tek hedef olarak belirler ve sınırlı devleti liberal topluma ulaşmanın ana koşulu olarak görür.

Neo-liberalizm ise modern dünyanın gereksinimleri doğrultusunda geliştirilen ve temelinde klasik liberal ilkeleri barındıran, piyasanın kendi kendini düzenleyebileceğine, kaynakları etkin biçimde dağıtabileceğine ve bu yolla kamu yararını da sağlayabileceğine yönelik kavramlara dayalı bir düşünceler topluluğudur. Neoliberalizmin temel kavramları bireycilik, serbest piyasa ve sınırlı devlettir. Harvey'e göre neoliberalizm üst sınıfların güçlerini restore etmeyi amaçladıkları bir projedir.³⁸¹ Bourdieu'ya göre, neoliberalizmin özü, iktisat biliminin temeline yerleşmiş, soyutlamalar üstüne kurulu, matematik bir kurgudan kaynaklanan, rasyonaliteyi bireysel rasyonaliteye hapseden, kendini tarih dışılaştırmış ve toplumsal alanın dışında sunan ütöpik bir teorinin diskurudur. Saf bir piyasa mantığı, bilimsel bir program olarak kendini sunar ancak bunun ardında sermaye dışında kolektif olan her şeyi yıkmaya yönelik, finansal deregülasyon üzerine kurulu siyasi bir program yer alır.³⁸²

Öte yandan, Neo-liberalizm Giddens'a göre içsel olarak çelişkilidir. Neo-liberalizm geleneğe düşman olduğu gibi diğer yandan, meşruluğunu korumak ve muhafazakârlıkla bağlantılı görünmek için geleneğin sürmesine bağımlıdır. Özellikle bu bağıllık, ulus, cinsiyet, din ve aile alanlarında görülmektedir.³⁸³ Muhafazakârlar da aile, din gibi değerleri korumaya ve yüceltmeye çalışırlar. Piyasa ekonomisinin geçerli olduğu iyi bir toplumun özünü aile, din ve çalışma hayatı oluşturur. Bu alanlarda muhafazakârlar ve liberallerin ittifakı büyük bir halk desteğiyle karşılaşmıştır. Aile, din ve çalışma hayatının tehlikeye düştüğü, devletin çok büyüdüğü, müdahaleci olduğu ve

³⁸⁰ Tekin, s.94

³⁸¹ David Harvey, Yeni emperyalizm: Mülksüzleşme yoluyla birikim. **Praksis**, 11, 23-48, 2004, ss. 31-36

³⁸² Pierre Bourdieu, Utopia of Endless Exploitation: The Essence of Neoliberalism, 1998, 03.10.2011, <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>

³⁸³ Anthony Giddens, Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği, s.16

herkesin aşırı biçimde kendi çıkarını kullandığı tezlerinin ardından büyük bir taraftar kitlesi bularak muhafazakârlık ve liberalizm ittifakını güçlendirmiştir.³⁸⁴

20. yüzyılda muhafazakârlıkla liberalizmin yoğun ilişki içinde olmasının ortak düşman tanımlamasıyla da ilgisi vardır. Sosyalizme karşı ittifakta, güçlü bir devlete olan inanç her ikisinde de mevcuttur. Hayek'e göre, sosyalizmin kullandığı özgürlük kavramı, liberalizmin "özgürlük yolu" olan vaadini aslında "köleliğin yüce yolu" haline getirmiştir. Sosyalizm ve faşizm bu anlamda aynı kapıya çıkar. Hayek için sosyalizm, özel girişim ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin yok edilmesi ile kar için çalışan girişimcinin yerini merkezi planlamanın aldığı, planlı bir ekonomik yapıdır. Hayek içinse ekonomik özgürlük toplumun temelidir ve özel mülkiyet sistemi, özgürlüklerin en büyük garantisidir. Hayek, bireysel özgürlüğü toplumun temel değeri olarak sunarken, geleneği ve geleneklere uygun davranmayı bireyciliğin kurucu ögesi olarak sunmaktadır. 19. yüzyıl liberalizmi için bireyciliğe tehdit olarak algılanan gelenekler, Hayek'te bireyciliğin temeli olmuştur. Hayek, liberalizmin dil, hukuk, ahlak gibi kurumlar içinde on dokuzuncu 135 yüzyıl Avrupasındaki gibi dinle kavgalı olmasını eleştirir ve bu noktada muhafazakâr düşünceyle bir ortaklık çizer. Muhafazakârlıkla, kolektivizme karşı savaşta ortaklaşan Hayek, sadece aynı değerleri ileriye dönük arzularıyla da ayırıştırır. Hayek, muhafazakârlığın uzun vadeli gelişmelere yön verecek temel, muhafazakar politik bir felsefeden yoksun olduğunu; ancak yine de faydalı bir pratik ilke olabileceğini ve bu doğrultuda kullanılabileceğini söyler.³⁸⁵

Nazan Bedirhanoğlu Balaban'a göre tam da bu nedenle, neoliberal politikalar iktidarlar eliyle hayat bulmuştur. Muhafazakârlarla uzlaşmak, neoliberal diskur için kaçınılmazdır çünkü neoliberal fikirlerin örgütlü solun güçlü olduğu toplumlardan destek alamayacağı açıktır. Neoliberal diskurun temelinde, piyasanın gerekirse zorla inşası ve gerekirse hile ile yeniden tesisi fikri yatmaktadır. Yani devletin gücü piyasa için kullanılacaktır. Devlet piyasadan elini çekmeyecektir. Bu tip bir siyasi iradenin arkasında ancak muhafazakârlık duracaktır. Bu nedenle de, neoliberalizmin içindeki

³⁸⁴ Safi, s.104

³⁸⁵ Hayek, The Constitution of Liberty, s.397

(piyasa adına) “güçlü devlet” vurgusu, neoliberalleri muhafazakârlarla birçok farklı devlette müttefik kılmıştır.³⁸⁶

Devletin, neoliberalizm ile aşılana “piyasayı yaratmak için topluma müdahalesi” fikri neoliberal düşüncenin muhafazakârlık ile girdiği ilişkide önemlidir. Tarık Develioğlu’na göre, Türkiye’de neoliberal ekonomi politikalarının derinliği ve bunun yarattığı krizler, hem muhafazakârlığı güçlendirmiş hem de liberalizmin mevcudiyetini sağlama almıştır. Liberalizmin ekonomik açıdan varlığının garantisi muhafazakârlığın toplumsal tabandaki gücüne bağlıdır. Ama aynı zamanda muhafazakârlığın değişen koşullara karşı kendi geleneksel değerlerinin varlığını sürdürmesi de kapitalizme ve liberal ekonomilere göstereceği uyuma bağlıdır.³⁸⁷

Tanıl Bora’ya göre muhafazakârlık; kapitalist modernleşmenin somut ve özgül toplumsal malzemeye uyarlanmasında işlev görür ve hatta onun tıkanıklıklarını aşmasına yardımcı olur. Bu, muhafazakârlığın sürekliliğini ve hayatiyetini teminat altına almakla birlikte, kendi değişmez ve asli değerlerini sabitlemesini de güçleştirir. Asli ve değişmez olana ısrar, her toplumsal değişim karşısında yeni bir sabiteyi araçsallaştırabilmesindeki pratik tutum muhafazakârlığın dinamiğini oluşturan paradokstur. Bu paradoksa sebep olan bir diğer faktör ise, modernleşmenin bir seferlik süreç olmayıp sürekli değişiyor olmasıdır. Muhafazakârlık, modernleşmenin bu her yeni uğrağıyla yenilenir”.³⁸⁸ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi kapitalizm muhafazakârlığın toplumsal yapılara uyarlanmasında bir araç işlevi görmüş ve kendisini ona uyarlayarak devam ettirmiştir. Muhafazakârlık, kapitalizmin getireceği yabancılaşmanın insanlarda yaratacağı duygusal boşluğu, varlığını devam ettireceği bir zemin olarak görmüştür.

Üzeyir Tekin’e göre, AKP’nin söyleminde belirginleşen birey eksenli liberal demokrasi vurgusu ile İslami kimlik referanslı muhafazakâr toplum vizyonu AKP’yi

³⁸⁶ Nazan Bedirhanoglu Balaban, Serbest Piyasanın Muhafazakârlığı. Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss.29-60), Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010, s. 55

³⁸⁷ Tarık Develioğlu, Diktatoryanın Organik Aydınları: Liberal Muhafazakâr Entelijansiya. Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss. 135-174). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010, s.138

³⁸⁸ Bora, Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık, ss.55-56

muhafazakâr-liberal sentezin öznesi yapmaktadır.³⁸⁹ Türkiye’de AKP hükümetinin iktidara gelmesinden bu yana gerçekleşen olayların 13’ü bu sürecin nasıl tanımlanacağı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Türkiye’de şu an muhafazakârlık ile liberalizmin belirli fraksiyonları arasında kurulmuş siyasi bir ittifak vardır ve bu ittifak Türkiye’yi dönüştürme projesinin meşruiyet kaynağı olarak işlev görmektedir.

Liberal-Muhafazakâr sentez, Türkiye’de son on yıldır yaşananların demokratikleşme sürecinin bir parçası olduğunu söylemektedir ve “askeri-bürokratik vesayet rejiminin tasfiyesi” olarak meşrulaştırmaktadır. Liberaller açısından bu süreç “devlet”in bir bütün olarak toplum karşısında geriletilmesi ve sivil topluma daha fazla alan açılması anlamına gelmektedir. Söz konusu sivil toplum ise artık daha fazla etnik ya da dini cemaatlere referansla tanımlanır hale gelmiştir. Muhafazakârlar açısından olan ise yıllardır iktidarda olan, halkı anlamayan, onların dini yaşayış biçimlerine saygı göstermeyen, toplumu yüzyıllardır bir vesayet rejimi altında yöneten cumhuriyetçi seçkinlerin, iktidarı artık halka ya da onların değerlerine sahip temsilcilerine devretmesidir.

Yaşlı’ya göre, AKP’nin dokuz yılı, liberaller ve muhafazakârların, Türkiye’nin dünya sistemine daha derin bir şekilde eklemlenmesi ve bunun için yeni bir rejim inşa edilmesi amacını taşıyan bir ittifak içerisine katılmaları anlamını taşımaktadır. Liberaller bu dönüşüm sürecinde sağlanmasında büyük rol oynamışlardır. Dönüşüm sürecinin söylemsel boyutunda yer alan “vesayet rejiminin sona erdirilmesi”, “statüko ile savaş”, “burjuva devriminin tamamlanması” gibi argümanlar liberal yazarlar aracılığıyla üretilmiş ve AKP-cemaat medyası aracılığıyla kamuoyuna iletilmiştir.³⁹⁰ Liberal entellektüeller AKP’yi, Türkiye’yi demokratikleştirecek, baskıcı devlet aygıtının gücünü kıracak ve Batı ile bütünleşmeyi hızlandıracak yeni bir aktör olarak desteklediler. Liberallerin yanında burjuvazi de AKP’ye destek verdi. Zaten, 1990’lardan bu yana devletin dönüşümü TÜSİAD’ın gündemindeydi ve bu bağlamda eğitim, ordunun siyasetteki yeri, sağlık, özelleştirme ve demokratikleşme gibi konularda çok sayıda rapor hazırlanmasına rağmen burjuvazinin içinden çıkan siyasal

³⁸⁹ Tekin, s.128

³⁹⁰ Fatih Yaşlı, Liberal Muhafazakar İttifak: Yolların Sonu Mu?, 2011, 29.05.2013, <http://www.adilmedya.com/haber.php?id=13734>

hareketlerin³⁹¹ toplumsal destek sağlayamaması nedeniyle burjuvazi bu demokratikleşme projelerini aktaracak bir siyasi parti bulamadı.

2000'lere gelindiğinde bu tür bir projeyi destekleyecek tek siyasi parti AKP'ydi. İç ve uluslararası ortam artık Türkiye'de Türk-İslam sentezini istememekte, bunun küreselleşme sürecine karşı muhalif bir güce dönüşmesinden çekinmekteydi. Böylelikle 1980'lerdeki Türk-İslam sentezinin yerini muhafazakâr-liberal sentez aldı. Dolayısıyla, 2000'li yıllarda Türkiye siyasetinde yeni bir hegemonik blok oluştu. Bir yanda ılımlı İslamcılar, öte yanda liberal entellektüellerin olduğu bu hegemonik blok Türkiye'nin dönüşümünü üstlendi.

AKP'nin ilk dönemi olan 2002-2007 yılları arasında, dönüşümün esas itici gücü Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreciydi. AKP, AB uyum yasalarını kullanarak devlet içerisindeki kendisine muhalefet edebilecek unsurların gücünü büyük ölçüde ortadan kaldırdı. Liberaller de bu sürece Türkiye'nin demokratikleşmesi ve evrensel hukuk normlarına uygun bir yönetim yapısına kavuşması gerekçesiyle destek verdiler. Şöyle ki, liberaller cumhuriyeti demokratik olmamakla, halk egemenliğini hiçe saymakla, modernleşmeyi demokrasiye feda ederek gerçekleştirmeye çalışmakla ve devletin otoriter yönü olduğu gerekçeleriyle eleştirmekte ve Türkiye'nin artan yapısal sıkıntılarının devletin değişiminden geçtiğini söylemektedirler. Devletin demokratik dönüşümü söylemlerinin, AB-Türkiye müzakerelerinde ele alınan siyasi kurumların yapılanması ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Muhafazakâr kanat da AB sürecini benzer bir şekilde ele almakta, laikliğin sosyalist solun ve Kemalizm'in tasfiyesi doğrultusunda bir fırsat olarak görmektedir.

İkinci dönem olan 2007 seçimlerinden 12 Eylül 2010 referandumuna kadar geçen sürede Ergenekon süreci dönüşümün ve yeni rejim inşası sürecinin esas gücü haline gelmiştir. Bu süreçte başta ordu olmak üzere devlet içerisindeki dönüşümü engelleyeceği düşünülen unsurlar ve onların sivil toplum alanındaki destekleyicileri tasfiye edilmiştir. AKP'nin devletleşmesi bu süreçte söz konusu olmuştur.³⁹² Liberaller bu sürece de, “derin devletin tasfiyesi”, “statükonun yıkılması”, “vesayet rejiminin

³⁹¹ Besim Tibuk'un Liberal Partisi, Cem Boyner'in Yeni Demokrasi Hareketi

³⁹² Yaşlı, 2011

yerine demokratik bir rejimin kurulması” gibi argümanları kullanarak destek vermişlerdir. “Ergenekon süreci”, Türkiye’de AKP hükümetini devirme amacını taşıyan darbeci siyasetin ve derin devletin tasfiyesi anlamında demokrasi mücadelesinin bir parçası olarak sunuldu.

İhsan Uzgel’e göre, Türkiye siyaseti gerek devletin kuruluş niteliği, gerekse de Soğuk Savaş koşullarında özellikle sol tehdide karşı oldukça güvenikleştirilmişti. Bu güvenlik mantığının tasfiye edilmesi için öncelikle bunun asli unsuru olan ordunun siyasetteki yerinin ve ağırlığının azaltılması, bunun kurumsal düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi gerekti. MGK yasasının değişmesi ve özellikle MGK Genel Sekreteri’nin yetki ve sorumluluk alanının daraltılarak, ilk kez bir genel sekreter olarak bir general yerine büyükelçinin atanması bu alandaki radikal değişikliklerden biri olmuştur.³⁹³

AKP’nin 12 Eylül 2010’dan sonraki uygulamaları ise açık şekilde bir tek parti rejimine ve düzenin otoriterleşmesine işaret ettiği ileri sürülebilir. Liberaller desteklerini askeri vesayet rejiminin tasfiye olması ve halkın iradesinin hâkim kılınması bağlamında savunmuşlar ancak Kemalist rejimin otoriter niteliği ve askeri vesayetle mücadele ettiklerini düşünürken çok daha tehlikeli bir otoritarizmin meşrulaştırılmasına hizmet ettikleri söylenebilir.

Cemil Yıldızcan ve Özge Yaka’ya göre, AKP iktidarının Kemalizm’le derdi elbette rejimin otoriter niteliğiyle ilgili değildir ve meselenin iki boyutu vardır. İlki sermaye birikiminin neoliberal formunun ve devletin neoliberal dönüşümünün önünde engel olarak algılanan her türlü kurumsal ve siyasal unsurun tasfiyesiye diğerini İslamcı muhafazakâr kesimlerin cumhuriyet rejimiyle olan tarihsel meseleleri oluşturmaktadır.³⁹⁴

³⁹³İlhan Uzgel, AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. B. Özçelik (Ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde (ss. 11-39). Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010, s.29

³⁹⁴Cemil Yıldızcan ve Özge Yaka, **Çözülen Ne: Otoritarizm Mi Demokrasi Mi?**. Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss. 237-262). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010, s.253

AKP'nin devletin neoliberal dönüşümüne ilişkin en belirleyici özelliği devletin ekonomik fonksiyonlarını azaltmasıdır. Bunun bir boyutunu devletin üretim araçları ve alanları üzerindeki mülkiyetinin/kontrolünün kısıtlanması (özelleştirme) oluştururken diğer boyutunu ise devletin yeniden dağıtımcı fonksiyonlarının ya tümünden ya da kısmen terk etmesi oluşturur. Bu neoliberalizmin yoksulluk karşısında devleti yeniden konumlandıran yaklaşımı ile yakından ilgilidir. “Neoliberalizm, devlet ile piyasa arasındaki ikilemi reddederek yerine zorunluluk ve özgürlük arasındaki ikilemi koyar ve zorlayıcı olmayan bir refah sistemi içinde piyasanın yanında her türlü gönüllü örgütlenmenin ağırlık kazanması gerektiğini ileri sürer.”³⁹⁵ Bu ikili bir stratejinin ürünüdür. Bir yandan sağlık ve sosyal güvenlik konuları devletin dışına taşınarak devletin sorumlulukları sınırlandırılır, öte yandan bu alan tamamiyle sermaye birikiminin alanı haline getirilirken devletin sınırlandırılmış sorumluluklarını yerine getirirken dahi sermayeye meşru bir biçimde kaynak aktarması sağlanmış olur.

Yıldızcan ve Yaka bu durumu şöyle açıklamaktadır:

*“Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası yasası ile sosyal sağlık güvencesinin kapsamı daraltılmıştır. Prim ödeyemeyen yoksul kesimler kapsam dışı bırakılırken, bu kesimler yeşil kart gibi programlarla kapsamaktadır. AKP döneminde devletin sosyal yardım harcamaları dramatik bir şekilde artmış olması oldukça manidardır ve sadece yoksulluğun sürdürülebilir hale getirilmesi stratejisine değil, AKP'nin yoksul kesimler üzerinde kurduğu hegemonyanın maddi araçlarına da işaret eder. Sosyal devletin formel sorumluluk ve yükümlülükleri reddedilirken devlet, vatandaşına yardım eli uzatmakta, bunu zorunlu olduğu için değil de lütfettiği için yapmaktadır. Zengin müslümanın iyi niyetinden mütevellit yoksula zekât vermesiyle benzer bir mantıkla devlet, yoksula yardım bağışlayarak “iyilik” ihsan etmektedir. Bu tablonun bir diğer boyutu elbette devletin sosyal sorumluluklarının özel sektöre aktarılması, sağlık, eğitim ve sosyal güvenliğin hızla sermayenin kar hürsına terk edilmesidir”.*³⁹⁶

³⁹⁵ Özkazanç, s.6

³⁹⁶ Yıldızcan ve Yaka, ss.244-245

Sosyal devlete hararetle karşı çıkan sermayenin hayırsever devlete icazet vermesinin ideolojik temeli toplumsal yaşamın her alanının piyasa egemenliğine tabi kılınmasında, pratik anlamı ise bu modelin sermaye üzerinde hiçbir maddi yük yaratmamasında aranmalıdır. Sosyal yardımların maliyetinin büyük oranda bütçe dışı fonlardan karşılanması da önemlidir. Hayırseverlik imgesi hem devletin merkezi araçları³⁹⁷ hem yerel yönetimler hem de cemaatler üzerinden işleyen İslami yardım kuruluşlarının iç içe geçmiş faaliyet ağları üzerinden oluşturulmaktadır.³⁹⁸

Bir yandan toplumsal alanda devlet, çeşitli kamusal sorumluluklarını dayanışma ve hayırseverlik gibi söylemlerle sivil toplum alanına kaydırıyor, diğer yandan da bunlarla ilgili pek çok politikanın belirlenmesi sürecini ise dolaylı yoldan yönlendirdiği, kamusal siyasal denetimin dışında, özerk kurullara havale ediyor. Bunun temel sonucu siyasal alanın daraltılması ve eşitlik temelli taleplerin zemininin devletin içinden sivil topluma doğru kaydırılmasıdır.³⁹⁹

AKP'nin devletin neoliberal dönüşümüne ilişkin devletin ekonomik fonksiyonlarının azaltılmasının bir boyutunu da kamuya ait mülkiyetler ile hizmet alanlarının sermayeye teslim edilmesi anlamına gelen özelleştirme oluşturmaktadır. AKP'nin izlediği özelleştirme politikasının iki yönü olduğunu söyleyebiliriz. İlki, AKP'nin uluslararası finans çevrelerinin istediği politikaları izlediğini gösteren icraatlarıdır. AKP, tam anlamıyla “mülksüzleştirme yoluyla birikim”⁴⁰⁰ sürecine dolayısıyla emperyalizme hizmet vermektedir. AKP'nin izlediği özelleştirme politikasının ikinci yönü ise kendi yandaşı bir sermaye birikimini desteklemesidir. Özelleştirmede, yabancı sermaye üç temel alanı hedefler. Bunlar; elektrik, petrol ve telekomünikasyondur. AKP döneminde, bu temel alanlardan ikisinde özelleştirme tamamlanmış,⁴⁰¹ elektrik dağıtım bölgelerinden dördünün⁴⁰² ihalesi yapılmıştır.⁴⁰³ AKP dönemi özelleştirme sonucundaki “yabancılaşma”nın en yoğun yaşandığı dönemdir.

³⁹⁷ Sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonu gibi bütçe dışı fonlar

³⁹⁸ Yıldızcan ve Yaka, 245

³⁹⁹ Yıldızcan ve Yaka, ss.245-253

⁴⁰⁰ Harvey, ss.23-48

⁴⁰¹ Türk Telekom, TÜPRAŞ/PETKİM

⁴⁰² Başkent, Sakarya, Aras ve Meram

AKP'ye kadar olan hükümetlerde özelleştirmeler verimsiz devlet kaynaklarının elden çıkarılması gerekliliği ile gerçekleştirilirken, AKP döneminde kamuya ait işletmelerin verimli verimsiz olduğuna ya da kar edip etmediğine bakılmaksızın hızla elden çıkarılması şeklinde gerçekleşmiştir. “Bu sebeple, ılımlı İslamcılarla Kemalistler arasındaki en önemli görüş ayrılığı yalnızca laikliğin yorumlanışına ilişkin değil, küreselleşme karşısındaki tutumlarıyla da ilgilidir”.⁴⁰⁴ Diğer bir mekanizma, sendikasılaştırma, esnek üretim ve esnek ücretlendirme ile “yedek işgücü” (işsiz) sayısındaki artışlar üzerinden ücretlerin kaba olarak baskılanması ile emek gücü fiyatının düşürülmesidir.⁴⁰⁵ AKP'nin bu yeni iktidar tekniğinin, son derece sert özelleştirme, esnekleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarının yüksek tahrip gücüne karşın bu kadar az toplumsal direnç ile karşılaşmasında büyük payı vardır.

AKP, neoliberal yeniden yapılanma sürecinde ülke ekonomisinin yeniden yapılandırması yanında, ülkede yerleşik başlıca sermaye kesimleri dışında ideolojik tercihe dayalı yeni birikim süreçlerini harekete geçirmenin ve yerleşik sermayeyi terbiye etmenin; “yerelleştirme” veya “ademi merkezizetçilik” adına yerel ölçekli ideolojik siyasal nüfus alanları oluşturmanın ve varsayılan ekonomik güçten hareketle bölgedeki ülkeler üzerinde aynı zamanda vesayet kurmanın da aracıdır. Metin Çulhaoğlu bunu şöyle açıklamaktadır:

“Yukarıda sıralananlardan, palazlandırılan sermaye kesimlerinin aynı zamanda ideolojik (temelde dinci) ağırlığını daha fazla duyurmasını; yerel ölçekler aracılığıyla dış sermaye girişlerinin hızlanmasını; kurulan siyasal vesayetin emperyalist odaklara yönelik bir koz olarak kullanılmasını öngörmektedir. Dinci ideoloji, neoliberal yapılanmaya yönelik olası tepki ve hoşnutsuzlukları yerel ölçeklere hapsedip etkisizleştirmenin; radikal İslam'ı marjlarda bloke edip bu konuda duyarlı dış çevrelere güvence vermenin; bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzu daha pekiştirmenin aracı sayılmaktadır. Emperyalizmle ilişkiler, olası ekonomik şoklara karşı “sağlam durması gereken ülke” imajıyla kimi kolaylıklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmanın (nereden

⁴⁰³ N. İter Ertuğrul, AKP ve Özelleştirme. B. Özçelik (Ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde (ss. 522-556), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010, s.532

⁴⁰⁴ Uzgel, s.29

⁴⁰⁵ Onur Hamzaoglu, Cavit Işık Yavuz, Sağlıkta AKP'li dönemin bilançosu üzerine. B. Özçelik (Ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde (ss. 633- 658). Ankara: Phoenix Yayınları, 2010, ss.652-653

geldiği belli olmayan sıcak para); “bölgede istikrarı sağlama açısından vazgeçilmez ülke” sayılma imajının dışarıda sağlayacağı prestijle birlikte içerideki olası huzursuzlukları yatıştırmanın aracıdır”.⁴⁰⁶

İsmet Akça ise, AKP'nin neo-liberal yönlerini şu şekilde açıklamaktadır;

“Muhafazakar demokrat AKP'nin somut icraatlarına bakıldığında bu yaklaşım açıktır: eğitim, sağlık gibi temel insan ihtiyaçlarının sosyal haklar olmaktan çıkarılıp metalaştırılması, yani sermayenin yeni kar alanlarına dönüştürülmesi, yoksulluğu azaltma kisvesi altında yoksulluğun müsebbibi piyasa mekanizmasını daha da hakim kılan mikro kredi dağıtımına başvurulması, yoksullukla mücadelede din, ahlak ve gelenek üzerinden yapılan sadaka türü yardımlara, iftar yemekleri gibi mekanizmalara başvurulması akla ilk gelenlerdir. Hâlbuki Türkiye'deki yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik ve sefaletin asıl yaratıcısı neoliberal sosyal ve iktisat politikalarıdır, kurutulması gereken bataklık budur. Bu politikalar değiştirilmeden bu sorunların hiçbirisi çözülemez. Bu politikaların ateşli bir savunucusu ve uygulayıcısı olan muhafazakâr demokrat AKP'nin sadaka türü sosyal yardım söylem ve pratiklerinin asıl işlevi bu gerçeğin üstünün örtülmesidir. Bu mistifikasyon sürecinde muhafazakârlığın temel mekanizması kültüralizmdir. Kültüralizm, somut tarihsel, toplumsal ve siyasal meselelerin (yoksulluk, işsizlik, eşitsizlik) soyut kültürel meselelere (ahlak, din, gelenek) indirgenmesidir. Muhafazakâr yaklaşımda, kültür (din, gelenek, ahlak) somut tarihsel kategoriler olmaktan çıkarılıp tarihsel zamandan soyutlanır ve halkların tarih üstü özellikleri haline getirilir. Böylece sömürü ve baskı yaratan hegemonik ilişkilerin asıl sebepleri görünmez kılınır, diğer bir deyişle hedef şaşırtılarak bu ilişkilerin devam etmesi sağlanır”.⁴⁰⁷

Sonuç olarak, Neoliberal politikaların uygulanması sonucu halkın maruz bırakıldığı ağır ekonomik ve siyasal krizlere rağmen halk bu siyasete tekrar ikna edilebilmektedir. Türkiye gibi ülkelerde neoliberal iktisat politikaları uygulanırken,

⁴⁰⁶Metin Çulhaoğlu, AKP'nin Yürüdüğü Yer: Bir Model ve Açıklama Denemesi, Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss. 225-236). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010, s.232

⁴⁰⁷ İsmet Akça, **Neoliberal Kapitalizme Yeni Efsun: Muhafazakar Demokrasi**, 03.10.2012, <http://www.halkevleri.org.tr/diger/neoliberal-kapitalizme-yeniefsun-muhafazakar-demokrasi-ismet-akca>, 2010

muhafazakârlık bu politikaların yarattığı yıkımın halk tarafından tolere edilmesi için gereken bir araçtır. AKP muhafazakâr değerlerle toplumu ortak bir duygusallık etrafında kendisine bağlamaktadır.

SONUÇ

Batı'da, ortaya çıkışı itibarıyla aristokrat bir kökene sahip olan muhafazakâr felsefe, devrimlere ve yenilikçi akımlara öncülük eden Fransız Devrimi'ne ve onun radikal güçlerine, geleneksel tarım toplumunun değişmesine rehberlik eden entelektüel Aydınlanma akımının, geleneğin ve her alandaki geleneksel otoritenin bilinçli reddine karşı, "akla" dayalı "ütopik" devletler kurmanın peşinde olan düşünürlerine karşı bir tez geliştirme amacıyla doğmuştur.

Muhafazakârlık kavramını olaylar ve düşünceler karşısında "tepkisel bir duruşu" ifade ettiği şekliyle bir "tutum"; Aydınlanma ve Fransız Devrimi'ne karşı giriştiği düşünsel mücadele ile başlayan ve zaman içerisinde kendi iç dönüşümünü de sağlayarak toplumsal-siyasal bir projeye dönüştüğü hâliyle bir "siyaset felsefesi" olarak görmek mümkündür.

Siyaset felsefesi anlamında muhafazakârlığın kurucusu olarak kabul edilen Burke ünlü eseri *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*, o zamandan bu yana muhafazakâr düşüncenin özellikleri olarak; din, gelenek ve tecrübenin önemi, reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi, rütbe ve görev ayrımlarının gerçekliği ve gerekliliği, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu görüşü ve nihayet, geçmişle kurulan sürekliliğin değerini saymaktadır. Onun, muhafazakârlığın ilkeleri olarak ortaya koyduğu bu görüşler bugün için de geçerliliğini korumaktadır.

Batıda gelişen fikir akımlarının da etkisiyle Osmanlı'nın son dönem aydınları arasında, Batı'daki anlamıyla olmasa da, kendine özgü yönleriyle muhafazakârlığın çeşitli akımlar içerisinde kendi varlığını hissettirmeye ve kendine varlık alanı bulmaya çalıştığını gözlemlemekteyiz. Türk siyasî hayatında özellikle II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçülük, İslâmcılık ve Batıcılık gibi akımların canlı fikir dünyası ve tartışmaları, bir siyasî akım olarak muhafazakârlığın belirginleşmesi için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Tanzimat ve onu takiben Cumhuriyetin ilk yıllarında aydınların ve yöneticilerin büyük çoğunluğu modernleşmeyi geri kalmışlıktan kurtulmanın tek çıkış yolu olarak görmüş, ama bu sürecin "Batı'nın fennini alıp, yaşayış tarzını reddetme"

tarzında işlemlerini istemiştir. “Batı’nın tekniğini alıp kültürünü reddetme” biçiminde de formüle edilen bu anlayış adeta Türk muhafazakârlarının temel söylemi olagelmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Kemalizm’in ilke ve değerlerinin toplumda kurumsallaşmasına yönelik iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. İlki Kemalizmi, Aydınlanma düşüncesi üzerinden tercüme eden, toplumu dönüştürmeyi amaçlayan ve düşüncelerini *Kadro* dergisinde ifade eden aydınlardır. İkincisi ise, hem dinsel ve geleneksel değerlerin savunmasını hem de Batı’nın teknolojik gelişmesinin alınmasına yönelik değişimi isteyen ve düşüncelerini *Dergâh*, *Türk Düşüncesi*, *Kültür Haftası* gibi dergilerde ifade eden, Kemalist İnkılâbın alternatif bir kavramsallaştırmasını yapmaya çalışan muhafazakâr, romantik ve paternalist düşünürlerdir. “Muhafazakâr modernleşmeci” ya da “cumhuriyetçi muhafazakârlar” olarak nitelenebilecek bu kuşağın temel felsefi, yaklaşımları takipçileri tarafından günümüze kadar benimsenerek süregelmiştir.

Özellikle, Cumhuriyetin kuruluş ve kurumlaşmayı takip eden yıllar içerisinde giderek güçlenen muhafazakâr düşünce, farklı üsluplarla bir açılım hâlinde ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet’in kurucu iradesinin ilerlemeyi “kopuş”la olanaklı sayan radikal modernizminin yanında, “devam”ı esas alan muhafazakâr-gelenekçi bir “modernleşme” anlayışının karşı cephesi ortaya çıkmıştır.

Muhafazakâr-gelenekçi düşünüş, pozitivist inşacı ve müdahaleci ideolojinin baskın çıkması karşısında siyaseten coşkusunu yitirmesine rağmen, Cumhuriyet’in yönetim ve kurumları içinde geri plânda kalmayı kabullenerek, daha çok kültürel içerikli bir inşa sürecine girmiştir. Bu süreçte kültürcü pozisyonlarını güçlendirerek zamanla ve fırsatını buldukça baskın ideolojiye eklenerek, modernleşmenin muhafazakâr bir renge bürünmesini sağlamışlardır. Bu anlamda Türk muhafazakârlığının ilk dönemlerinde, siyasî olmaktan çok kültürel özellikler daha baskın durumdadır.

Modernizmin, Cumhuriyet döneminde rejimin kurucu ideolojisinin temel bir unsuru oluşu, modernleşme projesine açıktan muhalif bir muhafazakâr felsefenin ortaya çıkmasını ve kök salmasını önlemiştir. Öyle ki, Türkiye’de muhafazakâr yönelimlerin

meşruiyeti, neredeyse, moderniteyle ilişkilerinin sorunsuzluğunu ne derece ispat edebildiklerine bağlı olmuştur. Muhafazakârlık bu zorluğu moderniteyi birbirinden kolayca ayrılabilir iki parçadan müteşekkilmış gibi değerlendirerek aşmaya çalışmış; Batı'nın teknolojisini devralmaya hevesli ancak ahlâk, davranış ve eylem biçimleri anlamında kültürüne mesafeli bir söylem ve duruş geliştirmiştir. Aslında bu “Batının teknolojisini kendi kültürüyle birleştirme” düsturu Türkiye'deki muhafazakâr perspektifin çoğunlukla teknolojiyle sorunlu bir ilişki içinde olmadığını ortaya koymaktadır.

Türk Muhafazakârlığı, gerek muhafazakâr aydınların Cumhuriyetin kuruluşuna gönüllü ya da gönülsüz destek vermesi, gerekse de Cumhuriyetle girişilecek bir hesaplaşmanın muhtemel sonuçlarının hareketin meşruiyetini baştan gidereceği korkusuyla, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson dünyasındaki muhafazakârlığın Fransız Devrimi ile girdiği türden bir hesaplaşmaya girmemiştir. Bu husus, Türk muhafazakârlığının en belirleyici özelliklerinden birisi olmuştur.

Bu anlamda muhafazakârlığın Batı'da Fransız Devrimi'ne verdiği siyasal tepki asıl belirleyici olurken; Türkiye'de muhafazakârlığın siyasal olmaktan çok, ahlâkî, kültürel kurum ve değerlerin korunmasına yönelik olması; bu bakımdan da siyasal söylemi ve pratiğinin zayıf olması dikkat çekici bir durumdur. Muhafazakârlık, Türkiye'de geniş anlamıyla siyasal bir oluşum olmaktan çok estetik ve ahlâkî bir yaklaşımı ifade eder. Bundan dolayı, Türkiye'de muhafazakârlık, kendi başına yalıtılmış bir olguyu bir siyasal kesiti ifade eden bir adlandırma değil, bir “durum”dur. Pek çok toplumsal/siyasal oluşumun nitelenmesinde kullanılan bir “devletçi muhafazakârlık”, “milliyetçi muhafazakârlık”, “kültürcü muhafazakârlık”, “devrimci muhafazakârlık” ve “İslâmcı muhafazakârlık”tan bahsedebiliriz; ancak, saf ve billur bir muhafazakârlık, tutum ya da ideoloji olarak mümkün olsa bile pratikte henüz Türkiye'de gerçek anlamda bir siyasal oluşumu gerçekleştirilememiştir.

Türkiye'de muhafazakârlık çoğunlukla insanların dinsel duruşlarını ifadelendirmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda, bir insanın muhafazakâr olarak nitelendiriliyor olması, o insanın devletçi, düzen ve gelenekçi olmasından daha çok; dindar olduğunu, dinî duygularını önemseyen bir insan olduğunu ortaya koymaktadır.

Batı'da bu anlamda dindar insanların diğer yönleriyle de muhafazakâr bir ideoloji taraftarı oldukları sonucu doğurabilmesi mümkünse de halkı Müslüman olan ülkelerde bu bir gereklilik değildir. Türkiye'de sol ve sağ ideolojiler dâhil olmak üzere, her kesimden dinî duyarlılığı yüksek insanlarla karşılaşmak mümkündür. Ama dinsel bir devlet düzeni arzu edenlerin “muhafazakâr” partilerden daha çok “İslâmcı” ya da “siyasal İslâmcı” partilere, hatta bunları da “sistem partileri” olarak görüp daha radikal oluşumlara yöneldikleri söylenebilir. Muhafazakâr Demokrat bir kimlikle ortaya çıkan ve “dinsel” söylemi reddettiğini ifade eden AKP, henüz sonuçları tam olarak alınmayan bir geçiş süreci yaşadığından, onun “muhafazakâr” bir parti mi “İslâmcı Demokrat” bir parti mi, yoksa “Muhafazakâr Demokrat” bir parti mi olduğunu söylemek için uygulamalarını görmek ve en az bir iktidar döneminin sonuçlanmasını beklemek gerekecektir. İç ve dış çevrelerce sürekli izlendiğini düşünen AKP, Millî Görüş partilerinin hatalarını tekrarlamak istememekte, özellikle, bu partilerin görüşlerini yansıtacak ya da bu partilerin fikirleri ile örtüşecek herhangi bir uygulamaya gitmekten kaçınır gözükmektedir. O nedenle de AKP'nin icraatları, onların gerçek niyetlerini yansıtmayabileceği endişesinden hareketle, bu çalışma kapsamının kısmen dışında tutulmuştur.

Türk muhafazakârları Cumhuriyetçi rejim tarafından getirilen yeniliklere tamamıyla karşı değillerdir. Örneğin, öncelikle laiklik, ardından demokrasiye inanç bağlamında reformlarla tamamen uyum içerisinde olmuşlardır. Türk muhafazakârları Cumhuriyetin ve laikliğin kendisine değil, uygulama biçimine karşı olmuşlar; reformların daha ılımlı yapılması gerektiği konusunda ısrar etmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde yasal zemini tamamen ortadan kaldırılan İslâmcılığın kendini ifade etmek için bulabildiği en geçerli ve meşru kanal muhafazakârlık olmuştur. 1930'lar boyunca, Türk muhafazakârları Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak “milliyetçilik” üzerinde vurgu yapmışlardır. 1950'den sonra kültürün önemli bir ögesi olarak İslâm, muhafazakâr düşünce ve söylem içerisinde yer almaya başlamıştır. Hem Batı hem de Türkiye örneklerinde görülmektedir ki muhafazakârlık değişen koşullara uyum sağlamasına rağmen muhafazakârlığın temel teması değişmemiştir.

Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ile birlikte 1950’de iktidara gelen DP’nin seçkinlerinin “dine hürmetkâr” tavırlarının yanında, dinsel saikleri siyasal örgütlenme temeli yapan çevrelere bakışta, geleneksel Kemalist çizgiyi izledikleri açıktır. Bu eğilim, merkez sağ siyasetin din politikası açısından bir gelenek oluşturmuştur: Dinsel sembol ve motifleri kullanmak, fakat dinsel meşruiyet ve atıf çerçevesini esas alan örgütlü ve siyasî inisiyatifleri denetim altında tutmak ve önlemek.

Türkiye’de sağ-muhafazakâr geleneğin fikir liderleri, muhafazakâr düşüncenin Batılı önderlerinin izini sürerek, Cumhuriyet Devrimi’ni bir anlamda revizyona tabi tutmaya çalışmışlardır. Peyami Safa’nın, *Türk İnkılâbına Bakışlar* kitabı, bu çabanın ilk ve en önemli örneklerinden biridir. Daha sonra, 1950’li yıllarda, Türk muhafazakârları diyebileceğimiz çevre, Cumhuriyet Devrimlerine karşı tepki konusunda kendilerini irticadan ayırıp, alternatif bir inkılâp tarif ve değerlendirmesi yapmaya girişti. Bu değerlendirmeye göre, sorun inkılâbın aşırı tarafları veya daha ihtiyatlı bir ifade ile, aşırı yorumları idi. Bazı ‘devrim taraftarlarının manevî değerlerimizi hiçe sayan söylem ve politikalarından dolayı, halkta tepkiler oluşmuş, bundan da dini suiistimal edenler yararlanmıştı. İrtica, devrim yobazlığının yarattığı bir şeydi; buna karşılık, inkılâp yerli yerine oturtulmalı, “millele mal edilmemeli” idi.

Batı Muhafazakârlığı ile Türk Muhafazakârlığını karşılaştırdığımız zaman benzerlikler kadar farklılıklar da görürüz. Örneğin Burke, insanın mükemmel olmadığını ve mükemmelleştirilemeyeceğini düşünüyordu. Ama Türk toplumunun büyük bir kısmının benimsediği inanç ve geleneklerde, böyle bir hükme çok nadir rastlanır. Aksine, İslâm düşüncesi çerçevesinde böyle “ilk günah” ve “insanın başkasının günahını taşıması” inancı bulunmamaktadır. İnsan doğasının iyi olduğu anlayışı vardır.

Kıta Avrupası ve İngiliz Muhafazakârlıklarının hemen hepsi eski rejimin dinî liderleri tarafından desteklenmiştir. Devrim kiliseye saldırmış ve laiklik üzerine vurgu yapmıştır. Bu durum kilise ile muhafazakârlık arasında organik bir bağın doğmasını sağlamıştır. Türk Muhafazakârlığı ise hiçbir zaman din kurumuyla bütünleşmemiş, din kurumunun konumunu korumayı amaçlamamış; ancak laiklik konusuna önemle vurgu

yapmıştır. Bu durum, Batı örneğinde Hıristiyanlığın konumuyla, Türkiye örneğinde İslâm'ın konumunun farklılığından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, Batılı muhafazakârların önemseydiği aile, din, gelenek ve devlet gibi kurumlar, Türk toplumuna özgü kimi değerler ışığında Cumhuriyet dönemi Türk muhafazakârlarınca da kabul görmüş ve Cumhuriyet'in radikal modernleşmeci uygulama ve eğilimlerine karşı daha temkinli bir modernleşmenin savunusu olarak karşı muhalif modernleşmeci söylemini geliştirmiştir. Türk muhafazakârlarının fikirleri ve söylemleri çerçevesinde siyaset geliştirmeye çalışan merkez sağ siyaset bugüne kadar o yönde sistemli ve bütüncül bir düşünce ve ideoloji oluşturamamıştır.

Türkiye'deki merkez sağ siyasetin daha çok liberal bir muhafazakâr gelenekten, milliyetçi siyasetinse daha çok otoriter bir muhafazakârlıktan beslendiği görülmektedir. Milliyetçi siyaset deyince sadece sağdaki milliyetçi siyaset değil, aynı zamanda soldaki milliyetçi siyaset de otoriter bir muhafazakâr anlayıştan beslenmektedir. Fransız düşünür J. de Maistre sağ milliyetçilere heyecan verirken, Alman düşünür Hegel de Türkiye'deki sol milliyetçilere ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'deki sağ milliyetçilerin toplumsal ve siyasal kurgusunda “tanrı, din, millet, örf, gelenek ve görenek” kilit bir role sahipken, sol milliyetçilerin toplumsal ve siyasal kurgusunda “devlet ve otorite” merkezî bir öneme sahiptir.

Türkiye'de dinî grup ve cemaatlerin siyasette rol oynaması, 1950'li yılların ardından ivme kazandığı bilinen bir husustur. Özellikle, bir kısım cemaat ve dini grupların farklı toplum kesimleri arasında yaygınlık kazanmış haliyle siyaset alanına her zaman yakın durmuşlardır. Seçim zamanlarında bu grupların oyları sağ partilerin aldıkları oy oranlarında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Yaşanan süreçte, “Millî Görüş” çizgi ve düşüncesi ile artık hiç bir alakalarının kalmadığını kamuoyuna deklare eden AKP, kendini merkez sağ siyasete konumlandığını ilan etmiş ve siyasal kimliğini de “Muhafazakâr Demokrat” olarak belirlemiştir. Böylelikle, merkez sağ siyasette bugüne kadar sistemli ve bütüncül şekilde ortaya konulamayan “muhafazakâr” kimliği bu parti oluşturmaya aday olmuştur. Fakat

bu alanda henüz akademik ve entelektüel çevrelerce de üzerinde uzlaşmış bir kimlik tanımını ortaya konulamamıştır.

AKP siyasi duruş itibarı ile genel anlamda İslâm'a vurgu yapan, yerliliği öne çıkartan, kalkınma ve sanayileşme üzerinde duran bir dile sahiptir. Hareketin temelini Anadolu esnafı, tüccar ve sanayicileri oluşturmakta, merkezî elitlere çıkarlarının çatıştığı noktada mesafeli durmakta; nihayet, iktidar alanına etkin katılımın bir aracı olarak demokrasiyi öne çıkartmakta, kimlik olarak da “Muhafazakâr Demokrasi”yi benimsemektedir. Bu kimliği Türkiye'nin ve dünyanın değişen koşullarına göre iktidarı boyunca siyasetteki pratikleri ile oluşturma eğilimindedir. Partinin sistemleştirmeye çalıştığı Muhafazakâr Demokrat kimlik için henüz felsefi birikim ve tecrübe yeterince bulunmamakta, kavram birçok belirsizliği ve muğlâklığı da içinde taşımaktadır. Bu bağlamda da kavrama ve isimlendirmeye dair eleştiriler ve tartışmalar devam etmektedir. Zamanla şekillenmesi beklenen bu kimlik, şimdilik Batı muhafazakârlığının ilke ve değerlerinin tercüme edilmesinden öteye gidememiş zayıf bir entelektüel çabaya işaret ederken, söylem düzeyinde içinde birçok çelişkiyi taşımaktadır. Tabii burada da, Batı'nın muhafazakârlık anlayışı ve değerleri bir bütün olarak değil, daha çok Türk ve İslâm değerleri ile paralellik arz eden “aile”, din” gibi değerlere vurgu ve önem göze çarpmaktadır.

Batı'daki “Hıristiyan Demokrat”larla benzerlik gösterecek bir şekilde Türkiye'de “Müslüman Demokrat” adı altında siyasi bir oluşuma gitmek, mevcut yapılar ve kurumlar bağlamında zor gözükmektedir. Bu nedenle, bugün kurucularının büyük çoğunluğu İslâmcı bir dünya görüşünden gelen AKP, siyasetteki arayışlarına da bazı kavramsallaştırmalara başvurarak, hareket alanını ve kabiliyetini artırabileceğini düşünmektedir. Parti bu bağlamda İslâmcılıkla ilgili olabilecek programlarını da muhafazakârlığın diline çevirmek zorunda kalmaktadır. Aktay'ın haklı tespitiyle, gerçekten de Türkiye'de muhafazakârlık, çoğu kez İslâmcılığın siyasi alandaki “mümkün ve meşru tek dili” olarak ortaya çıkıyor.⁴⁰⁸ Bu nedenle de programlarını muhafazakâr bir isim altında yürütmek geçerli bir yol olarak gözüküyor.

⁴⁰⁸ Aktay, “Müslüman Demokrat Parti Kavramı ve AKP”, *Türkiye ve Avrupa'da İslâm, Devlet ve Modern Toplum* içinde, s.278

Oysa muhafazakârlığın kendisi İslâmî bir kimliğin ihtiyaçlarını hiçbir zaman tam olarak karşılayamaz. Çünkü muhafazakârlığın İslâmî veya herhangi bir dine ait olmaktan ziyade, kendi anlamı ve içeriği bulunmaktadır. Bu anlam ve içerikte dine de belli yer vardır, ancak bu yer, asla bir dinin kendi öz tanımınca önerilen nitelikte bir yer değildir. Bu yüzden AKP'nin hangi amaçla kendini muhafazakâr olarak nitelerse nitelesin, nihayetinde bu tanımına uygun bir ideolojik ve siyasi içeriği de benimsemek durumu ile karşı karşıya kalmıştır.

AKP'nin oluşturmak istediği Muhafazakâr Demokrat kimliği bugüne kadar var olan muğlaklık ve belirsizlik nedeniyle negatif bir anlam içerse de; bu durumun kimliğin oluşturulma sürecinde yapıcı, kurucu ve geliştirici bir rol de oynadığı söylenebilir.

Bora'nın tabiriyle muhafazakârlık, “bir ruh hâli, duruş biçimi ve üslup” olarak Türk sağıının “gaz hâli”ni temsil etmektedir. Gaz hâli olarak telâkki edilen muhafazakârlığı kendisine kimlik olarak belirleyen AKP'nin, şartların değişmesi sonucu bu kimlikten vazgeçmesi, yeni kimlik arayışına girmesi ihtimalinde, partideki muhafazakârlığın da buharlaşma ihtimali mümkündür. Aslında bu gerçeği ve ihtimali göz önünde bulunduran AKP Genel Başkanı R. Tayyip Erdoğan “... Şu anda bizim bu noktada AK Parti olarak böyle bir markaya ihtiyacımız yok. Biz şu anda farklı bir markanın peşindeyiz, bunu oluşturmanın gayreti içindeyiz. Bu da nedir “Muhafazakâr Demokrasi” diyoruz. Kimlik olarak bizim markamız ve kimliğimiz bu. Biz de bu kimlik içerisinde, bu kimlik altında geleceğe yönelik yürüyeceğiz ve bu çalışmanın neticesinde biz de bir marka oluşturacağız siyasette. ‘Bunun adı ne olur?’ bunu zaman gösterecek ama şu anda biz muhafazakâr kimlikle yürüyoruz”.⁴⁰⁹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bizzat partinin lideri bile, kimlik konusunda bir belirsizlik içerisinde olduklarını itiraf etmektedir. Bu bağlamda, AKP'nin kimlik arayışlarının devam ettiği ve Muhafazakâr Demokrasi kimliğinin de zamanla oluşmasının beklendiği söylenebilir.

Son olarak; Batı'nın kendi toplumsal ve siyasal koşulları içinde ortaya çıkan ve çoğunlukla modernleşmeye karşı bir tutum sergileyerek gelişen muhafazakârlık,

⁴⁰⁹ Recep Tayyip Erdoğan, “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu** içinde, İstanbul: AK Parti Yayınları, 2004, s.11

Türkiye’de de modernleşme sürecinin başlaması ile birlikte, Batı’daki kimi muhafazakâr-romantik düşünürlerin etkisi altında “Türk Muhafazakârlığı” olarak adlandırdığımız ve kendine has kimi özellikleri ile gelişebilme imkânı bulmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Türkiye’nin siyasal düzleminde yer edinemeyen bu düşünce, kendini kültürel düzlemde ifade etme yoluna gitmiştir. Muhafazakâr düşünce TpCF, SCF, DP, AP, DYP, ANAP gibi merkez-sağ partiler içinde siyaset yapma imkânı bulmuş olmasına ve “liberal”, “milliyetçi” gibi sıfatları alarak kendini tanımlama yoluna gitmiş olmasına rağmen, bugüne kadar sistemli ve bütüncül bir kimlik ortaya koyamamıştır. Fakat, AKP ile birlikte, ilk kez, çevre partisi olarak tanımlanan ve siyasal İslâmcı bir geleneğin temsilcisi olarak kabul edilen bir parti, “muhafazakâr” kimliği kendi siyasal kimliği olarak deklare edip merkez sağa talip olduğunu beyan etmiştir. Tüzük, program, söylem ve icraatlarına bakarak partinin şimdilik ne kadar İslâmcı ya da ne kadar muhafazakâr bir parti olduğuna karar vermek için erken olmakla birlikte, “Muhafazakâr Demokrat” kimliğinin birçok çevre tarafından henüz kabul görmediği, buna karşın AKP’nin de böylesine bir kimlik inşâ ve yerleştirme çabası ve arayışı içinde olduğu gözlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) (2002), **Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı**, Ak Parti Yayınları, Ankara.
- Adalet Partisi (AP) (1974), **Parti Program ve Tüzüğü**, Ankara.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ) (2002), **Parti Tüzüğü**, Ankara.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ) (2002), **Parti Programı**, Ankara.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ) (2004), **Türkiye Bülteni**, Yıl: 2, Sayı: 19, Ankara.
- Anavatan Partisi (ANAP) (1983), **Parti Programı**, Ankara.
- Anavatan Partisi (ANAVATAN) (2005), **Parti Tüzüğü**, Ankara.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (1994), **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (1987), "The Ultrnationalist Right", (Der.) Irwin C. Schink ve Ertuğrul Ahmet Tonak, **Turkey in Transition New Perspectives** içinde, Oxford University Press, Oxford.
- Akça, İsmet (2010), **Neoliberal Kapitalizme Yeni Efsun: Muhafazakâr Demokrasi**, 29.11.2013, <http://www.halkevleri.org.tr/diger/neoliberal-kapitalizme-yeniefsun-muhafazakar-demokrasi-ismet-akca>.
- Akçura, Yusuf (1976), **Üç Tarz-ı Siyaset**, Yay. Haz. Enver Ziya Karal, TTK Basımevi, Ankara.
- Akdoğan, Yalçın (2004), **Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Akdoğan, Yalçın (2003), **Muhafazakâr Demokrasi**, AK Parti Yayınları, Ankara.
- Akkaş, H.H. (2000). **İngiliz Muhafazakâr Siyaset Düşüncesi ve Edmund Burke**. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Aksoy, A. Şinasi (1998), "Yeni-Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 1, Ocak, Ankara.
- Aktan, Coşkun Can (1994), **Gerçek Liberalizm Nedir?**, T Yayınları, İzmir.

- Aktay, Yasin (2003), “İslamcılıktaki Muhafazakâr Bakiye”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, cilt 5, (Ed. Ahmet Çigdem), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aktay, Yasin (2005), “Müslüman Demokrat Parti Kavramı ve AKP”, **Türkiye ve Avrupa’da İslâm, Devlet ve Modern Toplum** içinde, Konrad-Adenauer-Stiftung Yayınları, Ankara.
- Akyol, Taha (1999), Muhafazakâr Sağ, **Milliyet Gazetesi**, İstanbul.
- Alkan, Mehmet Ö. (2001b), “Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi-**, ed. Mehmet Ö. Alkan, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Alkan, Ahmet Turan (1991), “Türkiye’de Sağ’ın Tarihine Buruk Bir Derkenar”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 16, Güz, Ankara.
- Alkan, Ahmet Turan (1998), “Türkiye’de Sağ Geleneğinin Kısa Tarihi”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 51, Yaz, Ankara.
- Alpkaya, Faruk (2001), “Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnel, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Argın, Şükrü (2003), “Siyasetin ‘Taşra’ında Taşranın Siyasetinin Tahayyül Etmek”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çigdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atay, Tayfun (2003), “Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk ‘Gelenekçi’ Muhafazakârlığı”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çigdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Suavi (2001), “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi-**, ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mehmet (2004), “Muhafazakârlık Bir İdeoloji Değildir, Bir Bağlamdır”, **Zaman Gazetesi**, 11.01.2004, İstanbul.
- Aytekin, Yılmaz (2000), **Modern Demokrasi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Balaban, Nazan Bedirhanoglu (2010), Serbest Piyasasının Muhafazakârlığı, Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss. 29-60), Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Baltacı, Cemal (2004), “Yeni sağ üzerine bir eleştiri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7, 359-373, Isparta.

- Barlett, Bruce R. (1982), Reaganomics: Supply-Side Economics in Action, Quill, New York.
- Barry, P. Norman (1989), **Yeni Sağ**, Çev. Cevdet Aykan, Tisamat, İstanbul.
- Başgil, Ali Fuad (1998), **Din ve Laiklik**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Başgil, Ali Fuad (1960), **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat (2003), “Muhafazakârlık Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, Murat (2001), “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnel, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belsey, Andrew (1994), Yeni Sağ Toplumsal Düzen ve Yurttaşlık Hakları, çev. H. İçeren, **Mürekkep**, 1994, Haziran sayısı, 3-13.
- Beneton, Philippe (2011), **Muhafazakârlık**, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berkes, Niyazi (1946), **Siyasî Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, Nuri (1994), **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir.
- Bora, Tanıl (1997), “Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 74, İstanbul.
- Bora, Tanıl (1999), Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl ve Taşkın, Yüksel (2001), “Sağ Kemalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnel, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bottomore, Tom ve Nisbet, Robert (1990), **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Çev. Mete Tuncay ve Aydın Uğur, Verso Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, Pierre (1998), **Utopia of Endless Exploitation: The Essence of Neoliberalism**. 27.05.2013, <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>
- Bulaç, Ali (1993), **Bir Aydın Sapması**, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Burke, Edmund (2002), **Aydınlanma-devrim Eleştirisinden Karşıtlığına**, çev. Fatih Duman, Liberte Yayınları, İstanbul.
- CPA (2001), **The Mayflower Declaration**, Christian Peoples Alliance, London.

- Cizre, Ümit ve Çınar, Menderes (2003), “Turkey 2002: Kemalism, İslamism and Politics in The Light of the February 28 Process”, **South Atlantic Quartety**, cilt 102, Vol. 102, 2/3.
- Çaha, Ömer (2004), “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu** içinde, AK Parti Yayınları, İstanbul
- Çaha, Ömer (2001), **Dört Akım Dört Siyaset**, Zaman Kitap, İstanbul
- Çaha, Ömer (2004), “Taha Akyol İle Muhafazakârlık ve Muhafazakâr Olmak Üzere”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara.
- Çaha, Ömer (2009), < <http://dkyazilari.blogspot.com/2005/10>>.
- Çakır, Ruşen (2004), “Millî Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - İslâmcılık-**, ed. Yasin Aktay, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çakır, Rusen ve Çalmuk, Fehmi (2001), **Recep Tayyip Erdogan, Bir Dönüşümün Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çayır, Kenan (2008), “ The Emergence of Turkey’s Contemporary ‘Muslim Democrats’”, **Secular and Islamic Politics in Turkey** içinde Ümit Cizre, der., Routledge, Abingdon ve New York NY.
- Çelik, Nur Betül (2001), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnel, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çetinsaya, Gökhan (2001), “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi-**, ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çınar, Metin (2003), “Dergah Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, Ahmet (2002), Sunuş, A.Çiğdem(Ed.), **Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Muhafazakârlık** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, Ahmet (2001), **Taşra Epiği**, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Çulhaoğlu, Metin (2010), AKP’nin Yürüdüğü Yer: Bir model ve Açıklama Denemesi. Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss. 225-236). Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) (2001), **Parti Programı**, Ankara.
- Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) (1931), **Parti Programı**, Ankara.

- Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) **Parti Tüzüğü**, Ankara: 1967, s.1
- Demirel, Tanel (2002), “1946 Sonrası Muhafazakâr Modernleşmeci Eğilimler Üzerine Bazı Değİnmeler”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık-**, ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demokrat Parti (DP) (1952), **Parti Programı**, Ankara.
- Demokrat Parti (DP) (1952), **Parti Tüzüğü**, Ankara.
- Develioğlu, Tarık (2010), Diktatoryanın Organik Aydınları: Liberal Muhafazakâr Entelijansiya. Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss. 135-174), Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Doğru Yol Parti (DYP) (1988), **Parti Program ve Tüzüğü**, Ankara.
- Driver Stephen ve Martell, Luke (1998), **New Labour Politics After Thatcherism**, Polity, Cambridge.
- Dubiel, Helmut (1998), **Yeni Muhafazakârlık Nedir?**, Çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Duran, Burhanettin (2008), “The Justice and Develepment Party’s ‘new politics’: Steering toward conservative democracy, a revised islamic agenda or managment of new crises?”, **Secular and Islamic Politics in Turkey** içinde Ümit Cizre, der., Routledge, Abingdon ve New York NY.
- Duverger, Maurice (1993), **Siyasî Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- Eccleshall, William (1996), **Political Ideologies**, Roudledge, London.
- Erbil Gamze ve Şimşek Ali, (2004), **Neo-Con Yeni Muhafazakârlık: Temel Bilgiler ve Eleştiriler**, Yeni Hayat Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa (1991), “Liberalizm, Muhafazakârlık ve Türk Sağı”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 16, Güz, Ankara.
- Erdoğan, Mustafa (2004), “Muhafazakârlık: Ana Temalar”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara.
- Erdoğan, Mustafa (2001), **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, Mustafa (1993), **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- Erdoğan, Recep Tayyip (2004), “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması”, **Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu** içinde, AK Parti Yayınları, İstanbul.
- Ergil, Doğu (1986), **İdeoloji**, S Yayınları, Ankara,
- Erkilet, Alev (2000), **Ortadoğu’da İslâmcı Hareketler**, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Ermağan, İsmail (2011), Alman Birlik Partileri ve Türkiye’nin AB Üyeliğine İlişkin Tutumları, **Sosyal Bilimler Dergisi**, , (1), 110-114, Eskişehir.
- Ersoy, Uğur (2002), **Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme**, Hacettepe Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Ertuğrul, N. İlder (2010), AKP ve Özelleştirme. B. Özçelik (Ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde (ss. 522-556). Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Fedayi, Cemal (2004), “AKP’nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara.
- Gamble, Andrew (1988), **The Free Economy and Strong State**, MacMillan, London.
- Gellner, Ernst (1984), **Muslim Society**, Cambridge.
- Giddens, Anthony (2001), **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, Çev. Nihat Şad, Phoenix, Ankara.
- Giddens, Anthony (2002), **Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul.
- Göka, Erol; Göral, F. Sevinç ve Güney, Çetin (2003), “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihî”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Ziya (1972), **Hars ve Medeniyet**, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, Ankara.
- Gökmen, Özgür (2003), “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakâr Yönelimler”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göle, Nilüfer (2002), “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Modernleşme ve Batıcılık-**, ed. Uygur Kocabaşoğlu, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göka, Erol; Göral, F. Sevinç ve Güney, Çetin (2003), “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihî”, **Modern Türkiye’de Siyasî**

- Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göksel, Nigar (2008), “The Turkey-Armenian Border, Mental Maps and Incoherent Policies”, **Turkish Daily News**, 12.05.2013.
- Gül, Songül Sallan (2004), Sosyal Refah Devleti Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kıskaçında Refah Devleti, Etik Yayınları, İstanbul.
- Güler, Birgül Ayman (1996), **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, TODAİ Yayınları, Ankara.
- Güveloğlu, Nazım (2004), “Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerine Etkileri”, **Praksis**, Sayı: 12, Güz, Ankara.
- Hamzaoğlu, Onur ve Yavuz, Cavit Işık (2010), Sağlıkta AKP’li Dönemin Bilançosu Üzerine. B. Özçelik (Ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde (ss. 633- 658), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Harries, Owen (2004), “Muhafazakârlığın Anlamı”, Çev. Metin Boşnak, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara.
- Harvey, David (2004), Yeni emperyalizm: Mülksüzleşme yoluyla birikim. **Praksis**, 11, 23-48
- Hayek, Friedrich August von (2004), “Niçin Muhafazakâr Değilim?”, Çev. Atilla Yayla, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara.
- Hayek, Friedrich August von (1960), **The Constitution of Liberty**, University of Chicago, Chicago.
- Helvacı Ahmet, Demirtepe M. Turgut (1998), “Muhafazakâr Parti’nin Dönüşümü: Thatcherizm ve Yeni-Sağ”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 2, Sayı: 9, Kış, Ankara.
- Hirschman, Albert Q. (1994), **Gericiliğin Retoriği**, Çev. Yavuz Alogon, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Huntington, Nicholas, Bale, Tim (2002), New Labour: New Christian Democracy?, **The Political Quarterly**, 73/1.
- İnce, Hilal Onur (2010), **Muhafazakâr İdeoloji Din-Siyaset**, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- İnsel, Ahmet (2002), **Modern Türkiye’de Siyasi düşünce: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İrem, C. Nazım (2003), “Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul

- İrem, C. Nazım (2002), “Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, Seferber Edici Modernlik ve ‘Diğer Batı’ Düşüncesi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı: 57–2, Nisan-Haziran, Ankara.
- İrem, C. Nazım (1999), “Muhafazakâr Modernlik, Diğer Batı, Türkiye’de Bergson’culuk”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 82, İstanbul.
- İrem, C. Nazım (2003), “Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye’de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (1988), **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Kansu, Aykut (2003), “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karacan, Kayhan (2009), **AKP ve Hıristiyan Demokrasi Üzerine**, <http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/>.
- Karadeniz, Sıtkı (2003), **Modern Bir Oluşum Olarak Muhafazakârlık**, Selçuk Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- King, S. Desmond (1987), **The New Right Politics: Markets and Citizenship**, The Dorsey Press, Chicago.
- Kirk, Russell (2005), “Muhafazakârlık Fikri”, Çev. Bengül Güngörmez, **Liberal Düşünce**, Yıl: 10, Sayı: 37, Kış, Ankara.
- Köker, Levent (2003), “Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köker, Levent (1996), “Kimlik Krizinden Meşruluk Krizine, Kemalizm ve Sonrası”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 71, İstanbul.
- Köker, Levent (1996), “Anavatan Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kuru, Ahmet T. (2006), “Reinterpretation of Secularism in Turkey: The Case of the Justice and Development Party”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti** içinde, M.Hakan Yavuz, der., University of Utah Press, Salt Lake City UT.
- Küçükömer, İdris (1986), **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul.

- Kristol, Irving (2004), Yeni Muhafazakâr İnanç, Neydi ve Şimdi Nedir?, G.Erbil ve A.Şimşek (Ed.), **Neo Con** Yeni Muhafazakârlık içinde, 67-72, Yeni Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- Lewis, Bernard (1991), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara.
- Liggio, Leonard P. (1990), "Freedom and Morality", **Chronicles**, Vol. 14, No: 10, October.
- Malcolm, Noel (1996), Conservative Realism and Christian Democracy, ed. Kenneth Minogue, **Conservative Realism**, Harper Collins Publishers, London.
- Mannheim, Karl (1969), **Essays on Sociology and Social Psychology**, Roudledge ve Kegan Paul Ltd. London.
- Mardin, Şerif (1993), **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1983), **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (2005), "Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kırılma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmî İstisnacılığı", **Doğu Batı**, Yıl: 8, Sayı: 31, Şubat-Nisan, Ankara.
- Mardin, Şerif (2002), **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1990), **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul
- Mert, Nuray (2007), **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitapları, İstanbul.
- Mert, Nuray (2002), "Muhafazakârlar Neyi Muhafaza Etmeye Çalışıyor?", **Tezkire**, Yıl: 11, Sayı: 27-28, Temmuz-Ekim, Ankara.
- Mert, Nuray (2003), "Muhafazakârlık ve Laiklik", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mollaer, Fırat (2009), **Muhafazakârlığın İki Yüzü**, Dergah Yayınları İstanbul.
- Mollaer, Fırat (2008), **Türkiye'de Liberal Muhafazakârlık ve Nurettin Topçu**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Morgil, Orhan (1996), "Turgut Özal ve Ekonomi Politikaları", **Devlet ve Siyaset Adamı: Turgut Özal** içinde, Çetin Ofset Matbaası, İstanbul.
- Millî Nizam Partisi (MNP) (1970), **Parti Programı**, Ankara.
- Millî Selamet Partisi (MSP) (1973), **Parti Programı**, Ankara.

- Nisbet, Robert (1991), **Conservatism: Dream and Reality**, Open University Press, Bristol.
- Oakeshott, Michael (1975), “On Being Conservative”, **Conservative Texts**, London.
- O’Sullivan, Noel (1976), **Conservatism**, J.M. Dent&Sons Ltd., London.
- Öğün, Süleyman Seyfi (1997), **Politik Kültür Yazıları**, Asa Kitabevi, Bursa.
- Önder, Tuncay (2003), “Ali Fuad Başgil”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce - Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul
- Öniş, Ziya (2006), “The Plitical Economy of Turkey’s Justice and Development Party”, **The Emergence of a New Turkey: Democracy and the Ak Parti** içinde, M.Hakan Yavuz, der., University of Utah Press, Salt Lake City UT.
- Özbudun, Ergun ve Hale, William (2010), **Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı**, çev. Ergun Özbudun-Kadriye Göksel, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özipek, Bekir Berat (2011), **Muhafazakârlık -Akıl, Toplum, Siyaset-**, Timaş Yayınları, Ankara.
- Özipek, Bekir Berat (2003), “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkazanç, Alev (1996), “Türkiye’de Yeni Sağ”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Armağan ve Fırat, Mollaer (2006), Muhafazakâr İlişki ve Rasyonalite, **İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:35, Ekim, İstanbul.
- Peker, Recep (1984), **İnkılâp Dersleri**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Refah Partisi (RP) (1983), **Parti Programı**, Ankara.
- Rossiter, Clinton (1982), **Conservatism in America**, Cambrigde Press
- Saadet Partisi (SP) (2001), **Parti Programı**, Ankara.
- Safa, Peyami (1995), **Türk İnkılâplarına Bakışlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Safi, İsmail (2007). Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar, LotusYayınevi, Ankara.
- Said Halim Paşa (1993), **Buhranlarımız**, İstanbul
- Schuettinger, Robert Lindsay (1969), “Varieties of Conservatism”, **Swinton Journal**, Vol. 15, No: 3, Autumn.

- Sezgin, Ömür (1984), **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Steinfels, Peter (1979), *The Neo-Conservatives: The Man Are Changing America's Politics*. Simon ve Schuster, New York.
- Şen, Serdar (2004), **AKP Milli Görüşü Mü**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul. 2004.
- Taşar, Mustafa (1994), *Anavatan Partisinin Türkiye Vizyonu*, Ankara.
- Taşar, Mustafa (2001), **Türkiye'nin Düşünce Gündemi**, Adım Ajans, Ankara.
- Tekin, Üzeyir (2004), **AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara.
- Türk, Duygu (2004), "Adaletin ve Kalkınmanın Üçüncü Yolu", **Praksis**, Sayı: 12, Güz, Ankara.
- Türkeş, Mustafa (2001), "Kadro Dergisi", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Kemalizm-**, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkkan, Erdal (2003). **Vizyon Rekabeti**, Liberte Yayınları, Ankara.
- Uyar, Hakkı (1997), "Resmi İdeoloji ya da Alternatif Resmi İdeoloji Oluşturmaya Yönelik İki Dergi: Ülkü ve Kadro", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 74, İstanbul.
- Uzgel, İlhan. (2010), **AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü**. B. Özçelik (Ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde (ss. 11-39). Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Ülken, Hilmi Ziya (2001), **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ünüvar, Kerem (2001), "İttihatçılıktan Kemalizme: İhya'dan İnşa'ya", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi-**, ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Varlık, M. Bülent (2001), "Ülkü: Halkevleri Mecmuası", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce -Kemalizm-**, ed. Ahmet İnsel, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul
- Vincent, Andrew (1992), **Modern Political Ideologies**, Blackwell, Oxford.
- Vural, Mehmet (2007), **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, Elis Yayınları Ankara.
- Warner, George Townsend, Henry, Sir C., Merten K., ve Muir, D. Erskine (1952), **The New Groundwork of British History**, Blackie and Son Ltd., Book Two, London.

- Weber, Max (1972), **Judaism**, Prentice Hall, Boston.
- Woods, T. Jr. (2005), **Twilight of Conservatism, The American Conservative December**, <<http://www.amcong.com/2005/>>. (27.05.2013)
- Yanardağ, Merdan (2004), **Yeni muhafazakârlar (Neo-Cons)**, Chiviyazıları, İstanbul
- Yaşlı, Fatih (2011), **Liberal Muhafazakâr İttifak: Yolların Sonu Mu?**, 29.05.2013, <http://www.adilmedya.com/haber.php?id=13734>
- Yavuz, Hakan (2003), **İslamic Political Identity in Turkey**, Oxford University Press, Oxford ve New York NY.
- Yavuz, M. Hakan (2004), “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -İslâmcılık-**, ed. Yasin Aktay, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yayla, Atilla ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1998), “Türkiye’de Liberalizm”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 3, Sayı: 10–11, Bahar-Yaz, Ankara
- Yıldırım, Kemal ve Karaman, Doğan (2001), **Makro Ekonomi**, Eskişehir: Eğitim, Sağlık, Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- Yıldız, Ahmet (2004) “Muhafazakârlığın Yerleştirilmesi ya da AKP’nin ‘Yeni Muhafazakâr Demokratlığı’”, **Karizma**, Yıl: 5, Sayı: 17, İstanbul.
- Yıldızcan, Cemil ve Yaka, Özge (2010), Çözülen Ne: Otoritarizm Mi Demokrasi Mi?. Ç.Sümer ve F.Yaşlı (Ed.), **Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal Muhafazakâr İttifak** içinde (ss. 237-262). Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Yücel, Mustafa Serhan (2001), Demokrat Parti, Ülke Kitapları, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2003b), Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (1995), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, Erik Jan (2003a), “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce -Muhafazakârlık-**, ed. Ahmet Çiğdem, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gazeteler:

Hürriyet 11 Temmuz 2012

Hürriyet, 18 Haziran 2012

Hürriyet, 7 Temmuz 2012

Hürriyet, 16 Şubat 2013

Hürriyet, Sabah, Zaman, 07 Temmuz 2012

Hürriyet, 05 Haziran 2012

Sabah, 06 Şubat 2013

Sabah, 05 Kasım 2012